

Стратегик нозўравон тўқнашув ҳакида:

Асослар тўғрисидаги фикрлар

Роберт Л. Хелви

Альберт Эйнштейн Институти

МУНДАРИЖА

МУҚАДДИМА	3
1- БОБ. Сиёсий Ҳокимиятнинг Назарияси	5
2- БОБ. Таянч устунлари	12
3-БОБ. Бўйсуниш	18
4- БОБ. Нозўравон курашнинг механизм ва усуллари	21
5- БОБ. Муаммоларни ҳал қилиш	30
6- БОБ. Стратегик баҳолаш	33
7- БОБ. Амалий режалаштириш ҳақидаги фикрлар.	44
8- БОБ. Психологик операциялар	50
9- БОБ. Стратегик даражада фикрлаш билан танишиш	55
10- БОБ. Қўрқишиш	62
11- БОБ. Етакчилар	66
12- БОБ. Ифлословчилар	71
13- БОБ. Ташқи жамоатларга таъсир қилиш	76
14- БОБ. Маслаҳат ва тренинглар	80
 БИРИНЧИ ИЛОВА. Нозўравон курашнинг муҳим атамаларининг луғати	 85
 ИККИНЧИ ИЛОВА. Куч ишлатилмайдиган ҳаракатлар услублари	 91
 УЧИНЧИ ИЛОВА. Штаб тадқиқотини ишлатиб муаммони ҳал қилиш мисоли	 98

ТҮРТИНЧИ ИЛОВА. Стратегик баҳолашни тайёрлаш учун таклиф қилинган тартиб	100
ТАСВИРЛАР: БИРИНЧИ ТАСВИР. Ҳокимиятнинг монолит назарияси	102
ИККИНЧИ ТАСВИР. Ҳокимиятнинг плюралистик модели	103
УЧИНЧИ ТАСВИР. Таинч устунлари	104
ТҮРТИНЧИ ТАСВИР. Таинч устунларини тортиш ва босиши.	105
БЕШИНЧИ ТАСВИР. Садоқат пироги	106

Муқаддима

Йигирманчи аср ёзилган тарихда энг зўраки бўлган. Иккита Жаҳон Урушида 200 миллиондан ортиқ ҳарбий ва ноҳарбий шахслар жон беришган. Бундан ташқари, кўп чекланган, аммо худди шундай даҳшатли озодлик урушлари, босқинчилик урушлари, сиёсий ва диний маслаклар учун халқларнинг ички урушлари бўлган. Йигирманчи асрда йирик қуролли тўқнашувсиз ўтган куннинг борлиги шубҳали.

Фан ва технология юксалиши қуролли тўқнашувнинг оқибатида ҳарбий нишонларни йўқ қилиш кучини оширадиган воситаларни етказиб берган вақтда, йирикроқ қўшимча зиённинг эҳтимоллиги, бу дегани ноҳарбий шахсларнинг ҳаёти ва мулкининг беғараз вайрон қилиниши эҳтимоллиги бор. Бу қўшимча зиён фақат маҳсус қуролларнинг қирғин қилиш кучи туфайли эмас, балким ишлатилаётган қуролларнинг сонининг катталиги туфайлидир. Нисбатан арzon кимёвий ва биологик оммавий йўқ қилиш қуроллари ва уларни ташиш ва етказиб бериш осонлиги ноҳарбий аҳолининг вайрон бўлиш каби даҳшатли натижаларига етказади. 1990 йилда “Саҳро бўрони” операциясида ишлатилган “Ақлли бомбаларнинг” тўғрисида янгиликларда берилган ахборот Америка аҳолисида уруш шиддатли, тоза ва хатосиз бўлиши мумкинлигига нотўғри ишончни туғдирган. 2003 йилнинг бошида АҚШ бошчилигидаги коалициянинг Ироқقا қарши урушида нишонга тўғриланган қуролларнинг ишлатилиши бомбардимон қилиш янги стандарти бўлиб қолмайди, чунки жуда кам мамлакатлар бу қиммат қуроллар ва технологияларни кенг ишлатиши мумкин. Шунинг учун, гражданлар урушини каби чекланган урушларда замонавий урушларнинг асосий оғирлиги оддий фуқароларга тушишни давом эттиради.

Совет Иттифоқи ва Ғарб орасидаги Совуқ Уруш йигирманчи асрнинг охирги икки ўн йиллигига тугаганидан сўнг кичик қуроллар, артиллерия, авиация, ҳарбий машиналар ва кўп турли аслаҳа-анжомларнинг ортиқ қисмлари халқаро қуроллар бозорининг хузурига тушди. Янги қуролларнинг ишлаб чиқаришда миқдор экономияси (бу дегани, қанча кўп ишлаб чиқарилса, шунча бирлик харажатлар камаяди) қуролларни олувчилик учун тўғри келадиган нарҳда етказиб беришга ҳиссасини қўшган. Миллатлар ва савдо корхоналари қурол сотувчиларини молларини сотиш учун жўнатган. Шу қуролларнинг

арzonлиги ва мавжудлиги оқибатда зўраки тўқнашувларнинг бутун дунёда кўпайишига олиб келди.

Ҳарбий технологияларнинг шу ривожланишида ва қаттиқ вайрон қилиш кучига эга қуролларнинг кўпайишида битта савол пайдо бўлади: “Тўқнашувнинг оқибатида иккала томон вайрон бўлиши мумкин бўлганда бирон бир принцип уруш бошлашга арзийдими йўқми?” Уруш миллатнинг инсоний ва иқтисодий ресурсларни шундай даражада йўқ қилиш мумкин, ҳаттоқи ғолиблар ҳам тўқнашувнинг мақсадларига етмайди. Бундай ҳолда ким ўзини ғолиб деб айтиши мумкин? Шундай вайроналик олдида рақиблар кўрқитиш орқали тўхтатиш ва музокара сиёсати орқали урушни халос бўлиш йўлларини қидиришган. Кўрқитиш орқали тўхтатиш сиёсати айниқса ядро урушнинг олдини олишда самарали бўлган. Лекин урушда ғолиб болиш имконияти тенглиги аниқ бўлмаган ҳолларда қуролли тўқнашувлар пайдо бўлишни давом этишади. Унинг устига этник ва диний омиллар устун бўлса тўқнашувни бошлаш ҳисоби холислиги йўқолади.

Кураш учун идеаллар ва бардош берадиган зулмлар ҳамиша бўлади. Бир хил масалалар фақат музокара орқали ҳал бўлиши мумкин эмас, лекин зулм остидаги жамият учун қуролли кураш ривож топадиган имконият бўлиб қолмайди, чунки сиёсий мажбур қилиш ҳарбий ва бошқа воситалари кўпинча давлат монополияси остида бўлади. Лекин бу зулм остидаги ҳалқ бўйсуниш ва муваффақиятсизликка учрайдиган қуролли курашнинг орасида танлаши керак дегани эмас. Сиёсий ўзгаришларни киритиш ниятида қуролли курашга альтернатива бор - бу стратегик нозўравон кураш. Бу китобда стратегик нозўравон кураш куйидаги маънони билдиради:

Нозўравон кураш стратегик режа асосида олиб борилган, ва бу режа тўқнашув вазиятининг таҳлили, рақиб гурухларнинг кучлари ва камчиликлари таҳлили, нозўравон курашнинг хислати, қобилияти ва талаблари ва айниқса шу кураш турининг стратегик принциплари асосларида тайёрланган. Бирма, Белоруссия, Эрон, Тибет ва Зимбабве мамлакатларидаги демократия учун курашлар золимона ҳукмронликни тугатиш ва ҳалққа тинчлик ва адолатни олиб келиш каби муҳим аҳамиятли мақсадлар учун золимона режимга қарши олиб борилган нозўравон курашларнинг мисоллари бўлиб қолади.

Ушбу китоб золимона ҳукумат ёки хорижий босқинчиларга қарши қуролли курашга альтернатива бўладиган нозўравон имкониятларни қидираётган ёки текшираётган одамлар учун ёрдам сифатида ёзилган. Бу китобда нозўравон курашни “қандай қилиб” олиб бориш тўғрисида ёзилмаган. Тўғриси у давлат золимона ҳукмронлигига стратегик нозўравон қаршиликнинг асослари тўғрисида тегишли равища фикрлашга илҳом берадиган доирани таклиф қиласди. Бунинг ичida назария, стратегик режалаштириш ва ўзларини самарали деб тасдиқлаган нозўравон курашни олиб бориш ҳаракатлари тўғрисида маълумотлар бор. Ишонаманки, ўқувчи бу китобни турли ўқитиш тадбирларида бошқаларга мазмунини етказиб бериш учун тайёр равища тузилган деб топади.

Стратегик нозўравон кураш қуролли тўқнашувга альтернатива бўлиб етиширилган, қисман натижаларида камроқ ҳаётлар йўқ бўлиши ва мулклар барбод бўлиши эҳтимоллиги учун. Аммо шундай бўлмаса ҳам, тажрибалар қўрасатадики, нозўравон кураш золимона режимларга қарши тўқнашувни олиб бориш самарали воситасидир. Ҳарбий ғалаба душманнинг урушни давом эттириш қобилияти ва хохиши барбод этилганда қозонилади. Бу қарашда, нозўравон стратегиянинг ишлатилган қуроллардан бошқа бундан фарқи йўқ.

Бу китобни оз ўрганиб бир хил ўқувчилар стратегияни тайёрлаш ва стратегик нозўравон курашни олиб бориш режасини тузиш олий даражада мураккаблиги учун бундай курашни фақат энг ривожланган ва молиявий равища таъминланган курашчилар гурухлари олиб бориши мумкин деган хато хulosага келиши мумкин. Бу тўғри эмас. Стратегик нозўравон кураш асосларини ишлатиш ўша асослар тўғрисида фикрлашдан

бошланади, ва бу китоб фақат шу асосларни таърифлашда тўхтамасдан, ўқувчини бу асосларни айни ҳолларда ишлатиш ҳақида ўйлашга ундейди. Бу китоб самолётда учиш қўлланмасига ўхшаган, амалга ошириладиган харакатларнинг рўйхати эмас. Бунинг ўрнига бу диктатурадан демократияга ўтишни амалга ошириш тўғрисида фикрлашни йўналтирадиган ғоя ва таклифларнинг рўйхати.

Стратегик нозўравон кураш мавзусидаги ҳамма ёзув ва мунозаралар Альберт Эйнштейн Институтининг доимий Бош Олимси д-р Жин Шарпнинг шарофати билан бошланган. У деярли беш ўн йилликни тўқнашувни ўрганишда ўтказди. Оксфорд Университетидаги ўқиши пайтида (1960-1964) д-р Шарп ижтимоий ҳокимиятнинг хислати назарияси ва тушунчасини ишлаб чиқсан, ва булар нозўравон курашнинг тушунилиши учун ҳарбий тўқнашувнинг назарияси ва хислатини тушуниш учун Клаузевитц ёзувлари каби муҳим. Бу китобнинг 1-4 боблари унинг нозўравон тўқнашув назарияси ва ишлатилишинг тадқиқотига муҳим қиссаларига асосланган ёки улардан ҳосил бўлган. Д-р Шарпнинг кўп ёзувларидан унинг уч томли “Нозўравон Ҳаракат Сиёсати” (1973) ва “Диктатурадан Демократияга” (1993) деган китоблари стратегик нозўравон курашни ўрганиш учун энг муҳим манбалардир.

АҚШ Армиясининг Пехота Офицери унвонида 30 йиллик ишимнинг охираida 1987-88 йилларда Гарвард Университетининг Халқаро Ташқи Ишлар Марказида АҚШ Армиясининг Катта Тадқиқотчиси бўлиб ишлаб юрганимда мен д-р Шарпни Нозўравон Санкциялар Дастирининг учрашувида кўрдим. У мавзуини кўйидаги сўзлар билан англатди: “Стратегик нозўравон кураш сиёсий ҳокимиятни эгаллаш ёки бошқалардан тортиб олиш учун ишлатилади. Бунда пацифизм, ахлоқий ёки диний маслаклар рол ўйнамайди.” Бу сўзлар эътиборимни ўзига қаратди, чунки Въєтнам уруши замонидаги “тул болалари, пацифистлар ва ҳарбий хизмат қочоқлари” менинг “нозўравон” ҳақида тушунчамга таъсир қилган. Шундан бери Жин бу курашнинг кучли турининг принципларини, динамикасини ва ишлатилишини тушунишда мен учун устоз бўлган, зулмга қарши курашчиларнинг маълумот талабларига жавоб беришда менга шерик бўлган, ва дўстим бўлган.

Биринчи боб

Сиёсий Ҳокимиятнинг Назарияси

Сиёсий ҳокимият – бу ҳокимият эгалари, айниқса ҳукумат, давлат ва қаршиликтаги гурӯҳларнинг мақсадларига эришиши учун мавжуд ваколат, мукофот ва жазоларни қамраб оладиган восита, таъсир ва тазиқларнинг мажмуи.

- Д-р Жин Шарп, Нозўравон Ҳаракат Сиёсати

Ҳокимиятга интилиш бутун одамзод ва унинг институтларининг хусусияти бўлгандай туюлади. Бу хусусият миллатлар орасида, ҳукуматлар ичида, уюшмалар орасида в ичида ва ҳаттоқи дўстлар орасида учрайди. Балким ўртача фуқаро учун энг таниқли кураш – бу солиқ даромадлари устидаги ҳокимият учун курашлар. Кўпдан-кўп ҳуқуқшунослар, лоббистлар ва жамоатчилик билан муносабат мутахассислари солиқ имтиёзларини олиш учун ёки фойдали давлат буюртмаларини олиш учун мижозларининг манфаатлари учун астойдил ишламоқда. Баъзан солиқ тўлайдиган одамлар учун бундай тақсимлашнинг фойдаси борлиги шубҳали. Кўпинча бундай тақсимланиш қарорларининг таъсири жамоат назаридан бекитилади. Масалан, АҚШ Мудофаа давлат бюджетининг

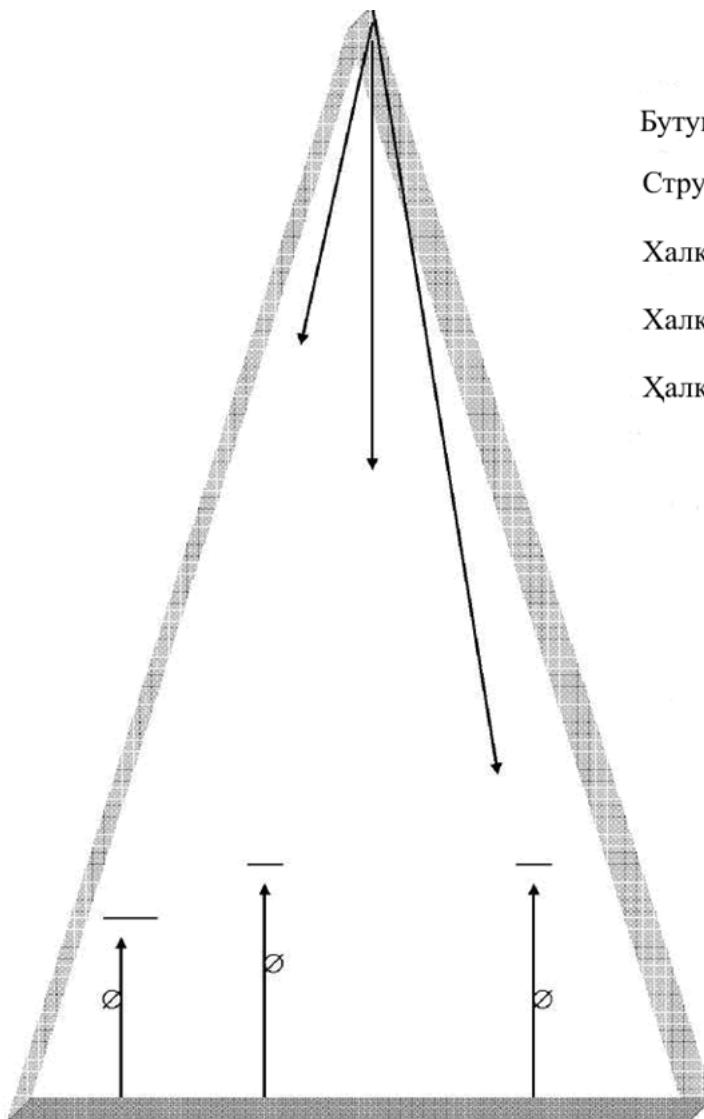
тузилишига кўз югуртириб чиқсак ҳам бунда жуда кўп қонун чиқарувчиларнинг ҳаттоки ҳарбий хизматлар хоҳламайдиган, айниқса эскирган, яхши жиҳозланмаган ёки кераксиз ортиқ техника билан таъминланган самолёт, кема ва қуролларни АҚШ Мудофаа Вазирлигига мажбур қилиб олдириш ҳоллари бор. Ҳукумат нималарга маблағ ажратиши тушунарсиз бўлиши мумкин, камида маҳсус манфаатлар ва уларнинг лоббистлари ҳақида кам биладиган ўртача фуқаро учун. Ҳаттоки солик даромадлари оқибатда қандай қилиб ишлатилиши мантиққа мос келмайдиган бўлиши мумкин. Давлат ташкилотлари ўзлари амалга ошириш учун жавобгар бўлган қонунларни бузиш янги йўлларини топганда экологлар ҳайратда қолишади. Йиғилган даромадлар ишлатилиши демократияларда ҳамиша сиёсий масала бўлган ва ҳокимиятни назорат қилиш ва ишлатиш интилишлари давом этаётганини акс эттиради.

Аммо солик даромадларини тақсимлаш устидаги рақобатга нисбатан оқибати узоққа чўзиладиган – бу ҳукумат устидан назорат қилиш ҳокимияти учун курашлар ва натижадаги ҳукмдор ва бўйсунадиганлар орасидаги муносабатлардир. Агар “эркинлик ва золимона ҳукмронлик” (албатта субъектив атамалар) муҳитида мил тўғри золимона ҳукмронликка кўрсатса, зулм остидаги одамларнинг ўзгаришларни киритиш истаги пайдо бўлади. Ўзгаришларнинг тури ва уларни киритиш йўллари зулм остидаги одамларнинг ҳокимият хислати ва манбаларини тушуниши даражасига боғлиқ. Д-р Шарп жамиятдаги ҳокимиятнинг асосларини таърифлаш учун иккита моделни кўрсатади – биттаси монолит, бошқаси плюралистик.

Ҳокимиятнинг монолит назарияси

Д-р Жин Шарп кўрсатган сиёсий ҳокимиятни тушунтирадиган моделларнинг биттаси “монолит” назария деб аталган. У қаттиқ ўзгартмайдиган ҳокимият структураси чўққисидаги марказлашган ҳокимиятни тасвирлайди (1-тасвирни кўринг). Бу монолит моделда тасвирланган ҳокимият эгалари турли сабаларда ўзгариши мумкин аммо ҳокимият ўзининг структураси, бу дегани унинг пирамидасимон қобиги гранитдек қаттиқ ва ичидаги ҳокимият аралашмаларга ва сиртидаги ўзгаришлар истакларига боғланган эмас. Бу назария шуни тахмин қиласиди, одамлар ҳокимият эгасининг хайриҳоҳлигига, ёрдамига ва қарорларига қарам бўлишади ва ҳукмдор ҳокимиятини қандай ишлатишни ўзи белгилайди. Бундай ҳокимият структураси тиғри ва қонуний сайловлар орқали ўзгариши исталади. Аммо золимона ҳукмронлик остида сайловларни ўтказиш қарорини ҳукмдорнинг ўзи чиқаради ва натижалари одатда олдиндан аниқ бўлади. Бирмадаги генерал Не Уин ва Зимбабведаги Роберт Мугабе сайлов жараёнида сохталашибни кенг ишлатган мустабид ҳукмдорларнинг мисоллариdir. Баъзи ҳолларда диктаторлар нотўғри чамалашади ва сайловларнинг исталган натижаларни таъминловчи ҳаракатларни амалга оширмайди. Масалан, Бирмадаги ҳарбий режим 1990 йилда сайловларни эълон қилиб ютқазганда хижолатда қолган эди.

Ҳокимиятнинг монолит назарияси 1-тасвир

Бутун ҳокимият чўққида жойлашган

Структура ўзгармайди

Халқ аралашмайди

Халқ бўйсуниш керак

Халқ ҳукмдорнинг қарамида

Бу кутилмаган натижага жавобан у сайловчиларнинг хоҳишини рад қилди ва оппозиция етакчиларини ҳибсга олди.

Авторитар режимлар учун аҳоли ҳокимиятнинг монолит концепциясини қабул қиласа (ёки тазийқ остида унга рози бўлса) жуда қулай бўлади. Ҳокимият қўлларида бўлиши уларга ҳукмронлик қилишга ҳуқукини беради ва халқни бўйсунишга мажбур қиласи ва бу борада аҳолининг истаклари ҳисобга олинмайди. Бу моделда давлатнинг мажбур қилиш кучи бўйсунишга мажбур қилиш учун бирламчи ва қонуний восита ҳисобланади. Йигирманчи асрда бунга кўп мисоллар бор. 1930-чи ва 1940-чи йилларда Совет Иттифоқи раҳбари Иосиф Сталин унинг ҳокимиятига амалий ёки потенциал ҳавфни келтирувчи деб билинган деярли 20 миллион кишининг ўлдирилишига сабабчи бўлган – Совет фуқароларининг шунга яқин сони Германияга қарши Иккинчи Жаҳон Урушида ҳалок бўлган.

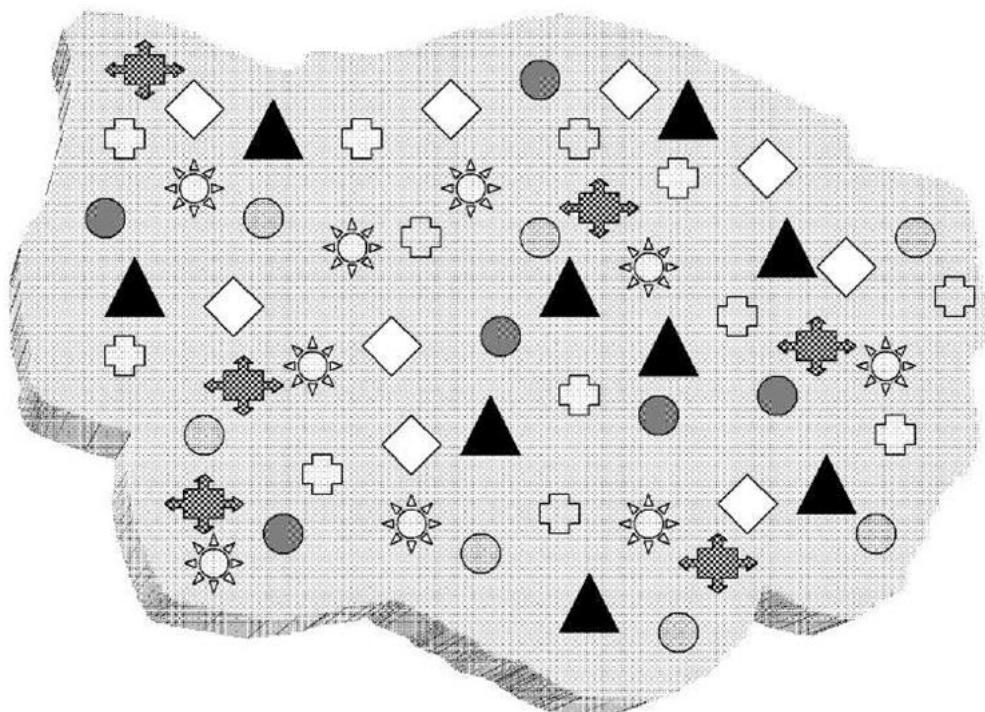
Нозўравонл тўқнашув орқали золимона ҳукмронликни заифлаштириб барбод қилиш учун монолит ҳокимият гояси чегарасидан чиқиб кетиши керак ва ҳокимият ҳамма шаклларининг амалий жойлашишини аниқлаш ва баҳолаш керак. Ҳокимиятнинг монолит модели мустабидлар ҳокимиятни қандай қилиб қўлга олишини, ушлашини ва беришини тушуниш учун фойдали таҳлил воситаси бўлишига қарамай сиёсий ўзгаришлар тўғрисида ўйлаётганда бу модел мумкин бўлган имкониятларни чеклайди. “Ўзгаришларни орзу қилаётган одамлари” ҳокимиятнинг монолитик моделини билиш

керак, аммо орзуларини амалга оширганда ҳокимиятни, уни қўлга олиш ва беришни бошқа нуқтаи назардан кўрадиган, бош ғояси “плюрализм” бўлган моделни ишлатганда муваффақиятга эришади.

Ҳокимиятнинг плюралистик модели

Ҳокимиятнинг табиатини тушуниш учун ёрдам қиладиган бошқа модел д-р Шарп плюралистик модел деб атаган (2-тасвирни кўринг). Ҳокимият чўққида марказлашган қаттиқ ва ўзгармайдиган структурали монолит моделга ўхшамай, бу назария сиёсий ҳокимиятни плюралистик ва ўзгарувчан ҳолда тасвирлайди. Ҳокимият манбалари жамият ичидағи одамларнинг орасида жойлашган ва ҳокимият эгаси фақат халқ рухсатини берган ҳокимиятни ишлатиши мумкин. **Бошқача айтганда, хукмдор фақат**

Ҳокимиятнинг плюралистик модели 2-тасвир

халқнинг розилиги ва ҳамкорлиги билан ҳукмронлик қилиши мумкин. Розилик ва ҳамкорлик исталган равищда берилиши мумкин ёки мажбур қилиб олиниши мумкин. Розилик жамиятдаги баъзи одамларнинг бепарволиги натижасида берилиши мумкин ёки маданиятдаги бўйсуниш одатлари орқали берилиши мумкин. Ҳар холда ҳокимиятнинг плюралистик моделининг энг муҳим фикри шундаки одамлар ҳукмдорни ҳокимият манбалари билан таъминлагани учун улар коллектив равищда режимга бериб турган ҳокимият манбаларини ушлаб қолиб ҳукмронликка норозилигини билдириши мумкин.

Д-р Шарп бўйича ҳокимиятнинг олтита манбаси бор ва улар ҳокимиятнинг плюралистик табиатини тушунишга ёрдам беради. Пастда айтиб ўтиладигандек, шу ёзилган ҳокимият манбалари устидан назорат, жиддий таъсир ва бетараф қилиш имкониятлари доимо қидирилади. Бу ҳокимият манбалари иккинчи бобда таърифланган “таянч устунлари” деб аталган ташкилот ва институтларда ифодасини топади.

1. Ваколат

Ваколат – бу ҳукмронлик қилиш ҳуқуқига эга бўлиш ва аҳолидан бўйсунишни талаб қилиш асоси. Сайловлари натижалари ҳукмронлик қилиш ваколатининг қонунийлигини тасдиқлайди. Шунинг учун кўп авторитар режимлар сайловларни ўтказишни маъқул кўради ва кейинчалик сайлов қутиларини сохталайди, сайловчиларни қўрқитади, душманларининг кампанияларини чеклайди ва ноқулай натижаларни қабул қилмайди. Қонунийлик ҳар бир ҳукумат учун жуда муҳим ва конституциявий ваколат йўқлиги ва файриқонуний режим бўлиш мамлакат ичида ва халқаро анжуманда жиддий оқибатга келтириши мумкин.

Мамлакат ичида қонунийликни йўқотиш сиёсий оппозиция қонуний бўлишига бош омил бўлиши мумкин. “Ижтимоий битим” ғоясини ишлатиб сиёсий оппозиция шуни эълон қилиш мумкинки, ҳукумат конституцияни бузиши билан халқ ва ҳукумат орасидаги битим бузилган бўлади ва бу режимга бўйсуниш, ёрдам бериш ва ҳамкорлик қилиш мажбуриятидан озод қиласди.

Мамлакатнинг ташқарисида эса режимнинг қонунийликни йўқотиши халқаро анжуманни режимга қарши иқтисодий ва сиёсий санкцияларга чорлашларга таъсирчан қиласди.

Сиёсий ва иқтисодий бойкотлар бундай режимларни заифлаштириши мумкин, бундай оқибатга Жанубий Африкадаги апартеид режими ва Бирмадаги диктатура учраган. Зимбабвенинг Британия Ҳамдўстлигидан 2002 йилда четланиши Мугабе режимининг мустамлакачиликдан мустақил демократияга ўтган демократик ҳукуматлар билан бир сафда ўтиришига маъқул бўлмаганинг рамзи бўлган. Бунинг устига авторитар режимнинг ваколати жиддий заифлашган бўлганда демократик оппозицион гурухлар ташки молиявий ва ахлоқий ёрдам олиши мумкин. Аммо бу ташки ёрдам ишларининг ўзи ҳукмдорни ҳокимиятдан четламайди. Бунинг устига бундай санкциялар бефойда бўлиши мумкин ва режимдан кўра кўпроқ ҳалққа зиён келтириши мумкин.

2. Инсоний ресурслар

Ҳукмдорни қўллаб-куватлайдиган, унга ҳамкорлик қиласиган ва талабларини бажарадиган одамларнинг сони режим ҳокимиятининг муҳим омили бўлади. Аммо бу аҳолининг кўпчилиги ҳозирги раҳбарни ёқтираса режим албатта ўзгаради дегани эмас. Бу ўзгаришлар потенциалининг борлигини англатади холос. Тарихда кўпдан-кўп озчиликнинг кўпчиликка зулм қилишининг кўп мисоллари бор. Бошқа томондан олганда стратегик нозўравон кураш кўпчиликнинг фаол ёрдами ва ҳамкорлигисиз муваффақиятли бўлмайди. Демократия учун курашда миқдорлар муҳим бўлади!

3. Билим ва қобилияtlар

Мамлакатни бошқариш олдингидан анча мураккаброқ. 21-асрнинг бошида Америка Кўшма Штатлари Президенти дунёдаги энг қудратли шахс деб билинган. Аммо бу энг қудратли шахс самолётларни сақлаш ва учиш жадвалларни ёзиш, денгиз ҳукуқини бошқариш, жиной терговларни олиб бориш, солиқларни йиғищ, уруш режаларини ишлаб чиқиши, озуқани тақсимлаш, мулоқот тармоқларини ишлаб чиқиши ва уларга хизмат кўрсатиш ва бошқа кўп касбларнинг мураккаб вазифалари тўғрисида жуда кам билади ёки умуман билмайди.

Энг муҳими шундаки, одамларнинг билим ва қобилияtlари ҳукуматнинг ҳамма даражаларда ишлашига имконият яратади. Бундай ҳиссаларсиз ҳукумат барбод бўлади.

4. Номоддий омиллар

Дин, бўйсунишга бўлган нуқтаи назарлар, вазифанинг ҳиссиёти ёки маданий қоидалар каби номоддий омилларнинг муҳимлигини ўлчаш қийин бўлса ҳам улар аҳолининг ҳукмдорга бўлган муносабатига таъсир қиласи. Масалан, тарихда шундай даврлар бўлганки, баъзи жамиятларда кўпчилик “қиролларнинг илохий ҳукукига”, бу дегани ҳукмдор Худонинг ердаги вакили бўлишига ишонган. Ҳукмдорга бўйсунмаслик Худога бўйсунмаслик деб хис этилган. Бошқа Японияга ўхшаган жамиятларда Император Худо ва қирол деб билинган. Бундай шароитларда демократия пайдо бўлиши мумкин бўлмаган. 21-асрнинг бошида баъзи ҳукуматларда Ислом динининг анъанавий сиёсий ҳокимият билан аралаштириш мисоллари бор бўлган. “Қайсарга Қайсарникини бериш” тўғри бўлса ҳам *нималар* унга тегишли бўлганини олдиндан аниқлаш керак. Ҳар ҳолда демократия шуни англатадики, ҳокимиятни ҳукмдор ҳалқдан “қарзга” олади.

5. Моддий ресурслар

“Ким тўласа ўша мусиқани буюради” деган мақол айнан сиёсатга тегишли. Иқтисодиёт, мулк, табиий ресурслар, коммуникация ва транспорт устидан назорат ҳалқ устидаги ҳокимият чегараларининг муҳим жиҳати бўлади. Масалан, қаерда қишлоқ хўжалиги

ерлари давлат қўлида бўлса ўша ерларда яшайдиган оилаларнинг ҳаёти устидан давлат назорат қиласди. Шу равищда цензура бор жойда журнализм ҳамма омонларида иштирок этадиган кишиларнинг ҳаёти хукумат томонидан назорат қилинади ёки таъсир қилинади. Нефт ишлаб чиқариш саноати давлат қўлида бўлган мамлакатларда аҳоли солиқларидан тушадиган даромадларга боғлиқлик кам бўлади. Халқ тўлайдиган солиқларга боғлиқ бўлмаслик хукуматнинг маблағлари ҳокимиятини марказлаштиради.

6. Санкциялар

Хукуматнинг қонун ва қоидаларига бўйсуниш ва уларни қўллаб-қувватлашга мажбур қилиш қобилияти халқнинг ёрдами, ҳамкорлиги ва розилиги билан чекланган. Санкциялар маъқул келмаган хулқни жазолаш ва уни бажаришдан қайтариш учун ишлатилади. Санкциялар самарали бўлиши учун қатл қилиш ёки қамоқда ушлаш каби ҳаддан ташқари қаттиқ бўлиши керак эмас. Иш жойидан маҳрум қилиш, пенсия имтиёзларини йўқотиш, илм олиш имкониятларини ва илм соҳасида қўтарилишни чеклаш, сафар қилиш имкониятларини камайтириш (паспортни бермаслик), мулкни олиб қўйиш, сув беришни рад қилиш ва бошқа санкциялар бўйсундириш учун самарали равищда ишлатилиши мумкин. Баъзи авторитар режимларда оммавий ахборот корхоналари ўзларини ўзи цензура қилишади, чунки хукумат газета қоғозининг тарқалишини назорат остига солиш ва радио ва телевидение лицензияларини бекор қилиб нашриёт ва ахборот агентликларни ёпиши мумкин. Бундай санкциялар кўп ишлатилади.

Санкциялар ҳар бир хукумат учун воситадир. Энг кўп улар ғайриижтимоий хулқни тўхтатиш учун ишлатилади. Бошқа пайтларда улар сиёсий мақсадларда аҳолини террор қилиш ва жазолаш учун ишлатилган. Масалан, Нацист Германия Армиясининг оккупациясига қарши чиқсан партизан ҳаракатларининг келажак амалларини олдини олиш учун колектив жазолашни ишлатган. Шу аср бошида Истроил хукумати терроризм амалларини тўхтатиш учун колектив жазоларни маъқул топган. Айрим одамларнинг амаллари учун гурӯҳни жазолаш асосий инсон хукуқларини бузиш бўлишининг устига уларнинг самарали бўлиши шубҳали. Дарҳақиқат, коллектив жазо ва ўлдиришлар кутилган ва исталгандан тескари таъсиргага келтириши мумкин. Колектив жазолар оқибатда келажак зўраки амаллардан тўхтатмай қасд олиш қарорларига келтиришлари мумкин.

Хулоса

1-боб ҳокимиятнинг иккита моделини текширади. Монолит моделда ҳокимият ўзгармайдиган структурада ишлатилиши ва бунда халқ хукмдорга қарам бўлишини кўрсатади. Плюралистик модел эса ҳокимиятни бошқача кўради ва хукмдор халқга қарам бўлади.

Халқ хукмдорга етказиб берадиган ҳокимият манбалари ҳам аниқланган ва бу манбалар хукмдорга етказилмаса у хукмронлик қила олмайди.

Хукуматнинг ҳар кунги амалларини бажарилишига йўл қўядиган ва ёрдам берадиган турли структуралар унинг “таянч устунлари” деб аталади. Шундай қилиб ҳокимият манбалари хукумат ичидалини ташқарисидаги ташкилот ва институтларда ифодасини топади. (З-тасвирдаги Таянч устунларини кўринг). Авторитар режимнинг душманларига ҳам таянч устунлари керак. Таянч устунлари қониқарли ҳолда заифлашган бўлса хукумат ёки оппозиция кулайди, худди шундай қилиб бино ҳам уни таянч структуралари бўшашганда кулаб тушади.

Иккинчи боб

Таянч устунлари

Далила Самсонга шундай деди: “*Айт, ўтинаман, сенинг кучинг нимада ва сени нима билан боғлаб қўйшиш мумкин?*”

-Қозилар, 16:6

Ташкилотлар ва институтлар олдинги бобда аниқланган ҳокимият манбаларининг аралашмасини ўз ичига олади. Бу гурухлар орқали етказиб берилган ҳокимият манбалари ҳукуматнинг ҳукмонлик қобилиятини таъминлайди. Ҳар бир режим бирон таянч устунларига таянади. Шу вакт ичидаги авторитар режимлар оппозициянинг таянч устунларининг ривожланишини ва кучини камайтиришга интилади. Стратегик нозӯравонлик тўқнашувда режалаштирувчиларнинг диққати марказида аввалан бор таянч устунларини тўғрилаш ва ривожлантириш туради.

Таянч устунларини аниқлаш

Таянч устунлари

3- тасвир

Режим душманлари ҳар бир нозўравонлик кураш ҳақида ўйлагандан таянч устунларини аниқлаш ва таҳлил қилиш жуда муҳимдир. Режимнинг бирламчи таянч устунлари заифлашиб таъсири кесилмагунча ёки барбод қилинмагунча сиёсий ислоҳотлар ёки режим ўзгаришининг эҳтимоллиги жуда паст бўлади. Шунинг учун авторитар режимга қарши нозўравонлик курашчилар ҳал қилувчи институт ва ташкилотларга эътиборини қаратиши керак.

Полиция

“Ҳимоя ва хизмат қилиш” шиори дунё полиция идоралари аҳолига ўзини кўрсатаётган тимсолининг ифодаси. Аммо, ҳимоя ва хизмат қилинадиган кимса доимо халқ эмас. Баъзан бунинг ўрнига хукуматнинг энг кўринадиган ва ҳар ерда ҳозир “юзи” коррупциялашган ва репрессив режимни ҳимоя қилиш ва унга хизмат қилиш вазифасини афзалроқ кўради.

Коррупция мунтазам бўлган жойда режим ўзгаришисиз ислоҳот ўтказиш жуда қийин бўлади деган фикр тўғри. Ҳаттоқи демократик жамиятларда полиция структурасига коррупция сингдирилган пайтда фақат полиция бўйсунадиган шахсларни ўзгартириш орқали ислоҳотни ўтказиш мумкин. Маҳаллий полициянинг маҳаллий доирада

сайланган мансабдорнинг назорати остида бўлиши ижобий томони шундаки, полиция ходимларининг ҳаракатлари учун аҳолининг олдида жавобгар одам бор. Миллий (марказлашган) полиция кучлари бўлганданда полиция ҳаракатларига маҳаллий доирада таъсир этиш қийин.

Фуқаролар полиция ходимларининг муносабатини ва муомаласини ўзгартириш учун режимнинг ўзгаришини кутмаслиги керак. Полицияга тегишли бир неча омилларни ёдда тутиш керак. Биринчидан, полициячилар одатда хизмат қилган табақаларнинг ичида яшайди. Шунинг учун уларнинг оиласлари, қариндошлари, танишлари ва дўстлари муносабат тармоқларини ясаган (масалан, мактаблар, бизнес, диний ташкилотлар ва ижтимоий гурухлар). Шунда агар давлат шу табақа ичида режимга қарши чиққан одамларни жиноятчи, шпион ёки террорист деб айтса, полициячидан давлат пропагандасини баҳолашда бошқа нуқтаи назари пайдо бўлади. Иккинчи Жаҳон Уруши давомидаги Норвегиянинг Германия оккупациясига қарши ҳаракатини тадқиқ қилганида Норвегияда яшаган д-р Жин Шарп маҳаллий полициянинг немис ҳукмдорлари буйруқларини “аниқ” бажариши ҳақидаги воқеаларни айтиб берганда жуда завқланар эди. Масалан, маҳаллий полиция ҳибсга олинадиган шахснинг оиласи аъзоларини учратган ва келаётган ҳибс тўғрисида, ҳибсга олиш куни, соат ва дақиқасини тўғрисида маълумот берган.

Иккинчидан, диктатор буйруқларини бажарувчи полиция кучлари умуман олганда халқнинг душмани бўлиб тасвирланиши керак эмас. Улар нотўғри тузумнинг хизматчилари. Тузумни ўзгартириш керак, билим ва қобилиятлари демократик жамиятни ҳимоя қилиш ва унга хизмат қилиш учун керак бўлган минглаб вижданли ва хурматли одамларни эмас. Албатта ўлдириш, қийноқ ва кафандуздликда айбланаётган айрим одамларни ажратиб олиш керак, аммо фақат ўша одамларни айблаш керак, полиция кучларида ишлаётган ҳамма одамларни эмас.

Ҳарбий кучлар

Ҳокимиятда қолиш учун ҳарбий кучларни ишлатиш авторитар режимнинг “кузири” деб ҳисобланади. Маҳаллий табақаларда яшаётган ва ишлаётган полицияга ўхшамай, ҳарбий бирликлар ноҳарбий жамиятдан алоҳида яшайди, уларда алоҳида яшаш жойлари, дўконлари, касалхоналари ва мактаблари бўлади. Аҳолидан бўлак бўлиб яшаш ҳарбий ва ноҳарбий оиласларнинг шахсий муносабатлари ривожланишига тўсиқ қўяди. Агар ҳукумат очиқ сиёсий тўқнашувда ҳарбий кучларини ишлатиш қарорига келса ҳарбий бирликларда зўравонликни ишлатилишини камайтириш қизикиши камроқ бўлади. 1988 йилда Бирмада ва бир йилдан кейин Хитойда исён қўтарилиганда ҳукуматлар тўқнашувнинг доирасидан ташқари жойлашган Армия бирликларини юбориши. Бундай вазиятда ҳукумат аскарлар маҳаллий полиция ва милицияга нисбатан ишончлироқ бўлади ва буйруқларни тез равишда бажаришади деб ўйлади. Баъзи мамлакатларда катта намойишлар кутилганда маҳсус тайёрланган ва жиҳозланган исён назорати гурухлари тузилади ва бу гурухлар ҳарбий аралашиб бўсағасини қўтаришади. Армиянинг ноҳарбий курашчиларга қарши чиқиш розилигини камайтириш режаларини ҳукумат уни ишлатиш қарорига келганидан олдин тузиш керак. Армиянинг курашчиларга қарши куч ишлатиши розилигини камайтириш ҳар бир режасининг учи – бу уларни ўзларининг ва оиласларининг ҳаётлари хавф остида эмаслигига ва демократия ҳукмронлигига профессионал аскарлар учун яхши келажак борлигига ишонтириш. Ҳарбий бирликларнинг буйруқларга жавобан ҳаракатлари раҳбарларининг нуқтаи назарига, қадриятларига ва касбий қобилиятларига боғлиқ. Офицерлар ўзларини умуман олганда ватанпарвар, содик ва сиёсий равишда консерватив деб билишади. “Касбий қобилиятлар” уларни баъзан сиёсий раҳбариятга кўр-кўронга ёрдам қилишига олиб келади. Адолъф Гитлер остидаги Германия Штабининг Умумий Қисми хабарлар бўйича

унинг сиёсий мақсадларига қарши бўлган, аммо, бунга қарамай, Фюрернинг истагини бажариш режаларини тузишган. Гитлер Германия Рейхстагининг энг катта партияси раҳбари бўлиб ва конституция бўйича канцлер бўлиб қонуний ҳукмдор деб ҳисобланган. Ҳарбий маданиятга демократик қадриятларни сингдириш ҳарбий кучларни ноҳарбий аҳолига қарши ишлатилиши чекланилишига асосий омил бўлади. Бошқа омил – бу ҳарбий раҳбарлар демократик ҳукумат остида муҳим рол ўйнашини билиши. Бу иккала омил шу фикрларни ривожлантириш йўли тўғрисида батафсил ўйлашни ва вақтни талаб қиласи. 2000 йил октябрда минглаб курашчилар парламентни эгаллаб олганда Сербия нозўравонлик ҳаракати ниҳоятда кам талафот кўрганининг (бир киши юрак хуружидан, бошқаси автомобил авариясида ҳалок бўлган) энг муҳим сабаби – бу армиянинг “сиёсий” масалаларга аралашмаслик қарори бўлган. Шубҳасизки, бу қарорга демократик ҳаракат аниқ енгишининг далили ва ҳарбий кучларнинг аъзолари ўзларини Милошевичдан кейинги ҳукуматда лавозим олишда қизиқиши таъсир этган.

Ноҳарбий хизматчилар

Ноҳарбий хизматчилар кўпинча ёмонланади, танқид қилинади, масхара қилинади ва назар-писанд қилинмайди. Баъзан бу ҳукумат бюрократлари чумоли колонияларига ўхшатилади – минглаб номсиз, юзсиз, фикрсиз ишчилар кичик вазифаларини бажаришади, кичик шинам каталакларда чиқишади ва киришади. Аммо сиёсий раҳбариёт, чумолилар колониясининг “маликаси” каби, беғараз бўлиб туюладиган фаолиятни кўрсатаётган итоаткор қобилиятли хизматчиларсиз яшай олмайди. Бу одамлар буйруқларни ҳаракатларга айлантиради: қоидаларни чиқаради, солиқларни баҳолайди ва йиғади, бюджетни тайёрлайди, мактабларни ишга солади, минглаб ахборотларни маълумотлар омборларига киритади, ҳукумат учун сотиб олиш операцияларини бажаришади, ҳаво йўлларини ва портларни назорат қиласи, элчихоналарнинг ходимларини тасдиқлашади, мулоқот тизимларини сақлайди ва аслида режим ишлашига имкон берадиган вазифаларни бажаради. Бирон бир ҳукумат уларсиз ишлай олмайди. Режимнинг ўзгаришига ва демократик ислоҳотларга эришиш учун стратегик нозўравонлик тўқнашувни ишлатиётган оппозиция гурухлари ҳукумат ходимларининг ёрдамини олиш муҳимлигини тушуниш керак. Аммо яна шуни тушуниш керакки, ҳукумат ходимларининг иш ҳақи ҳукуматга бўйсунишига боғлик, ва шунинг учун бошқа таянч устунлари ҳам қаттиқ заифлашгани далили бўлмагунча жуда кам ходимлар ҳукуматга қарши ошкора чиқиши мумкин.

Бунга қарамай ҳукумат ходимларининг норозилик ҳаракатининг тарафини олиши, яширин бўлса ҳам турли йўллар орқали ҳаракатнинг ўсишига ҳиссасини қўшади.

Оммавий ахборот воситалари

Аҳолининг демократик ўзгаришлар учун ҳаракати муваффақиятли бўлиши учун мақсад табақаларига хабарларини етказиш воситаларига эга бўлиши керак. Авторитар режимлар буни билади ва бундай имкониятларни рад қилишади ёки чеклайди, бу эса кибернетик уруш марказлари пайдо бўлишига ва компьютерларни ва факс аппаратларини сотиб олишни ёки ишлатишни чеклайдиган қаттиқ қонунлар чиқишига олиб келади. Бирмада, масалан, рухсат олинмаган аппаратларни ишлатиш учун узоқ муддатли қамоқ жазоси бўлган. Баъзан йўлдош антенналарга эга бўлиш ва ишлатиш чекланади ва ҳукуматлар баъзи пайтларда аҳолига ахборот келишини ёпиш учун оппозиция гурухларининг телевидениеси ва ташқи радио тўлқинларини кесиб қўйишади. Золимона ҳокимият матбуот ва бошқа оммавий мулоқот воситаларини осон равишда назорат остига солиши мумкин. Ҳамма китоблар, журналлар ва газеталарни тарқатилишга рухсат берадиган комиссияларини ташкил қилиш баъзи пайтларда жуда

самарали бўлган. Назорат ҳамма нашр харажатлари тушганидан кейин ишлатилса нашриётларда ўзларини ўзи цензура қилишга қизиқиш катта бўлади. Газета ва бошқа нашриётлар, телевидение ва радиостанцияларнинг лицензиялари бекор қилиниши мумкин, жиҳозлари мусодара қилини мумкин ва эгалари ва муҳаррирларини жисмоний жазолар билан қўрқитилиши мумкин. Шу ички тазииклардан омон қолиш учун ҳозирги вақтда чет элдаги ишлаб чиқаришлар ишлатилади, масалан Бирма радиоси Норвегиядан эшиттиради ёки Эрон телевидение станцияси Калифорниядан Техрондаги томошибинлар учун оппозиция етакчилари билан сұхбатларини қўрсатади. Сербия демократик ҳаракатида чет элдан келиб чиқсан оммавий мулокот имкониятининг мисолини кўришимиз мумкин. 2000 йил сайловидан олдин 60 тонна миқдордаги варақалар мамлакатга олиб келинган ва бир неча кун ичида тарқатилган.

Ишбилармонлар табақалари

Ҳаттоқи энг марказлашган социалистик авторитар режимлар вақтида ишбилармонлар иқтисодиётда мухим ролни ўйнаган. Улар аҳолига ҳукumat етказиб бермайдиган мол ва хизматларни етказиб беради. Кўпинча ҳукumatлар истеъмол моллари камлигидан аҳолида сиёсий ғалаёнлар кўтарилемасин деб қора бозор фаолиятига жим розиликларини беради.

Ишбилармонлар билан, айниқса хорижий ва транснационал корпорациялар билан ишлашда бошқа томони ҳам бор. Халқаро корхоналар очиқ демократик корпорациялар билан ишлашдан кўра авторитар режимлар билан ишлашни афзалроқ қўради. Ҳукмдор битимнинг фойдасини қўрганидан кейин мувофиқлаштириш учун кам масалалар кам бўлади. Ҳукмдор шароитлар, иш ҳақи ва касаба уюшмалар масалаларини тинч ва самарали равишда ҳал қиласди. Ҳамма гап шундаки халқаро корхоналар ҳукumatнинг демократик ёки золимона бўлишида қизиқиши кам. Уларни фойда қизиқтиради. Демократик ҳаракат шу корхоналарни ўзгаришлар келишида ва келажакда камида бажарилган амалларга тўсиқ қўймаган деб танилишлари мухим бўлишида ишонтириш керак.

Ижобий томони шундаки маҳаллий ва хорижий ишбилармонлар табақаларида қўпинча маҳаллий, регионал ва хорижий ишбилармонлар билан алоқа тармоғи мавжуд. Улар фойдасини кўришса демократик кураш учун пул, куръерлар ва маслаҳатчилар каби мухим ресурсларни етказиб бериши мумкин.

Ёшлар

Авторитар режимларнинг биринчи ташвиши – бу ёшларнинг сиёсатга берилишига йўл кўймаслик, агар улар ҳукumatни қўллаб-қувватламаса ва ҳукumat назорати остида бўлмаса. Талабалар ва бошқа ёшларга ҳукumatнинг барқарорлигига ташкилий равишда қаршилик қўрсатиш тақиқланган даврда оппозиция гурухлари сиёсий ўзгаришларни теззатадиган анъанавий илғор сафларидан маҳрум бўлади. Ҳукumatнинг талабаларни сиёсий оппозиция ҳаракатларида фаол қатнашишининг олдини олиш йўллари кўпчиликка маълум.

Масалан, режимга ошкора қарши чиқсанлар илм олиш имкониятлари маҳрум қилинади. Бундан ташқари катта гурухларнинг ташкил топишини олдини олиш учун таълим муассасалари ёнилади ёки ўқиш территориялари тақсимланади. Сўз эркинлигини ва йиғилиш эркинлигини чеклайдиган ҳар хил қонунларни бузиш учун узоқ муддатли қамоқ жазолари ишлатилиши мумкин. Ҳукumat томонидан талабаларга оппозицион сиёсий партияларни қўрқитгани учун пул, озуқа, кийим ва қуроллар бериш ёшлар дастурлари ташкил қилиниши мумкин.

Баъзи одамлар ёшларнинг революцион ҳаракатлар биринчи сафларида бўлишнинг хавфхатарларига рози бўлишининг сабабларини тушунтироқчи бўлганда ёшлар жудо бўлишга ҳеч нарсаси йўқ бўлади деб айтишади. Умуман олганда ёшларнинг ҳеч бир ишга боғлиқ бўлмаслиги ёки катта оиласи мажбуриятлари йўклиги рост. Бундан ташқари улар ҳаётга қизиқишини ва абадийликларига намойиш этади. Бу сабаблар ҳақиқатнинг кичик кисмини кўрсатади, чунки ёшлар муҳимроқ нарсалардан жудо бўлиши мумкин – ўз ҳаёти ва келажаклари. Аммо энг муҳими жудо бўладиган нарсалар эмас, балки ёшларни иштирок этишга ундейдиган эркин ва адолатли жамиятдаги ҳаётнинг фойдаларидир. Ёшлар золимона ҳукмронлик остидаги ҳаётларини оқламайди. Улар ўзгаришнинг мумкин эмаслиги ҳам қабул қилмайди. Ёшлар тажрибада йўқолмаган муҳитни босқичларга бўлмайдиган ҳақиқатни ёлғондан, ҳақни ноҳақдан ажратиш қобилияти бор. Уларни ақлий аниқлик рағбатлантиради.

Талаба ва бошқа ёшларни демократик ҳаракатлар сафига киргизиш тўғрисида фикр юритилса бир нарса тўғрисида огоҳлантиришимиз керак. Ёшлар гуруҳ сифатида ҳаётнинг ҳамма томонларида хавфхатарларни туғдиради. Аниқ бошқарувсиз ва тартибсиз уларнинг амаллари меъёrsиз бўлиб кетиши мумкин ва, ифво қилинса, авторитар режим одамларига ўхшаш ашаддий хусусиятларни олиш мумкин. Ҳаракатда иштирок этаётган ҳар бир киши учун “хулқ кодекси” зарур, ва ёшлар ташкилотлари учун жуда муҳим, ва шу кодексни бузиш ҳолларини камайтириш учун машқлар ва қаттиқ бошқариш бўлиши керак.

Ишчилар.

Шубҳасиз, глобализация кучлари ишчилар учун ҳаётни қийин қилиб қўйган. Ривожланган мамлакатларда корхоналар иш жойларини иш ҳақи камроқ бўлган жойларга қўчириши билан қўрқитади ва шунинг учун касаба уюшмалари заифлашган. Ривожланаётган мамлакатларда ҳукуматлар иш жойининг хавфсизлиги, адолатли иш ҳақи ёки ишчилар ҳукуқларида эмас, балки кўпроқ уларга кўчган иш чиқаришларнинг иқтисодий фойдаларида қизиқади. Демократия, конун ҳукмронлиги ва бирлашмалар эркинлиги иш кучини суистеъмол қилишга йўл қўядиган ҳокимиятнинг мувозанатсизлигини тўғрилайдиган қадамлардир.

Ишчиларни ташкил қилиш жуда қийин, аммо улар бир жойда ташкил қилинганда бирлашув жуда тез ривожланиши мумкин. Гданьскдаги кемасозлик корхонада электриклар иш ташлашни бошлагандан Польшадаги демократик ҳаракат тез равища ғалаба қозонганини эсланг.

Транспорт ва бу билан боғлиқ саноат ишчилари стратегик нозурравонлик қураш режалаштирувчилари учун жуда муҳим. Моллар, одамлар ва хизматлар ҳаракатидаги ҳар бир тўхташ дарҳол режим учун иқтисодий ва сиёсий ҳаражатларни келтиради. Шу билан бирга стратегик режалаштирувчилар озуқа ва бошқа керакли моллар халққа етказилмасликнинг оқибатини ўйлаб чиқиши керак.

Диний ташкилотлар

Тарихда ташкил қилинган дин золимона ҳукмронликка қарши қурашларда муҳим ролни ўйнаган – кўпинча ўзгаришларни истаётган томонда, аммо баъзан тескари томонда ҳам. Кўпинча дини ташкилотларда улар фаолият кўрсатаётган жамоатларда рухий ва молиявий тармоқлари бор, бой элиталардан бошлиб то жамиятнинг тагигача. Диний етакчилар одатда жамият ва дин соҳаларида яхши таълим олган бўлади ва эргашувчилари ва уларнинг ишини биладиган одамларни ҳурматига эга бўлади ва улар кўпинча ахлоқий ва диний таълим чегарасидан чиқадиган масалаларда ҳам бошқаларнинг нуқтаи назарига ва хулқига таъсир қилиши мумкин. Улар оппозиция

харакатига рухий жиҳатни келтириши мумкин ва ҳаттоқи оппозиция учун энг қобилиятли нотиқ бўлиши мумкин.

Бошқа томондан эса улар золимона режим қизиқишлари учун ҳам таъсир этувчан ва қобилиятли ишлаши мумкин. Щунинг учун ҳаракат етакчилари диний етакчиларнинг ёрдамини олишга ёки уларнинг ёмон таъсирини йўқ қилишга интилиш керак.

Нодавлат ташкилотлар (НДТ)

Ҳукумат бошқарувисиз ва назоратисиз ишлайдиган ҳар бир гурӯҳ ёки ташкилот демократия ҳаракати учун потенциал ёрдамчи бўлиши мумкин. Халқаро НДТлар маблағларни йиғиши мумкин, кўп табақаларга бевосита мурожаат қилиши мумкин, хориждан керакли маслаҳат олишлари мумкин ва бошқа демократик ҳаракатларнинг тажрибасидаги фикрлар ғояларни киритиши мумкин. Давлат ичидаги НДТлар баъзан рухсат қилинган фаолиятларида ва маблағ манбаларида жуда қаттиқ чекланган бўлади. Давлат ичидаги ва хориждан келган НДТлар ичida баъзан ҳукумат агентлари ишлайди, аммо кўпинча бу ҳал қилиш учун қийин муаммо бўлмайди. НДТларнинг нозўравонлик курашдаги аҳамияти шундаки, улар аҳолига хизмат кўрсатади ва ҳалқ ҳукуматга боғлиқ бўлиш керак эмаслигини кўрсатади. НДТ фаолияти авторитар режимлар тазииклар орқали ҳалқни бўйсунишга мажбур қилиш амалларини заифлаштиради. НДТларнинг ҳалқ авторитар режимга боғлиқлигини йўқ қилиш драматик мисоли Бирмада генерал Не Уин 1962 йилда ҳокимиятни қўлига олгандан сўнг содир этган. Мамлакатнинг ғарбий қисмида Аракан штатида ҳалокатли тошқин бўлган. Ахборотлар бўйича католик миссионерлар дарҳол мамлакатнинг бошқа қисмларида ва Ҳиндистонда жойлашган миссионерлардан радио орқали ёрдам сўраган. Жавоб тез ва самарали бўлган, бир неча кун ичida озуқа, кийим ва қурилиш материаллари етказилган. Режим бир гурӯҳни зиённи баҳолаш учун юборганда улар ҳукумат ёрдами керак эмаслигини ва одамлар ўз кучи билан кризисга бардош берганини кўрди. Ахборотлар бўйича Не Уин бу воқеадан шундай қаттиқ ғазабланганки, шу ҳодиса католик миссионерларни Бирмадан ҳайдалишига сабаб бўлган.

Демократик ҳаракатлар лекин шуни эслаш керакки НДТлар ўзининг вазифалари бўлади. Шу вазифаларни билиш керак ва демократик ҳаракатлар ният ва мақсадларига тўғри келиш керак.

Касбий ташкилотлар, сиёсий партиялар, хорижий ишбилармонлар ва хорижий ҳукуматлар ўзлари ёки халқаро ташкилотлар орқали бошқа ёрдам манбалари бўлади. Жамият ичидаги маҳсус қизиқишлар учун яратилган кичик гурӯҳларни ҳам ҳисобга олиш керак, булар тикиш тўгараклари, ов ва балиқ ови клублари, китоб гурӯҳлари, тил ўрганиш гурӯҳлари, мотоклублар, туризм ва пиёда юриш клублари ва спорт-клублар бўлиши мумкин. Стратегик нозўравонлик кураш ҳокимият манбалари устидан назорат ва аҳолининг фаол иштирокини талаб қиласи. Ташкилотлар ҳокимият манбаларини ўз ичига олади ва колектив амаллар учун структуралар билан таъминлайди.

Учинчи боб

Бўйсуниш

Инсон эркин бўлиб туғилган, аммо ҳамма ерда у кишиланган.

-Жан Жак Руссо, Ижтимоий шартнома, 1-китоб, 1-боб

Юқоридаги кузатишларга жавоб бериш тариқасида д-р Жин Шарп қўйидаги саволларни қўйган:

Қандай қилиб ҳукмдор кўпчилик бўлган субъектларни устидан сиёсий устунликни эгаллади ва қўлида ушлайди? Нима учун кўпчилик уларнинг фойдасига бўлмаси бўлмаса ҳам унга рози бўлади ва бўйсунади? Жин Шарп юқоридаги қўйган саволлари одамлар нимага бўйсунишини тўғрисидаги таҳлилларнинг асос солган. Ҳокимиятнинг плюралистик модели (1-боб), ҳокимият манбаларининг таянч устунларига айланиши (2-боб) ва бўйсуниш – бу стратегик нозуравон курашнинг назария ва амалиётини тушунтирадиган учталик. Шунинг учун одамлар нимага бўйсунишини, бъзан ҳаттоқи ўзлари қатъян рад қиладиган сабаблар учун жонини бериш даражасида бўйсунишини тушуниш жуда муҳим. Бўйсуниш – бу “сиёсий ҳокимиятнинг жони”. Ҳукмдор халқ бўйсунмаса ҳукмронликни қила олмайди. Нозуравон кураш стратегиялари шу даъвода асосланган. Бизнинг мақсадимиз аҳолини диктаторларга ёки бошқа авторитар режимларга бўйсунишни тўхтатишга рағбатлантириш бўлса, биз аввалан бор одамлар нимага бўйсунишини билишимиз шарт.

Одат

Аксарият одамларнинг бўйсуниш сабаби – бу бўйсуниш одати. Биз ваколатдаги одамларга бўйсунишга тарбия олганимиз. Болалигимиздан биз ваколатга дучор бўламиз. Кўпчилигимиз учун ваколат ота-онамиздан, ёши каттароқ ака-укаларимиздан, бобо-буваларимиздан ва бошқа қариндошларимиздан бошланади ва кейин мактаб ўқитувчиларга, полициячиларга ва ҳаттоқи ваколат рамзларига ўтади. Масалан, биз бўш бўлиб турган чорраҳаларда ҳам йўл қоидаларига риоя қиласиз.

Ҳарбий кучлардаги ёш аскарларга машқ қилдиришларнинг бирламчи мақсад – бу бўйсуниш янги одатларини сингдиришдир. Янги келган аскар сержантининг буйруқларини дарҳол ва саволларсиз бажаришга тез равища ўрганади. Зич сафларда ҳарбий машқларни соатлар давомида тақрорлаш ва доимий қўрқитишли замонавий урушни олиб бориш қобилиятларига алоқаси йўқ, аммо улар буйруқларни бажариш одатига ўргатишади. Бундан ташқари, асосий аскарлик қобилиятлари, масалан куролларни ишлатиш қобилияти, тақрорлаш орқали шундай чуқур сингдириладики, уларни ўйламасдан ишлатиш одат бўлиб қолади.

Бизлардан тамаки чекадиганлар одат нималигини яхши билади. Нечта сигаретани чекканимизни билмаймиз, қачон чекканимизни эслай олмаймиз, ва ҳаттоқи нархлар бемаъни даражаларга кўтариlsa ҳам чекишини ташламаймиз. Бу ва хоҳлаган бошқа одатларни тўхтатмоқчи бўлсак биз ният билан ташлаш қарорига келишимиз керак, доимо ўзимизга ўша қарор тўғрисида эслатишмиз керак ва шу одатни тўхтатиш сабабларини тақрорлашимиз керак.

Жазолардан қўрқиши

Бўйсунмаслик учун жазо беришлардан қўрқиши одамлар бўйсунишининг бошқа сабаби. Биз қонунни бузсак, давлатнинг қудрати бизга қарши ишлатилиши мумкин. Бизга катта микдордаги жарима солини мумкин. Давлат бизнинг мулкимизни олиб қўйиши мумкин. Давлат ҳаттоқи қонунга бўйсунмаганимиз учун бизни катл қилиши мумкин. Жазоларнинг мақсади – бу қонунбузарни жазолаш ва бошқаларни шу ва шунга ўхшаган қонунларни бузишдан қўрқитиши. Золимона ҳукмдор аҳолининг эркин розилигини олган ҳукмдорга нисбатан бўйсунишни таъминлаш учун кўпроқ жазолардан қўрқишига таянади.

Манфаат

Ҳукуматни оғзаки ёқтиргаган, аммо уни фаол қувватлайдиган одамлар кўп. Ҳукуматни қўллаб-қувватлайдиган кишиларнинг манфаатларини ва шахсий мукофотларининг ролини текширсак шу парадоксни тушуниб оламиз. Масалан, шафқатсиз сиёsatни олиб борадиган қуролли кучларнинг аъзолари учун қандай шахсий мукофотлар бор? Кўтарилишлар, обрў, маҳсус имтиёзлар, ёки пенсиялар шу ерда омил бўлиши мумкин. Давлат бошқараётган иқтисодиётда аҳолининг кўпчилиги давлат ишида ишлайди, ва бошқа альтернатив иш жойи бўлмаслиги мумкин бўлганлиги учун одамлар иш жойини йўқотмасликка ҳаракат қиласди. Бошқалар режимни қўллаб-қувватлагани учун катта молиявий имтиёзларни олиши мумкин. Биз ўз манфаатини кўзлаб ёмон ҳукуматни қўллаб-қувватлайдиган ҳар бир кишини қоралашимиз керак эмас. Ҳар бир кишида шундай қилишга ўзининг сабаблари бор. Кўпчилиги бошқа альтернатива йўқ деб ўйлади. Бизнинг вазифамиз - уларга бўйсунмаслик уларнинг манфаатида бўлишини кўrsatiш.

Ахлоқий мажбурият

Бўйсуниш ахлоқий мажбурияти ҳар бир жамиятда бор. Бу бўйсуниш мажбурияти қуидагидан келиб чиқади:

Жамиятнинг умумий манфаати. Қонунлар ҳамма фуқароларни ҳимоя қиласди деб айтилиши мумкин. Баъзи қонунлар бизни бошқаларнинг гайриижтимоий ҳаракатларидан ҳимоя қиласди (ўғрилик, ўлдириш, зўрлаш). Бошқа қонунлар жамиятнинг умумий манфаатини кўзлайди (мол ва хизматлари тақсимлаш, ёш йигитларни ҳарбий хизматга чақириш, солиқлар). Баъзан биз ҳаттоқи умумий манфаат учун энг яхшии ҳукмдорга бўйсуниш деб ўйлаймиз чунки альтернативалар ҳаётни яхши қилмайди деб ўйлаймиз. Иосиф Сталин аниқ золим бўлган. Бунга қарамай миллионлаб одамлар унга бўйсунган, чунки бўйсуниш жамиятга умумий манфаатни келтиради деб ўйлаган. Ҳаттоқи Сталин 20 миллион одамнинг ўлдирилишига сабабчи бўлгани маълум бўлгандан кейин ҳам баъзи руслар “яхши эски замонларни” эслайди. Шу бўйсунишга ахлоқий мажбуриятнинг акси бўлган табақа аъзоларининг тазиикларини кўришимиз мумкин. **Ёдингизда қолсин – табақа аъзоларининг тазииклари икки томонлама ишлаши мумкин ва хулқ одатларини ўзгаришда фойдали восита бўлиши мумкин.**

Олий инсон омиллари

Баъзан ҳукмдорларга олий инсон сиймоси ёки илоҳий хусусиятлари берилади. Агар ҳукмдор ҳар нарсага қодир ёки дин тимсоли бўлиб кўрилса унга бўйсунмаслик тасаввур қилиб бўлмайдиган бўлади.

Адольф Гитлер ҳукмронлигининг чўққисида бўлганида ким унга бўйсунмасликка журъят этган? Шундай раҳбарларни илоҳийлаштиришнинг узоқ тарихи бор. Асрлар давомида ҳалқ “илоҳий кироллар” ёки “қиролларнинг илоҳий ҳукуқи” тўғрисидаги ғояларга ишонган. Шу илоҳий ҳукмронлик нуқтаи назарининг бошқа мисоли 20-асрда Эрондаги дин ва давлатнинг қўшилиши бўлган. Бўйсунишнинг шу омилига қарши чиқиш учун биз факат ҳақиқатни айтишимиз лозим – одам ҳар нарсага қодир эмас ва ҳукмдор Худонинг вакили эмас.

Ҳукмдорлар билан психологик тенглашиш

Футбол командаси ишқибозларининг командаси ғалаба қозонганда хурсанд бўлгани ёки ютқазганда хафа бўлгани каби ҳукмдор кишининг давоми бўлиб қолиши мумкин. Бу нарса айниқса халқ ва ҳукмдор мустақиллик учун кураш каби қийин тажрибадан биргаликда ўтган бўлса учрайди. (Шундай обрўсиз мустақиллик курашчилари Хо Ши Мин, генерал Не Уин ва Роберт Мугабе бўлган.) Агар одамлар бўйсунишининг омили шундай оиласидан давом бўлса, унда ҳукмдор билан ўзини тенглаштиришга бошқа асос йўқлигига ишонтириш керак.

Бепарвоник миңтақаси

Баъзи одамлар уларнинг ҳар кунги ҳаётини узоқдан ҳам тегмайдиган қонунларга бепарвоник билан қарайди. Улар бўйсунмаслик ҳаддан ташқари қийинчиликларга олиб келиши учун бўйсунади. Бундай муносабат қонунларнинг кўпига тегишли бўлиши мумкин. Асосий ҳуқуқ ва эркинликни чекладиган қонунлар бепарвоник қулай миңтақасига бостирганда муаммолар пайдо бўлади. Демократик оппозициянинг вазифаси шу бостиришга бепарво бўлиш жамиятнинг қарам бўлишига ҳисса қўшгани учун бошқа мумкин бўлмаслиги ва аҳоли устидан ўсаётган чеклашлар бўлганда шахсий эркинликлар камайиши тўғрисида огоҳлантириш.

Ўз кучига ишончнинг йўқлиги

Ҳар хил сабабларга кўра баъзи одамлар ўз кучига, тўғри қарор чиқариш ва ҳаттоқи қаршилик кўрсатишга ёки бўйсунмасликка қобилияти борлигига ишонмайди. Ўн йиллаб авторитар ҳукмронлик бўлган мамлакатларда жамиятнинг қарор чиқаришда тажрибаси кам бўлади ва етакчиларни ўстиришга кам имкониятлар бўлган. Балким баъзи одамлар ҳукмдорлари ўзларидан кўра қарор чиқаришга қобилияtlари кўпроқ бўлган деб ўйлади. Улар ҳукуматга муваффақиятли қаршилик кўрсатишига ёки ўзларини муваффақиятли озод қилишига ишонмайди, аммо бу нарса қаршилик ҳаракати учун жуда муҳим. Халқни ҳукмдорнинг амалларини таҳлил қилиш ва шу таҳлил асосида ҳаракат қилиш қобилияти борлигига ишончини тиклаш нозўравон кураш муваффақияти учун жуда муҳим. Баъзан, “бепарвоник” деб билган нарсамиз аслида ўз кучига ишончнинг йўқлиги бўлиши мумкин.

Хулоса

Биз одамлар ҳукмдорга бўйсунишининг сабабларини текшириб чиқдик. Булар бўйсунишининг “табиий” бўлиши ҳақидаги гапларни рад қиласди. Инсонлар генетик жиҳатдан бўйсунишга бериувчан эмас. Бўйсуниш аввалан бор одатлар, кўркиш ва қизиқишлилар аралашмасидир – ва одат ва қизиқишлиларни ўзгартириш мумкин ва қўркишга бардош бериш мумкин.

Тўртинчи боб

Нозўравон курашнинг механизм ва усуллари

...менинг даъвом фақат щундаки ҳаётимдаги ҳар бир тажриба ноўравон одамзоднинг ҳузуридағи энг катта куч бўлишига ишончимни мустаҳкамлаган.

-М. К. Ганди

Қандай йўл танланмасин жамиятни диктатурадан демократияга ўтказиш қийин. Оппозиция гурухлари нозўравон кураш стратегиясини танлаган бўлса, нозўравон кураш ҳукмдор ва ахолининг орасидаги ҳокимият муносабатининг исталган ўзгаришларига келтирадиган йўллар, ёки механизмлар тўғрисида фикр юритиш керак. Д-р Шарп “ҳокимият муносабатини ўзгартирадиган механизмларнинг” тўрттасини аниқлаган. Булар конверсия, аккомодация мажбур қилиш ва дезинтеграция. Нозўравон ҳаракатнинг шу тоифалари ўзгаришни келтириш ёки нозўравон амаллар ёки кампанияларнинг таъсирини баҳолаш усуллари сифатида фойдали бўлади.

Бу бобда нозўравон амалларнинг кенг категориялари таърифланган: норозилик ва ишонтириш, ҳамкорликни рад қилиш ва аралашиб. Жин Шарпнинг таърифлаган 198 турли усулларинг рўйхатини 2-иловада кўринг.

Механизмлар

Стратегик нозўравон курашнинг ғоялари сиёсий ва ижтимоий ўзгаришларни келтириш учун назариядан амалиётга ўтиши керак. Ғояларни амалга оширишда ҳукмдорларнинг нуқтаи назарига ва амалларига таъсир қиласидан оппозиция томондан маъқул келган механизм ёки жараённи танлаш жуда муҳим. Шу танлаш ўз навбатида халқ ва ҳукуматнинг орасидаги муносабатни ўзгаришига эришиш усулларининг танланишига таъсир қиласи.

Конверсия

Ўзгаришларга мажбур қилиш учун душманга қарши ишлатилган механизм ёки жараёнлар нозўравон амалларнинг ҳар хил интенсивликдаги таъсирини таърифлайди. Шундай вазиятлар бўлиши мумкинки, режим курашчилар гурухининг маслаҳат ёки талабларини қабул қилиш ўзининг манфаатида бўлишида ишонтирилади. Конверсия курашчилар гурухи учун кўп афзалликлари бор. Режимнинг ўзгаришларга рози бўлиши оппозиция етакчиларнинг обрўсини ва қонунлигини кўтаради, давлатга очиқ қарама-қаршилик билан боғлиқ хавф-хатарларни камайтиради ва энг муҳими, тўқнашувнинг кейинги босқичларида ишлатиш учун ресурслари саклаб қолади. Аммо бу механизм кўпинча кам таъсир этадиган амалларни ўз ичига олади ва ашаддий авторитар режимларга қарши ишлатилиш учун қониқарли бўлмайди. Лекин тўғри танланган ва ишлаб чиқилган масалалар баъзан ҳаттоқи шафқатсиз режимларга қарши ҳам муваффақиятга эришган.

Ҳарбий диктатурага қарши ишлатилган конверсиянинг битта мисоли Бирмада бўлган ва бунда давлат бошланғич мактабларида инглиз тили дарсларнинг масаласи турган. 1962 йилдаги ҳарбий тўнтаришдан кейин генерал Не Уин инглиз тили Бирманинг мустамлака бўлган ўтмишига эслатади деган қарорга келган ва бошланғич мактабларда инглиз тили дарсларини тақиқлаган. Ўша пайтда Бирма ахолисининг аксарияти инглиз тилида иккинчи тил сифатида эркин гаплашган. Кузатувчилар эса шу ўзгаришнинг ёмон сабабини кўришган. Халқни хорижий ғоя ва таъсиридан ажратиш учун инглиз тилини ўрганишнинг тақиқланиши ўрнатилаётган қаттиқ цензура қонунларининг давоми бўлган. Университетда ҳам инглиз тили ишлатилиши камайтирилган. Икки ўн йилликдан ошиқ вақт ўтгандан кейин режим шу цензура шаклининг муҳим иқтисодий оқибатини кўрди. Ишчилар ва ўрта даражадаги бошқарувчилар халқаро бизнес ва

коммерция тилида мулокот қила олмайдиган жойда хорижий инвесторлар ишлаб чиқаришни ривожлантиришни хоҳламади. Университет студентлари кўп ғарбдаги олий таълим муассасаларида бошқа қабул қилинмаган эди. Рангун Тиббиёт Мактаби битирувчилари хорижий мамлакатларда амалиёт учун ёки ҳатто мутахассислигига ўқиш учун қабул қилинмади.

Ишбилармонлар табақалари ва демократик фаоллар инглиз тилини ўқиш имкониятлари борлиги учун йиллар давомида гапиргандан сўнг режим рози бўлди, чунки бу нарса ўзининг манфаатида бўлишига ишонди.

Стратегик нозўравон кураш ҳокимият манбаларига ҳужум қилишини эсласак, режимнинг таянч устунларига қарши ишлатилган конверсия жуда самарали бўлиши мумкин. Бу жараёнда биринчи қадам – бу ташкилот ва мўлжалланган институтларнинг аъзоларини улар алоҳида равища “халқнинг душмани” бўлмаслигига ва аслида демократик жамиятда сермаҳсул аъзолари сифатида маъқул бўлиши, қадрланиши ва ҳурматга сазовор бўлишида ишонтириш. Шу мақсад эришилгандан сўнг мўлжалланган институтларнинг аъзолари сиёсий ўзгаришлар кераклиги ҳақидаги ахборотларга ва маҳсус амалларга чорлашларга таъсирланувчан бўлади.

Конверсия бу демократик кучларни кенгайтириш ва кучайтириш бирламчи механизми. Демократик ва авторитар режимларнинг ҳукмронлигидаги ҳаётларнинг фарқини кўрсатадиган тарғиботнинг оқилона ишлатилиши ва жаҳондаги ҳозирги вактда ўтаётган нозўравон амаллар тўғрисида янгиликлар конверсияга ёрдам беради. Демонстрация, иш ташлашлар, бойкотлар ва норозиликнинг бошқа турлари ҳақидаги янгиликлар – бу аҳолининг нуқтаи назарига таъсир қиласидиган мисоллардир. Энг муҳими, аҳолига “эрта куннинг ҳиссиётини” ва шу ҳиссиётга эришишнинг режасини намойиш этиш керак.

Балким конверсия ҳаракатларига энг кучли таъсир этадиган амал – бу авторитар режимга қарши чиққанлар мардлигининг намойиши. Ошкора мардлик амаллари нозўравон курашчиларни қўрқоқ деб билган қолипларга барҳам беради. Мардлик ҳамма ерда ҳурматга эга жангдаги аскарларнинг мардлиги ҳам, золимона режимга қарши чиққан нозўравон курашчиларнинг мардлиги ҳам. Мардлик фақат одамлар тўккан қон билан ўлчанмайди. Амалнинг оқибатларини қўрқмасдан қарши олиш мардликнинг чин меъериdir. Масалан, 1776 йилда Америка Мустақиллиги Декларациясига қўл қўйган шахслар Англия Қиролига қаршилик кўрсатишида ва 1950 ва 1960-йилларда фуқаролик ҳуқуқлар фаоллари сегрегацияни тугатиш учун “ўтириб олиш”ларда иштирок этганда улуғ мардликни намойиш этган. Бу иккала бўйсунмаслик амаллари аҳолини курашчилар шундай катта хавфларни қабул қиласидиган курашнинг мақсадларининг ҳаққонийлигини текширишига сабаб қўйган.

Аккомодация

Баъзан режим демократик кучларнинг талабларини қабул қиласидиган аммо ҳурмат қилганидан ёки яхшилигидан эмас, балким ижтимоий кескинликни юмшатиш, хорижий ҳукуматларнинг нуқтаи назарларига таъсир этиш учун ва халқнинг халқнинг фаровонлиги тўғрисида ўйлаётганида фуқароларни ишонтириш учун ёки душманлари ўз манфаатига ишлатишидан олдин бу масалани ҳал қилиш учун. Ҳукумат мажбур қилинмаган, бу ҳолда у маҳсус масалаларда оппозиция талабларини қабул қилиш манфаатини хавф остига солмаслигини ва ўзи заифлашмаслигини қўради. Аслида эса режимнинг тўла равища ҳокимиятни ушлаши заифлашган ва халқнинг режимга бўлган душманлигини кўтара оладиган масалаларга таъсирланувчан бўлиб қолган. Янгиликлар мунтазам равища тоталитар ҳукуматларнинг аккомодациялари тўғрисида маълумот беришади. Рангундаги ҳарбий режим ва Коммунистик Хитой раҳбарлари сиёсий ўзгаришларга талабларни қисман қилиш учун ғарбий мамлакатлардан катта лавозимдаги ташриф

буюрганда бир неча маҳбусларни озод қилади. Истроил хукумати Фаластин фуқаролариға инсонпарварлик билан муносабатда бўлиш АҚШнинг талабларини қабул қилиш учун мунтазам равишда рамзий ҳаракатларни бажаради. Қабул қилиш учун танланган масалалар ғашга тегадиганлардан бўлади ва хукуматнинг ҳокимиятини хавф остига солмайди. Бошқача айтганда бу масалалардаги қарорлар минимал хавф-хатарларни келтириши мумкин.

Замонавий хукумат аккомодацияси мисоллари рамзий амаллардан то эркин сайловларгача бўлиши мумкин. Масалан 1988 йилда Литвадаги аҳолининг коммунистик режимга қарши ўсаётган норозиликларга жавобан Олий Кенгаш конституцияни ўзгартириб ливвача тилни расмий тил қилишга ва тарихий майдонда миллий байроқни кўтаришга рози бўлди. Шу жойда демократик ҳаракат “иккинчи қўмита”, “Сажудис” ва бошқа ёрдам гурухлари бошчилигига шундай ривожланган ва муваффақиятли бўлганки режимнинг рамзий келишувлари қониқарли бўлмай қолишган. Натижада оппозиция демократик ўзгаришларни кирита оладиган куч сифатида ишонч ҳосил қилган.

2002 йилда Саддам Хусайннинг диний байрамларни ўтказишга рухсати аккомодациянинг замонавий мисоли бўлган. Саддам Хусайн Ироқ жамиятини тўлиқ назорат қилган бўлса ҳам, шиа мусулмонларга Бағдод ташқарисидаги диний зиёратгоҳга минглаб кишиларнинг юришига рози бўлган. Хусайн талабни рад қилиши мумкин эди, ва полиция ва ҳарбий кучлари буни тақиқлашга имкон берар эди аммо у рози бўлди, балким ҳукмронлигига қарши очиқ ва зўраки оппозицияни кўтармаслик учун.

Эркин сайловларни ўтказишга розилик режим таклиф қиласидиган энг катта аккомодациясидир, аммо бу сайловлар ҳаққоний равишда ўтказилиши шубҳали. 20-асрнинг охирги иккита ўн йиллигига авторитар режимлар томонидан рухсат берилган “эркин” сайловларнинг кўп мисоллари бўлган.

1990 йилда Бирмадаги сайловлар режим қандай қилиб ҳалқнинг танлови натижаларини режалаштиришини намойиш этган. Генерал Не Уин ҳукмронликдан кетишидан олдин охирги расмий амалларидан бири кўп партияли сайловларга таклифи эди. 1988 йил июлида у истеъфога чиқишидан олдин сиёсий ўзгаришлар учун ва бу борада кўп партияли сайловлар учун демонстрациялар бўлган. Не Уин кўп партияли сайловлар диктатурага қаршиликни йўқ қилмаса ҳам камайтиради деб ўйлаган. Режимининг сайловларни сохталаштириш қобилияти билан бирга оппозиция бўлиниб кетган сайловларда унинг ғалаба қозониши аник деб ўйлаган.

Гурухлар жоиз аккомодация учун масалаларни танлагандаги аккомодация қабул қилинса ҳукмдорни аҳоли олдида “яхши кўринишини” таъминлайди деб таърифланиши керак. Шу билан бир вақтда аҳоли режимнинг аккомодацияси нозўравон ҳаракатнинг ўсаётган кучининг рамзи деб ва жамиятни ўзгаришиш қон тўкилишини талаб қилмаслигини тушуниши керак. Конверсия ва аккомодация қўшилган таъсири жамиятни кучайтиради ва қудратлироқ амалларга тайёрлайди.

Сайловлар оппозициянинг сиёсий ўзгаришлар талабларини аккомодация қилиш учун авторитар режимлар томонидан кўп ишлатилади. Ҳалқ учун минг афсус, оппозиция етакчилари кўпинча соддалик билан сайловлар эркин ва ҳаққоний равишда ўтказилади, ҳалқ хукумат қўрқитишиларига бардош бера олади ёки ҳалқаро кузатувчилар овозларни санашда сохталашга йўл қўймайди деб ўйлади. 2000 йил Сербиядаги ва 2002 йил Зимбабведаги сайловлар сохталашган сайловларнинг ҳар хил натижаларини кўрсатадиган мисоллардир.

Сербияда сиёсий оппозиция сайлов қутиларидан бошлаб то Белграддаги сайловлар маркази идорасигача сайловларни кузатиш тизимини ўрнатган. Уларда яхши тайёрланган ва ташкил қилинган “Овозингни Бер” кампаниясининг ходимлари ва хукумат сайловни сохталашга уринган ҳолда амаллар режаси бор бўлган. Оппозиция гурухларининг сайлов натижалари тўғрисидаги биринчи маълумотлари демократик кучларнинг ғалабаси тўғрисида гапирган ва натижалар расмий натижалардан олдин

эълон қилинган эди. Ҳукумат унинг ҳисоблашлари бўйича оппозиция ютмаганлиги ҳақида эълон қилганида одамлар кўчаларга чиқкан ва бутун Сербия территориясида оммавий демонстрациялар билан ғалабаларини эълон қилган. Демонстрациялар Парламент биносига юришга айланган. Айёргарчиликлар шундай тўлиқ бўлганки, ҳатто полиция ва ҳарбийлар янги ҳукумат эълон қилиниб ўрнатилганда аралашмади.

2002 йил марта Зимбабведаги сайловлар бутунлай тескари натижага келтирган. Зимбабведа оппозицион Демократик Ўзгариш Ҳаракати (ДЎХ) стратегиясини “Овозингни Бер” кампаниясига ва эркин ва ҳаққоний сайловлар ўтказиш учун халқаро тазикларга бағишилаган. Лавозимни эгаллаётган Роберт Мугабе сайловларни сохталashi вазияти учун “Режа Б”га кам эътибор қаратилган. Мугабе ҳокимиятни бой бериш ҳоҳламаганининг белгилари барвақт кўриш мумкин эди. ДЎХ тарафдорлари ва Мугабе қарши овоз беришда шубҳаланган одамлар калтакланган ва қўрқитилган. ДЎҲнинг президентлик номзоди хоинликда айбланиб ҳибсга олинган эди. Полиция ва разведка ходимлари аҳолини қўрқитишида қатнашган. Ҳаттоқи сайлов ҳам куни маълумотлар бўйича овоз бериш учун навбатда турган одамлар халқаро кузатувчиларнинг кўз олдида калтакланган. Баъзи Европа мамлакатларидан келган кузатувчилар депортация қилинган эди. Ҳукумат стратегияси бўйича овоз бериш станциялари сайлов куни бошқа жойларга кўчирилган эди ва одамлар овозларини қаерда беришни билмай қолдилар. Натижалар кўрсатилганда минглаб овозлар ғисобга олинмади. Мугабе ғалабасини эълон қилди. Халқ истагини амалга ошириш режасисиз ва қобилиятисиз ДЎҲда сайловларни эркин ва ҳаққоний эмаслигини эълон қилишдан ва бошқа сайловларга чақиришдан бошқа чораси йўқ эди. Аммо янги сайловлар бошқа натижаларга олиб келиши шубҳали бўлган.

Бу ердаги сабоқ шундаки режим учун сайловлар ўта муҳим, чунки унда ютқазиш мамлакат ичида ва халқаро анжуманда қонунийликни йўқотиш дегани. Худди шу сабабларда сайловлар демократик оппозиция учун ҳам жуда муҳим. Аҳолини овоз беришга тайёрлигини ва режимнинг сайловни сохталашга интилишларини бузиш учун чоралар режаси борлигини таъминлайдиган тайёргарчиликлар қилиниши керак.

Мажбур қилиш

Конверсия ва аккомодация золимга нозўравон душманларининг йўқ бўлган ёки тез содир этмайдиган оқибатли талабларини қабул қилиш ёки қилмаслигининг имкониятини беради. Мажбур қилиш эса режимни талабларга рози қилдириши мумкин. Мажбур қилиш режимнинг ҳокимияти қаттиқ заифлашган пайтда самарали бўлиши мумкин. Оппозиция гурухлари мажбур қилиш ҳаракатлари халқ томонидан уларга бўлган ишончни барбод қилиши мумкинлигини тушуниш керак. Золимона ҳукуматнинг мавжудлигини хавф остига соладиган мажбур қилиш ҳаракатлари фақат батафсил режалаштиришдан кейин ва пайдо бўлган вазиятни холис равища таҳлил қилгандан кейин қилиниши керак. Талабларга розилик мажбур қилина олмайдиган бўлса талабларни бошқа вақтга суриш керак ёки ўзгартириш керак.

Сиёсий партиялар ва талаба гурухлари баъзан мажбур қилина олмайдиган талабларни қўяди. Яххиси улар режимга олдиндан ташкилий мақсадлар тўғрисида маълумот бериши керак ва аҳолини жалб этгандан кейин гурухнинг стратегик режалаштириш қобилиятини ривожлантириш керак ва режимнинг ҳокимият манбаларини заифлаштириш керак. Масалан, “эркин ва ҳаққоний сайловлар”га “чорлаш” қилинаётган бўлса, режим талабларни рад қиласа қандай жазолар ишлатилади?

Режимнинг хоҳишига қарши оппозициянинг талаблари бажарилса мажбур қилиш муваффакиятли ҳисобланади. 2000 йил октябридаги Сербия сайловлари мисолида оппозиция гурухлари Милошевич режими қайта сайловлар керак бўлишини айтганга қарамай ғалабасини эълон қилди. Режим томонидан сайловлар сохталаниши кутилган эди ва нозўравон ҳаракат орқали ҳокимиятни кўлга олиш режаси сайловдан олдин тайёр

эди. Юз минглаб серблар диктаторни ҳокимиятдан четлаш учун Парламент биноси томон юрди ва уни эгаллади. Милошевич шу четлашга қаршилик кўрсатиш учун кучи йўқ эди. Унинг бирламчи таянч устунлари ғойиб бўлган. Полиция ноҳарбий курашчиларни Белградга кириб олишини тўсадиган заставаларни қўйишдан бош тортди, куролли кучлар эса Милошевич номидан аралашишни рад қилди, чунки улар айтишича сайловлар сиёсий ва ҳарбий аралашишни талаб қилмайдиган масала эди. Шу иккала таянч устунларининг йўқ бўлиши ҳарбий кучлар, полиция ва ҳукумат аъзоларини демократик ўзгариш уларнинг аҳамиятини камайтирмаслигида ва раҳбарларни олиб ташламаслигида ишонтиришга бир неча ой мобайнида уринишларнинг натижасида бўлган. Милошевич тезда кучсиз бўлиб қолганини сезди.

Нозўравон мажбур қилиш натижада оппозиция гурухларининг ғалабасига олиб келган мисоллари бор бўлгани билан ишончли ҳаракат қилиш қобилиятисиз бўлган кўрқитишлиар ҳар бир ҳаракатга зиён келтиради, бундай воқеа 2002 йили Зимбабведа бўлган ва у ерда умумий иш ташлашларга иккита чақириклар амалга эътиборсиз қолган. Яна бир муваффақиятли иш ташлашни ўтказиш учун бир неча ой режалаштириш ва мувофиқлаштиришга кетган. Огоҳлантирилган санкцияларни ишга солиш қобилиятисиз мажбур қилиш интилишилари натижасида демократик кураш фурсатни қўлдан бой бериши мумкин; халқ томонидан фаол равишда қўллаб-қувватлаш камайиши мумкин; ва халқаро ёрдамчилар ҳаракатнинг қобилиятида шубҳаланиши мумкин. Ҳаракат учун шундай ёмон оқибатлардан халос бўлиш учун режалаштириш ва амалга ошириш жараёнида албатта қобилиятлар баҳоланиши ўтказилиши керак.

Дезинтеграция (барбод қилиш)

Юқорида айтилганидек, оппозиция гурухларининг ҳукмдорни мажбур қилиш қобилияти ҳокимиятнинг тақсимланишида ўзгаришлар амалга ошганинг аксиdir. Оппозиция ҳокимият улар томон жилганини аниқлаганида дарҳол ҳамкорликни рад қилиш ва аралашиш кучлироқ усусларини ишлатиб режимга кенг фронтда ҳужум қилиши керак. *Бу ҳужумлар мунтазам равишда қилинса режим барбод бўлади*, чунки унинг ҳукмронлигини таъминлайдиган ҳокимият манбалари қўлида бўлмайди.

Режимни барбод қилиш оппозиция томонидан керакли деб билинса, режимнинг барбод бўлиши амалга ошганича нозўравон амалларнинг сони ва интенсивлиги камаймаслиги керак. Оппозиция томонидан фурсатни бой бериш режимга ҳокимиятни қайтариб олиш имкониятини бериши мумкин. Ҳарбий кампаниянинг “қидириш ва таъқиб қилиш” босқичига ўхшаб, мудофаа қаторлари ёрилганидан кейин душман қочишига уринса бутун кампанияни ниҳоясига етказиш учун энг қучли ҳужумга ўтиш керак ва каттароқ хавф-хатарларга рози бўлиш керак. Стратегик режасиз ҳарбий кучлар тез равишда ҳужум қилиб мудофаани заифлаштира олмайди. Нозўравон курашда ҳам вазият худди шундай.

Нозўравон ҳаракатлар усуслари

Нозўравон ҳаракатлар нозўравон ўзгаришнинг механизmlарга ёрдам беради ва уларни акс эттиради. Оппозиция қўлидаги душманига қарши ишлатадиган нозўравон ҳаракатлар усуслари кўп турли. “*Нозўравон ҳаракат сиёсати*” китобида Шарп икки юзга яқин (2-илова) усулни аниқлайди ва бу рўйхат ҳали тўлиқ эмаслигини айтади. Аслида турли маҳсус вазиятлар учун янги тўғри келадиган усусларни ишлаб чиқишига чорлаган.

Золимона режимга қарши нозўравон амаллар зўраки жавоблар билан қайтарилади. Калтаклашлар, қийноқлар, ҳибсга олиш ва бошқа жазоларни (зўраки, иқтисодий ва ижтимоий) кутиш керак. Аммо агар ҳокимият шундай жавоб қилса бундай амаллар тўғрисида кенг тарқаладиган маълумотларни оппозиция демократик ҳаракатга

халқнинг ёрдамини кучайтириш учун ишлатиши мумкин ва режимнинг шафқатсизлигини кўрсатиб ва қонунийлиги тўғрисида савол қўйиб уни заифлаштириши мумкин. Ўтган аср ҳаракатларида ҳисбса олиш ва қамоқقا тушишлар шараф белгиси бўлган.

Ноўравон ҳаракат маъқул келган усулини танлаш эришилаётган мақсадга боғлиқ. Баъзан ҳаракат ё ташкилот олдин афзаллиги ёки маълум қобилияти асосида усулни танлайди, кейинчалик эса нозўравон ҳаракатнинг мақсадини танлаши ё танламаслиги мумкин. Идеал ҳолда эса олдин мақсадларни текшириш керак, кейин эса барча усулларни кўриб чиқиб стратегик ва тактик мақсадларга яқинлашиш учун тўғри воситалар билан таъминлайдиганларни танлаш керак. Танлашни осонроқ қилиш учун усуллар учта кенг категорияларга бўлиш мумкин. Булар норозилик ва ишонтириш, ҳамкорликдан бош тортиш ва аралашиш.

Норозилик ва Ишонтириш

Норозилик ва ишонтириш амаллари режимга демократик кучлар ҳукуматнинг аник ҳаракат ва сиёsatларига қаршилигини англаради. Бу норозиликлар асосан рамзий равишда бўлади. Бундан ташқари бундай амаллар аҳолига нозўравон оппозиция ҳаракати ҳукуматга маълум масалаларда норозилигини англаради. Нозўравон норозилик ва ишонтириш стратегик нозўравон ҳаракатнинг ҳар бир босқичида ишлатиб бўлса ҳам улар кўпроқ курашнинг бошида, ҳаттоқи аҳолидаги бошланишида ишлатилади.

Қандай норозилик ва ишонтириш шакллари танланмасин, бу амаллар оммавий ахборот воситаларида кенг муҳокама қилиниши керак. Демонстрация ёки норозилик хатларининг улар тўғрисида ҳеч ким билмаса самараси кам бўлади ёки умуман йўқ бўлади. Бутун олам эътиборини ўзига тортган норозилик ва ишонтиришнинг мисоли 1960 йилда Вьетнамда Сайгоданги АҚШ тарафдор ҳукуматига норозилик билдирган бир неча монахларнинг ўзларини куйдириши бўлган. Бундай ўз ўзини ўлдириш амаллари кўпчиликни нима учун бирор сиёсий норозилик воситаси сифатида шундай оғрикли ўлимни танлаган деган масалада ўйлантиради. Курбонликнинг мақсади эришилди, асосан чунки уюштирувчилар халқаро янгиликлар агентликларини бу воқеани ёзиб олиш ва суратга олиш учун таклиф қилган.

Бу усуллар 1-бобда кўриб чиқилган ҳокимият манбаларига бевосита ҳужум қилмайди, балким булар режим амалларига аҳолининг эътиборини қаратадиган, уларга норозилик билдирадиган ва режим ва бошқаларни ўзгаришлар кераклигига ишонтирадиган билвосита ҳужумлардир. Нозўравон кураш норозилик демонстрациялардан анча кенгроқ тушунчани англаради.

Ҳамкорликни рад қилиш

Ҳамкорликни рад қилиш оппозиция ҳаракатлар ихтиёрида бўлган энг қудратли нозўравон усулидир. Стратегия ичида шу амаллар гурӯхини оқилона танлаш ва режалаштириш режимдан ҳокимият манбаларини олиб қўйиш эҳтимоллигини кучайтиради. Режимнинг ҳокимият манбаларига (масалан, ваколат, инсоний ресурслар, билим ва қобилияtlар, моддий ресурслар, номоддий омиллар ва санкциялар) факат ҳарбий хизмат ёшидаги эркакларгина эмас, балким бутун аҳоли орқали ҳужум қилиш мумкин. Халқнинг ҳамкорлигисиз ҳеч қандай ҳукумат яшай олмайди. Ҳамкорлик орқали маълум қилинадиган хабар – бу “биз, халқ, халқни қийнаш учун ҳукуматга бошқа ёрдам бермаймиз”. Бундан мақсад – ҳукуматнинг ишлашини қийин қилиш. Бошқарилган ва нозўравон стратегияга тўғри келадиган амаллар танланганда ҳамкорликни рад қилиш энг катта натижаларга эришади.

Режимнинг таянч устунларига қарши ички ҳамкорликни рад қилиш кампаниялари билан бирга ҳалқаро анжуманни ҳамкорликни тўхтатиш санкцияларини қўллаб-куватлашга чорлаш керак. Ҳалқаро даражадаги ва мамлакат ичидағи ҳамкорликни рад қилиш ҳаракати сиёсий ўзгаришлар тарафдорларига ёрдам қилади. Ҳалқаро ҳамкорликни йўқ қиладиган воситалар инвестициялар ё импортни тўхтатиш, ҳалқаро форумларда режимнинг сиёсатини рад қилиш, расмий шахсларга виза беришни камайтириш, ўз фуқароларнинг золимона режим мамлакатига боришлигини камайтириш ва ижтимоий эҳтиёжларни бевосита қопладиган ва нодавлат ташкилотлар орқали бошқариладиган лойихаларга хорижий ёрдамни чеклаш кампанияларини ўз ичига олади.

Ижтимоий ҳамкорликни рад қилиш

Мамлакатдаги ҳар бир киши ижтимоий ҳамкорликни рад қилишни амалга ошириши мумкин. Мўлжалланган режим аъзолари билан мулоқот қилишдан қочиш расмий шахслар ва оиласлари аъзолари учун ҳалокатли бўлиши мумкин. Ижтимоий элиталар режимнинг расмий шахсларини ижтимоий хизматларга таклиф қилишни тўхтатиш мумкин ва ҳукumat ташкил қилган ва расмий шахслар келиши кутилган хусусий ижтимоий тадбирларга боришини рад қилиш мумкин. Режим расмий шахсларининг фарзандлари ва бошқа қариндошлари қўшнилари ва нодавлат ташкилотлар томонидан ташкил қилинган ижтимоий хизматларга таклиф рўйхатидан ўчирилиши мумкин. Отанаалар фарзандларига ҳукumat расмий кишиларининг фарзандлари билан кўришиш ва гаплашишни тўхтатиши мумкин. Мулоқотни рад қилиш амаллари ҳалқ режимга ёрдам берадиган одамларни ёқтираслиги ҳақида маълумот беради. Аммо буни эҳтиёткорлик билан ишлатиш керак. Нотўғри ишлатилса режимнинг тарафдорларини оппозиция тарафига ўтказиш уринишларга қарши ишлайди. Режим обрўсини кўтарадиган ижтимоий ва спорт тадбирларини бойкот қилиш мумкин. Ҳаттоқи режим ёмонлаган кийимларни кийиш ҳамкорликни рад қилиш амали ҳисобланади. Мўлжалга олинган шахслар ҳамкорликни рад қилиш амалларининг хабарини тез равища тушунади.

Америка мустамлака бўлгани пайтида Массачусетс губернатор-полковниги Англия таҳтининг вакили бўлишига қарамай маҳбусга ўхшаб яшashi тўғрисида нолиган. Унга ҳеч бўйсунмаган, маҳаллий милиция унга қулоқ солмаган, буйруқ ва қарорлари бажарилмас эди ва черков жамияти аъзолари у билан мулоқот қилишдни рад қилар эди.

Иқтисодий ҳамкорликдан бош тортиш

Ҳукumatга ундан кутилган хизматларни бажариш учун даромад кераклиги фактига асосланган иқтисодий ҳамкорликдан бош тортиш стратегик нозуравон ҳаракат сифатида ҳукumat тарафдорларининг иқтисодий имтиёзларини йўқ қилиб ёки камайтириб ҳукumatнинг қўллаб-куватланишига ҳужум қилади. Сиёсатни олиб бориш учун керак мол ва хизматларни сотиб олиш воситаларини етказиб беришни рад қилиш орқали иқтисодий ҳамкорликдан бош тортиш ҳукumatнинг тарафдорлари ёрдамини олиш қобилиятини пасайтиради.

Соликларни тўламаслик ёки чала тўлаш иқтисодий ҳамкорликни рад қилишнинг мисолидир, аммо ҳукumatга даромад келтирадиган мол ва хизматларни бойкот қилиш, иқтисодий мувозанатсизликни туғдирадиган иш ташлашлар, ёки ҳалқаро инвесторлар эътиборсиз қолдирмайдиган хазина кризисига олиб келадиган банк депозитларини қайтариб олишлар шунга мисол бўлади. Бундан ташқари ҳалқаро корпорациялар, савдо ассоциациялари ва ҳалқаро нодавлат ташкилотлари баъзан мўлжалланган ҳукumatлар билан ҳамкорлик қилмасликка ишонтирилиши мумкин ва шундай қилиб иқтисодий фаровонликни янада заифлаштиради. Иқтисодий мувозанатсизлик нафақат ҳукumat таянч устунларини заифлаштиради, балким режимнинг оппозиция сиёсий ҳамкорликдан

бош тортиш амалларига жавоб бериш кобилиягини пасайтиради, ва бу нозўравон курашнинг умумий стратегик мақсадларининг эришилишига катта ҳиссасини қўшади.

Стратегик нозўравон курашда ҳукуматга келадиган ва ундан кетадиган валюталарнинг оқимини аниқлаш жуда муҳим. Бунинг мақсади иқтисодий ҳамкорликни рад қилиш усуллари орқали қилинадиган ҳужумлар учун тўғри келадиган жойларни аниқлаш. Баъзи ҳолларда валюта табиий ресурслар, паст иш ҳақи натижасидаги мол ва хизматларни сотишдан келади. Экспортда иқтисодий ҳамкорликни рад қилиш усуллари учун энг қулай жой – бу сотиш жойи, импортларда эса мола ва хизматларнинг ишлаб чиқариш жойлари ҳужумлар учун тўғри келади.

Сиёсий ҳамкорликдан бош тортиш

Стратегик нозўравон ҳаракат қисми бўлган режимга қарши ишлатилган ҳамкорликни рад қилиш барча амаллари табиатдан “сиёсий” бўлишига қарамай, Жин Шарп унинг “198 нозўравон ҳаракат усуллари”га (2-иловани кўринг) ўттиз саккизта маҳсус ҳамкорликни рад қилиш амалларини аниқлади. Бу амаллар аввалан бор ваколатни йўқ қилиш учун мўлжалланган, чунки у ҳукумат ё босиб олган кучнинг энг муҳим ҳокимиёт манбасидир. Сиёсий ҳамкорликни рад қилишнинг бошқа афзаллиги шундаки у жамиятни ҳам бирлаштиради. Ташкилотлар ёлғиз ёки бошқа маслақдош гурухлар билан бирга режимга қарши ҳаракат қилишда тажриба ва ўз кучига ишончни ортиради.

Сиёсий ҳамкорликни рад қилиш ҳукуматга бўлган бевосита ҳужумдир. Декларация, манифест ва бошқа ваколатни ва шундай қилиб режимнинг қонунийлигини рад қиласидиган ҳужжатлар халқни режимнинг ваколатни ишлатишга ҳақи йўқлигига ишонтириш учун ишлатилиши мумкин. Шу норозилик амаллари кейинчалик ҳукумат институтларини бойкот қилиш, ноҳарбий хизматчиларнинг иши секинлашиши ва бутун халқнинг фуқаролик бўйсунмаслик турли амаллари билан давом этиши мумкин ва шу амаллар кенг ва мунтазам ҳолда бажарилса авторитар режимнинг ҳокимиётини бартараф ё ҳаттоқи барбод қилиши мумкин.

Аралашиш

Ўрнатилган одатлар, сиёсат муносабат ёки институтларни бузадиган нозўравон амаллар аралашиш амалларидир. Улар ҳаттоқи натижада янги одатларни, муносабатни ёки янги институтларни яратиши мумкин. Бу усуллар ўрнатилган вазиятни бевосита ўзгартириши учун улар масаланинг кўринишини, ваколатни бевосита хавф остига қўйишини ва тез ҳал қилиш имконияти билан таъминлайди. Бошқа томондан аралашиш натижада норозилик ва ҳамкорликни рад қилишга нисбатан тезроқ ва қаттиқроқ репрессияларга олиб келиши мумкин.

Замонавий АҚШ тарихида хулқ одатларини ва ижтимоий муносабатларни ўзгартиришда учинчи томон аралашишлари самарадорлигининг мисоллари бор. АҚШ фуқаро ҳукуқлари ҳаракатидаги тушлик жойларни эгаллаб олишлар кўпга кўринган ва самарали амаллар бўлган ва ресторандардаги ирқий сегрегацияга бевосита ҳужум қилган ва тез равища тутатган. Бундан ташқари бу кампаниялар керакли кўриниш орқали кенгроқ ирқий сегрегация масаласига тегишли қонунларни тез равища ўзгартиришнинг кераклигига олиб келган. Бу амаллар бажарилишидан ўн йиллаб вақт ўтгани учун ўтириб олишлар пайтидаги зўравонликлар баъзан эслатилмайди. Ўтириб олишлар ҳисобсиз калтаклашларга, полиция итларининг ташланишларига ва бошқа зўравонлик амалларига келтирган. Шу кўпинча ҳукумат томонидан бошқарилган зўравонлик сиёсий жиу-житсуни бошлаган, ва бунда курашчиларга қарши зўравонликни ишлатган кучлар кудратлироқ кучларни сегрегацияга қарши кўтарган. Авторитар режимга қарши

стратегик нозӯравон курашда халқ номидан чиқадиганadolat кучи сифатида мамлакат хукумати бўлмаслиги мумкин аммо халқаро анжумандан ёрдамни талаб қилиши мумкин.

Халқаро аралашиш мисоли 2002 йил Индонезияда Ачехда Халқаро Тинчлик Отрядининг ёйилиши бўлган. Улар инсон ҳуқуқлари кузатувчиларини ва ижтимоий ёрдам ишчиларини Ачехдаги сиёсий ўзгариш ҳаракатининг душманлари томонидан зўраки ҳужумлардан ҳимоя қилган. Бу билан бир вақтда шу халқаро кузатувчиларнинг борлиги автономия ёки мустақиллик учун курашаётган гурухларнинг аъзолари томонидан Индонезия хукуматига қарши зўравонликларга тўсиқ бўлиб турган. Истроил кўчкиндилари ва Истроил Мудофаа Кучлари ҳужумларидан Фаластин фермер ва бошқа фуқароларни ҳимоя қилиш учун чет элликларни нозӯравон соқчи бўлиб ишлаши халқаро аралашишнинг бошқа мисоли бўлади.

Аралашиш амаллари режимнинг таянч устунларини заифлаштириши ва барбод қилиши мумкин. Яхши ўйлаб чиқилган стратегия билан ёрдамчи режалар ҳозирги имкониятлардан фойдаланиш учун тез равишда ўзгартирилиши мумкин. Ўзгартиришни киритадиган стратегия ва режаларсиз фурсатни қўлдан бой бериш мумкин. Шу фурсатни бой бериш душманга жавоб бериш ва қайтадан группалашга вақт беради. Ҳукумат институтлари аралашувларни уларнинг хаётига бевосита хавф деб хис этса улар раҳбар атрофида йиғилиб “охиригача курашга” тайёрланиши мумкин. Режим тарафдорларида қамал қилиниш фикрлари пайдо бўлишининг хавфини пасайтириш учун шу ҳокимият манбаларини мўлжаллаб пропагандани ишлатишни олдиндан ўйлаб амалга ошириш керак.

Бешинчи боб

Муаммоларни ҳал қилиш

*Штаб тадқиқоти тартиби ишлатилса муаммо ҳал
бўлмаслиги мумкин эмас.*

- Соу Йо Шу, Карен Миллий Бирлашмаси

Ҳар бир тўқнашувни муваффақиятли равишда олиб бориш учун аниқ мақсадлар, стратегия ва ёрдам берувчи режалар бўлиш керак. Нозӯравон кураш бош стратегиясининг мақсадлари ва йўлланмалари оппозиция гурухининг раҳбариятинг сиёсий қарорлари натижасида чиқади. Сиёсий қарорларни амалий ёрдамчи режаларга айлантиришда ёки стратегик мақсадлар ва ёрдамчи режаларни ишлаб чиқишида кўп сонли юзага чиқсан муаммоларни ҳал қилиш керак.

Тажриба кўрсатганки авторитар режимлар жамият устидан назорат қилган ва асосий масалаларда қарор чиқариш ҳуқуки режим тарафдорларининг кичик доираларида бўлган мамлакатлarda демократик ҳаракатларнинг муаммоларни ҳал қилиш қобилияти ривожланмаган бўлади. Масалан, экстремал ҳолларда одамлар қаерда яшаси, колледжда нимани ўқиши, қайси ишда ишлаши ва қандай озуқани истеъмол қилиши ҳақидаги қарорларни ҳукумат чиқарган. Баъзан қўрқиши ёки маданий қоидалар сабабидан одамлар маслаҳат беришдан бош тортишади ва бошқаларнинг қарорларини бажаришга интилади. Муаммоларни аниқлашда, сабабларини текширишда ва тўғри маслаҳатларни ишлаб

чиқишида билувчан бўлиши учун одамларга кичик ва катта муаммоларни ҳал қилишда қобилияйтларини чуқурлаштириш имконияти берилиши керак.

Аслида одамлар ҳаёт давомида муаммоларни ҳал қиласидиган минглаб қарорларга келади. Бу муаммоларнинг кўпи кичик (нимани кийиш, нимани сотиб олиш ёки кичик фарзанднинг туғилган кунига кимни таклиф қилиш). Баъзилари жуда муҳим бўлади, масалан касбни танлашда. Бу қўп қарорларнинг аҳамияти кам бўлади ва биз нотўғри танлаганимизда ҳам оқибатини кўтара оламиз. Бу бепарволик аммо баъзи қарорларга тегишли эмас. Кимга уйланиш қарорининг оқибати билан биз умримиз охиригача ҳар куни яшашимиз керак! Одамларга ўхшаб ташкилотлар ҳам муаммоларни ҳал қилиши керак. Та什килий қарорлар ташкилот ичидаги ва сиртидаги одамларга ва ресурсларга таъсир қилгани учун қарор чиқарадиган одам объектив ва энг яхши маълумот асосида тайёрланган маслаҳатларни бериши керак. Ҳарбий ва нозуравон курашларнинг қарор чиқариш анжуманлари бир бирига ўхшаш бўлгани учун ҳарбий штабнинг муаммоларини ҳал қилиш усули қарор чиқарадиган одамлар учун ва қарор чиқарувчига маслаҳат берадиган одамлар учун фойдали мисол бўлиб қолади.

Бу муаммони ҳал қилиш усули қўп маъмурий ва бошқарув масалаларда ишлатилиши мумкин, қисқа ва батафсил бўлиши мумкин, ва ҳаракат давомида ҳар бир босқичда ишлатилиши мумкин. Қуйидаги тартибни сақлаб қолиш муҳим:

Штаб Тадқиқоти Тартиби:

- 1. Муаммонинг ифодаси**
- 2. Тахминлар**
- 3. Муаммога тегишли факtlар**
- 4. Факtlарни мунозара қилиш**
- 5. Хulosалар**
- 6. Маслаҳатлар**

Параграф 1. Муаммонинг ифодаси

Муаммо диққат марказида бўлгани учун биринчи параграфга қўйилган. Шу параграфни ёзиш биринчи қарашдан туюлганидек осон эмас. Хато қилиниб параграфда муаммонинг ўзи эмас балким ташқи белгилар ёзилиши мумкин. Такрорланадиган бош оғриғи бор кишининг ҳар гал иккита аспирин таблеткасини ичадиган тажрибаси бундай мантиқдаги хатога мисол бўлиб қолади. У бош оғриқнинг ташқи белгиларини йўқ қилган, аммо чуқурда ётган муаммо – аввалан бор нимага боши оғриётгани – ноаниқ бўлганича қолади.

Параграф 2. Тахминлар

Штаб тадқиқотида мантиқий тахминлар фактларнинг ўрини босади. Қўпинча улар келажакдаги вазиятларга, шароитларга ва ресурсларнинг борлигига тегишли. Аслида тахминлар билимдаги етишмовчиликларни қоплайдиган учун сунъий воситадир. Идеал даражада тахминлар бўлмаслигини афзал кўрамиз ва улар фақат муаммо ҳал қилинганда керак бўлади. Шунинг учун тахминлар асослилигини батафсил текширишимиз керак. Бу ерда ифодаланмаган аммо назарда тутилган тахминларнинг хавфи бор, масалан муҳим вазифалар учун мўлжалланган гуруҳлар аниқ бир қобилияtlари тўғрисидаги тахминлар.

Параграф 3. Муаммога тегишли факtlар

Муаммони мувваффақиятли равища ҳал қилиш учун унга тегишли фактларни йиғиши мухим босқич бўлади. Юқорида боши оғриётгани кишининг тўғрисидаги мисолда унинг

хар кунги ҳаётига тегишли фактларни йиғиши керак, булар овқати, кўзи кўриши, ишлаш одати, машқлари, стресслари, ва бошқаларга муносабати тўғрисида фактлар.

Параграф 4. Фактларни мунозара қилиш

Бу параграфда муаммога тегишли тахминлар ва фактик маълумотлар мунозара ва таҳлил қилиниши керак. Бу жараёнда имкониятлар ривожланади ва ўйлаб чиқилади. Такрорланадиган бош оғриқларга давони қидираётган шифокор ҳамма маълум бош оғриқ сабабларини текшириб чиқади. Бу киши уйқу муаммолари бўлмаслиги, стрессга яхши бардош бериши, безгак тарқалган жойда яшамаслиги ва шамоллаши йўқ бўлиши мумкин, аммо кўп у ўқийди ёши 40-да ва кўзларини 10 йилдан ортиқ текширтиргаган.

Параграф 5. Хулоса

Тахминларни ва бор муаммога бевосита тегишли маълумотларни мунозара ва таҳлил қилгандан сўнг қарор танланади ва бу параграфда ёзилади. Масалан боши оғриётган бемор тегишли шифокор кўзларнинг кучланишини сабаб деб хулосага келиши мумкин.

Параграф 6. Маслаҳатлар

Бу параграфда хулосалар маҳсус қарор чиқарувчи киши учун муаммони ҳал қиласидиган ҳаракатларга келтирувчи маслаҳатларга айланиши мумкин. Бизнинг мисолимизда бош оғрикни тўхтатиш учун кўз текшируви маслаҳат бўлиб қолади.

Маслаҳатларни учта мезон орқали текшириш керак:

- 1. Яроқлилик.** Маслаҳатлар чиндан ҳам ифодаланган муаммони ҳал қиласидими?
- 2. Бажарилиши мумкинлиги.** Маслаҳатларни бажариб бўладими?
- 3. Маъқуллик.** Қарор чиқарувчи харажатларни кўтаришга розими (сиёсий, молиявий, ва инсоний ресурслардан)? Қарор мавжуд ресурсларни ўзгаришини талаб қиласидими ё янги ресурсларни топилишиними?

Бу муаммони ҳал қилувчи усулнинг қадри шундаки қарор чиқарувчи маслаҳатлар қандай қилиб ишлаб чиқилганини кўриши мумкин. Бундан ташқари қарор чиқарувчидаги маслаҳатлар ишлаб чиқилганда йўқ бўлган қўшимча маълумотлар бор бўлиши мумкин. Шу маълумотлар нуқтаи назаридан штаб тадқиқоти қайтадан ишланиб чиқиши мумкин. 1992 йил ўртасида Бирма оппозицияси Сиёсий Қаршилик Кўмитасини (СҚҚ) ташкил қиласиди. Энг биринчи вазифалардан бири ўзгараётган шароитлар нуқтаи назаридан Бирмада демократия учун курашни энг тўғри йўлини танлаш бўйича тадқиқот қилиш бўлган. Штаб тадқиқоти тайёрланган, мазмунлари Бирма Иттифоқининг Миллий Кенгашдаги устунликни куролланган курашга ёки нозўравон курашга бериш тўғрисидаги олий даражали мунозараларда ишлатилган. Шубҳасиз СҚҚ Онг Сан Суу Миллий Демократия Бирлашмасининг нозўравон интилишларига ўхшаб стратегик нозўравон курашни олиб бориш учун ташкил қилинган ва нозўравон йўналишни танлаган, аммо улар объектив бўлишни хоҳлаган. Штаб тадқиқоти тартиби ишлатилган. СҚҚнинг штаб тадқиқоти стратегик сиёсат масалаларида бу муаммоларни ҳал қилиш усули қандай қилиб ишлатилишининг мисоли бўлади. Тадқиқот З-иловада кўрсатилган.

Хулоса

Тажриба ошиб штаб тадқиқоти тартиби муаммоларни ҳал қилишда фойдаланувчининг табиий одати бўлиб қолади. Сейфни очадиган сонларнинг комбинациясига ўхшаб штаб тадқиқоти тартибидаги параграфларнинг кетма-кетлиги муаммонинг ҳал қилинишига йўл очади.

Олтинчи боб

Стратегик баҳолаш

Шунинг учун Мен айтаман: душманингни бил, ўзингни бил; шунда галаба ҳеч қачон хавф остида бўлмайди.

-Сунъ Цзу, Уруш Санъати (м.а. 500-йил)

Стратегик баҳолаш стратегик режалаштирувчилар учун жуда муҳим қуролдир. У стратегик вазифани бажаришда энг яхши амаллар йўналишини ишлаб чиқиш учун систематик усул билан таъминлайди. У муҳит (физиковий, ҳарбий, сиёсий) каби муҳим омилларни ва иштирокчиларни қобилиятларини аниқлади ва таҳлил қиласи ва ҳаракат йўналишини аниқлаш учун кейинчалик куч ва камчиликларни таққослайди. Шундан сўнг энг тўғри ҳаракатларни танлайди. Стратегик операция режаси стратегик баҳолаш маълумотларига асосланган бўлганлиги учун таҳлиллар сифати ва маълумотлар миқдори муваффақиятнинг эҳтимоллигига таъсир қиласи. Стратегик баҳолаш жараёни сиёсатни ишлаб чиқишида, кризисларга бардош беришда фойдали ишлатилади ва демократик ҳаракатнинг аъзо ташкилотларини мазмунлар, оқилона таҳлиллар ва фактик маълумотлар манбаси билан таъминлайди. Маҳаллий кампанияларни режалаштиришда иштирок этувчилар ҳаракатларни ишлаб чиқиши эҳтиёжларига қараб тартиб ва мазмунларни қисқартиши мумкин.

Стратегик баҳолашдаги маълумот мунтазам равишда янгиланиши керак, шунда режалаштирувчилар операцион муҳитда ёки қобилиятларда катта ўзгаришлар пайдо бўлса қўшимча вазифаларни тезда бажариши ва операцион режаларни мослаштириши мумкин. Бу вазифани бажариш учун бирорни бунга тайинлаб қўйиш керак, энг яххиси баҳолашни тайёрлаган “Стратегик баҳолаш” координатори. Баҳолашда фойдаланиладиган маълумотни йиғишида, таҳлил қилишда ва намойиш этишида ва бошқа муҳим ёки аниқ бўлмаган маълумотни аниқлашда ёрдам берадиган одамлар ҳам бўлиши керак.

Хавфсизлик қоидалари туфайли стратегик баҳолашда алоҳида иловада ёзиладиган қисмлар бор. Бу илова фақат билишларини керак бўлган одамларнинг кўлига берилиши керак. Масалан, ташкилий ходимлар қобилиятлари, куръерларнинг йўллари ёки ички алоқалар жуда нозик маълумот бўлади ва оппозиция гурухининг кўп аъзолари билиши керак бўлмайди.

Бу бобда таърифланган стратегик баҳолашнинг батафсил тартиби “Вазиятнинг Ҳарбий жиҳатдан Баҳолашдан” фарқланади ва айрим оппозиция гурухлари танлаган тартибига ўхшамаслиги мумкин. Аммо шу нарса муҳимки мосланган стратегия учун керакли ва мақсадлар эришилишига ёрдам берадиган маълумотни йиғиш, таҳлил қилиш

ва кўрсатишида систематик усулни ўрганиб олиш керак. Стратегик баҳолаш ё бунга ўхшаган тартиб муҳим аммо эътиборга олинмаган маълумотларнинг назорат рўйхати бўлиши мумкин. (Стратегик баҳолашнинг таклиф қилинган тартибини 4-иловада ўринг).

Вазифа таърифини ишлаб чиқишдаги фикр ва хуносалар

Вазифа таърифи (бу дегани, ҳаракат раҳбарлари томонидан белгиланган курашнинг мақсадлари, танланган кураш тури ва, умуман олганда, кураш қандай қилиб олиб борилиши) бу стратегик баҳолашнинг асосий масаласи. Шунинг учун стратегик нозўравон ҳаракатни баҳолашда вазифа таърифи қандай қилиб ишлаб чиқилишини кўриб чиқиш лозим.

Агар ҳаракат золимона ҳукумат натижасида пайдо бўлган бўлса унинг ният ва мақсадлари золимни ҳукмронликдан олиб ташлаш талабларини акс эттиради, аммо ҳаракат мавжуд ҳукуматни олиб ташлаш усулларини ва ўрнига келадиган ҳукумат шаклини аниқлаши керак. Ҳукумат шакли бутун ҳалқ розилиги орқали танланади ва курашнинг охирида фуқаролар истаган жамият хусусиятларида – бошқа сўз билан айтганда “эрта куннинг кўрилишида” асосланган. Фуқаролар репрессив режимнинг ўрнига келадиган ҳукумат тўғрисида ўйлаб кўрмаса, битта золимона ҳукуматни четлаб ўрнига бошқа мустабид ҳукуматни келтириши мумкин. Шунинг учун “эрта куннинг кўрилиши” прагматик ўзгаришларга олиб келадиган мақсадларга айланishi керак.

Масалан, кўпинча ҳалқ ҳар куни кўрадиган ягона ҳукумат “сиймоси” бўлган миллий полиция кучлари бор бўлса ва маҳаллий яшовчилар унинг устидан назорати йўқ бўлса, ҳалқ полицияни маҳаллий равишда сайлаган расмий шахсларнинг назорати остига солишини хоҳлаши мумкин. Бундан ташқари одамлар маҳаллий даражадаги сиёсий ва иқтисодий қарорларни мамлакат пойтахтига қўйиб бермасдан уларга таъсир қилишни хоҳлаши мумкин. Қисқача айтганда, хокимиятни марказдан маҳаллий ҳукуматларга бериб олиш битими бўлиши мумкин. Бу масалалар ўзгариш учун ҳаракатнинг ичига федерализмга чорлашлар ҳам киришини таклиф қиласди.

Эрта куннинг кўрилиши диний муаммоларни ҳал қилиш керак, ҳукумат бошқарган дискриминация бўлса ҳам ёки бир гурух бошқа гурухни ҳақорат қиласа ҳам. Сиёсатни дин билан аралаштириш ҳамиша демократия учун хавф келтиради, ва иккаласининг ўзаро келишуви демократияни хоҳлаган одамлар учун ва демократия номини олган теоқратияни хоҳлаган одамлар учун қониқарли бўлмайди. Аммо балким ҳукумат фуқароларига диний мажбуриятларни солиш амалларнинг олдини олиш йўлидаги асосий битимлар диний гурӯҳларнинг кўп аъзолари томонидан диний бурчларига зарар етказмайдиган бўлиб сезилади. Бундай келишув янги конституцияга киритиладиган мазмунлар асосини солади.

Келишилган кўрилишлар ҳаракатнинг ният ва сиёсий мақсадларига айланади. Булар эса ўз ўрнида маҳсус стратегик мақсадларга айланади. Ҳаракат етакчилари бу маҳсус мақсадларни режалаштирувчиларга етказади, ёки режалаштирувчиларнинг ўзлари сиёсат мақсад ва изоҳларини стратегик режалаштириш мақсадларига айлантириши мумкин. “Кўрилишдаги” умумий мазмунлар режалаштириш учун қониқарли эмас. Масалан, “ҳамма учун яхши ҳаёт” фояси оппозиция ҳаракати учун яхши мақсад, аммо стратегик режалаштиришга тўғри келиш келиши учун бу мақсад ортиқ даражада кенг. Шунинг учун эътиборни фуқароларнинг “яхши ҳаёт” ҳозирги ё келажак суръатига салбий равишда таъсир қиласиган ҳукуматнинг сиёсати, амаллари ёки ҳукмронлик услубига қаратиш керак. Ҳал қилинадиган муаммоларни аникроқ таърифлаш орқали ресурслар оқилона равишда тақсимланиши мумкин.

Бутун режалаштириш ва мувофиқлаштириш учун жавобгар гурухни белгилаш ва режа ҳужжатларини нашр этадиган гурухни аниқлаш вазифа таърифининг бошқа муҳим қисмларидир. Вазифа таърифи нозўравон тўқнашувда умуммиллий курашни бошловчи

биринчи кадамни “КИМ” томонидан қилиниши билан бошланиши керак. Нозўравон ҳаракатларда қуролли курашларга ўхшамай камдан кам иерархия структуралари бўлади. Оппозицион гурухларнинг қизиқишлигини, қобилиятларини ва шахсиятларини мослаштириш учун кўпинча ишлатиладиган йўл – бу курашни олиб бориш мақсадида соябон ташкилотни яратишидир. Келишилганда бир аъзо гурух режалаштириш ва мувофиқлаштиришда етакчи ташкилот масъулиятини ўзига олади. Режалаштирувчи қисмни яратиш учун бошқа имконият – бу соябон ташкилот ҳамма ёки бир неча аъзолари вакилларидан ўзининг “асосий штатини” яратиши. Бошида аъзо ташкилотларни қўшиш ўрнига уларни масалалар бўйича бирлаштириш яхшироқ бўлади. Бу соябон ташкилотга муҳожир гурухларни қабул қилиш тўғрисида ҳам ўйлаш керак, чунки улар маблағларни йиғиши, маҳсус маълумот ва тадқиқотлар, халқаро анжуманд ҳимоя қилиш ва оммавий аҳборот воситаларининг ёрдами билан таъминлаш орқали ҳиссаларини қўшиш мумкин.

Режалаштирувчилар стратегик зўравонлкисиз тўқнашувни олиб бориш вазифасининг таърифини шакллантирадиган ҳамма қисмларини ўйлаб бўлишидан кейин вазифа таърифи тайёрланади, мувофиқлаштирилади ва соябон коалиция аъзоларига намойиш қилинади. Унинг кўриниши қуйидагича бўлиши мумкин.

(мамлакатни ёзинг) халқи Демократия Альянси (ёки бошқа) бошчилигига ҳарбий диктатурани ҳокимиятдан олиб ташлаш, демократик равишда сайланган хукуматни ўрнатиш, федератив шаклдаги хукуматни киритиш ва хукуматни тўнтаришдан ҳимоя қилиш учун стратегик нозўравон курашни олиб боради.

Стратегик баҳолашлар фақат олий даражада тайёрланган шахсларга тушунарли бўладиган маҳсус хужжатлар бўлиб туюлади. Таклиф қилинган тартибни ишлатилиб стратегик баҳолашнинг қисмлари тайёрланиши учун кўп сонли одамлар орасида бўлинниб берилиши мумкин ва шу орқали деярли ҳар бир киши унинг ишлаб чиқилишида иштирок этиши мумкин.

Қисмлар тайёр бўлиши билан режалаштирувчилар “катта расмни” кўришни бошлайди ва шу расм хужжат ичидағи тафсилотлардан келиб чиқади. Таҳлил қилувчи қай даражада тажрибали ва ўқиган бўлса, шу даражада “катта расм” тез ва аниқ бўлади.

Стратегик баҳолашнинг мисоли ва тузилишининг кўриниши аҳамиятини кўрсатади ва уни тайёрлаш аксарият гурухларнинг қобилияти етишини намойиш этади.

Қуйидаги иш хужжатининг хомқолипи таклиф қилинган стратегик баҳолаш тартиби (4-иловани кўринг) асосида ишланиб 1992 йили Бирманинг Сиёсий Қаршилик Қўмитаси (СҚҚ) орқали тайёрланган. Бу хужжат тутатилмаган ва СҚҚ учун режалаштириш воситаси сифатида ишлатилмаган. Унинг вазифаси тайинланган одамларни стратегик баҳолашга тайёрлаш бўлган. Ўқувчи учун булар фойдали бўлиши мумкин чунки улар тартибга кўп маълумот категориялари киритилишининг сабабларини ва шу категориялар ичига қандай маълумотлар кишини кўрсатади.

ВАЗИЯТНИ БАҲОЛАШ

1. ВАЗИФА

“Бирма Иттифоқининг Миллий Кенгаши (БИМК) Давлат Қонун ва Тартибни Тиклаш Кенгашини (ДҚТТК) ҳокимиятдан олиб ташлаш учун стратегик сиёсий қаршиликни олиб боради, эркин равищда сайланган, демократик, федератив хукуматни Рангунда ўрнатади ва тўнтаришдан ҳимоя қиласи”

2. ВАЗИЯТ ВА ҲАРАКАТЛАР ЙЎНАЛИШИ

(Баҳолашнинг иккинчи параграфи вазифа бажариладиган вазият тўғрисида барча маълумотларни ўз ичига олади. Шу стратегик баҳолашнинг маҳсус мисолида (Бирма)

нафақат минтақа, транспорт, коммуникациялар, иқлим ва об-ҳаво текширилган, балким дүстона ва душман күчлардаги сиёсий ва ҳарбий вазиятлар яқындан күзатилган. Бу ерда тахминлар аниқланади ва текширилади. Амалларга нима таъсир қилиши тұғрисида имконият борича күпроқ билиш керак. Фақат маълумот олиш имконияти йўқ бўлса исталмаган бўлса ҳам тахминлар қилиниши керак. Тахминлар фактлар ўрнига келишини эсланг – ҳеч бир тахмин фактга teng келмайди. Вазият баҳоланиши ҳар бир операцион даражада ишлатилиди)

А. Мумкин бўлган амаллар йўналишига таъсир қиласиган фикрлар

(1) Амаллар минтақасининг хусусиятлари

(а) Ҳарбий география

(Шарҳ: Бирма Иттифоқининг Миллий Кенгаши сиёсий қаршилик амалларини бажариш учун нимага ҳарбий география тұғрисида билиш керак? ДҚТТК ҳарбий амаллар билан жавоб беради ва ҳарбий география тұғрисида маълумотлар БИМКга оппозиция жавоб бериш имкониятлари тұғрисида фикрларни етказиши мумкин. Ҳарбий география БИМКнинг кучлари ва амалларининг ишлатилиш вақтлари ва ривожланишига таъсир қиласи.)

1. *Топография* (Контур хариталар минтақа, курилган майдонлар, йўллар ва темир йўл тармоқлари тұғрисида қониқарли маълумотни беради.)

2. *Гидрография*. БИМК ниятлари учун дарьё ва каналлар жуда муҳим. Маҳаллий қишлоқ яшовчилари билан суҳбатлашиб йилнинг ҳар хил фаслидаги канал ва дарёлардан ўтиш учун энг қулай жойларни аниқлаш мумкин. Маҳаллий ахоли ҳеч ким билмаган ўтиш жойларини ҳам кўрсатиши мумкин.

3. *Иқлим ва об-ҳаво*. Берилган вазиятда об-ҳаво тұғрисидаги умумий маълумот қониқарли бўлади. Масалан, жануби-ғарбий муссон кўпинча июн ва сентябр ойлари орасида пайдо бўлиши ва апрел ва май ойлари иссиқ ва намлиқ баланд бўлиши ҳақидаги умумий маълумотлар. (Бу маълумотларнинг аҳамияти қандай? Режалаштирувчилар кўшимча ичиш суви кераклигини ва иштирокчиларнинг иссиқликдан касал бўлиши ва чарчаб қолишига қарши тадбирларни кераклигини ҳисобга олиши мумкин. Апрел ва май ойларида катта демонстрациялар қилинmasлиги мумкин. Демонстрациялар апрел ёки майда ўтказилса куннинг вақтини тұғри белгилаш, демонстрациянинг узоқлиги ёки иштирокчиларга сувни тарқатиш орқали об-ҳавонинг таъсири камайтиришимиз мумкин). Газеталар об-ҳаво тұғрисида кўпроқ маълумот бериши мумкин. “The New Light of Myanmar” (олдинги Working Pejple’s Daily) газетаси ҳар куни Рангунда кутилаётган ёмғирнинг миқдори тұғрисида маълумот беради. Бирманинг ҳар хил жойларидан келган одамлар билан муссон ишларига қандай таъсир қилиши тұғрисида суҳбатлашиш ҳам муҳим. Муссон Бирма авиакомпаниясининг учиш жадвалига таъсир қиласими? (ДҚТТК интернет-варақасидаги ҳозирги жадвални кўриб чиқсан муссон таъсири ҳақида кўп билиб олишимиз мумкин.) Карен Миллий Озодлик Армияси (КМОА) ва Качин Мустақиллик Ташкилоти (КМТ) Бирма Армиясининг ҳар ойдаги амаллари тұғрисида тарихий маълумотлар борми? Иқлим ва об-ҳаво туфайли қандай одатлар бор? Касалликлар айниқса кўпаядиган ой борми? Буни ким билади? Бевосита тажриба бу ерда бебаҳо бўлар эди.

(б) Транспорт. Бирмадаги транспорт соҳаси тұғрисида маълумот Сиёсий Қаршиликка нима алоқаси бор? Курьерлар сафар қиласи. Координатор ва фаоллар сафарга чиқади. Бирма Армияси сафарда бўлади. Одамлар шаҳардан шаҳарга ва қишлоқдан қишлоққа юради. Юклар йўллар ва дарёлар орқали етказилади. А пунктидан Б пунктигача бориш учун қанча вақт кераклиги жуда муҳим бўлиши мумкин. Транспортнинг қайси шакллари дўстона ва душман кучларнинг қўлида? Катта

шахарлардаги ва шахарлараро автобус йўналишлари жуда фойдали бўлиши мумкин. Автобус, темир йўл, такси ва кема ишчилари ташкил қилиниши мумкинми? Иқлим ва об-ҳаво бу транспорт турларига қандай таъсир қиласди? Шахарлараро юришларда таксилар ишлатилиши мумкинми? Режалаштирувчилар бу саволларга қаердан жавоб олиши мумкин? Улар поезд, автобус, самолёт ва кемалар жадвалларини қўриб чиқишдан бошлиши мумкин ва газета ва туристлар учун нашрларни ўқиши мумкин, поезд ва автобус станцияларига бориши мумкин ва туристлар билан суҳбатлашиши мумкин.

(в) Телекоммуникациялар. ДҚТТК ва демократик ҳаракатда қандай технологиялар бор? Қандай коммуникацияларни олиш мумкин? (Йўлдош, қисқа тўлқинли, портатив факслар ва ҳоказо) Стратеглар ишончли коммуникация жиҳозларни сотиб олишга маблағлари борми? Кам учрайдиган тилларни биладиган одамларни энг муҳим тармоқларда ишлатсак қандай бўлади? Ҳукумат қаерда заиф? (Микротўлқинлар, телефон симлари, ўчириш жойлари, помехалар). Европа ёки Америкага факс юбориш ёки у ерлардан факс қабул қилиш учун модемлар билан жиҳозланган компьютерларни сотиб олиш мумкин. Бу тўғрисидаги маълумотни қаердан олиш мумкин? Баъзи нодавлат ташкилотлар янги технологияларни яхши билади. Кўпинча ишдан кетган ҳукумат коммуникациялари ишчилари иши тўғрисидаги саволларга осонгина жавоб беради. Коммуникация жиҳозлари тўғрисидаги каталогларда кўпинча янги технологиялар тўғрисида мақолалар бўлади. Халқаро журналлар ҳам баъзан маълумот беради. Интернет ва қидириш машиналарини ҳам ишлатиш мумкин.

(г) Сиёсат. Бу параграфда стратеглар улар фаолият кўрсатадиган умумий сиёсий вазиятни таърифлайди. Ҳарбий қонунлар ишлатиляптими? Сиёсий қарорлар қандай қилиб чиқарилади? “Монтаж схемаси” сиёсий ҳокимият муносабатларини акс эттирадими? Сиёсат курашнинг обьекти бўлади ва режалаштирувчилар сиёсий муҳитда тифиз ишлайди. Шунинг учун улар сиёсий ҳолатни билиш керак. ДҚТТКнинг демократик ҳаракатга тегишли сиёсатини таърифласа бўладими? Масалан, ДҚТТКнинг Миллий Конвенцияси шу стратегиянинг қисмими? Таиланд генераллари билан бўлган маҳсус сиёсий муносабат қандай ролни ўйнайди? Бирма-АСЕАН (Жануби-Шарқий Осиё Мамлакатлари Ассоциацияси) муносабатига тегишли компенсация нима бўлди? Фаҳмли кузатувчилар бу саволларга қаердан жавобларни топиши мумкин? Пресс-релиз, янгиликлар, шахсий интервьюлар, фаолиятнинг умумлаштирилиши, сиёсий сайловлар ва тажрибали Бирма Кузатувчиларининг сиёсий таҳлиллари бошлиш учун жуда яхши жойлар.

(2) Нисбий жанговар куч

Стратегик баҳолашнинг бу параграфида “бир сакрашдан” маълумотнинг маъносини таҳлил қилиш керак эмас. Акс ҳолда барвақт таҳлиллар “олма ва апельсинларни” солиштиради (ҳарбий ва сиёсий қаршилик иккита хар хил “қурол тизимлари”) ва маълумот чалкаштириши мумкин. Бу параграфда фақат талаб қилинган маълумотлар бўлиши керак.

(а) Душман Ҳарбий Кучлари

1. *Куч*, (қисмларнинг сони, катталиги ва тури).

ДҚТТК ҳарбий кучларининг сонини 500000-гача кўтариш мақсадини эълон қилган ва армияси асосан енгил пехотадан иборат бўлади ва ҳаво ва денгиз кучлари чекланган бўлади.

2. *Жангнинг тартиби*. (Қандай йўлланмалар берилган, қайси қисмлар қайси ташкилотларга қарашли?). Бу таснифлаш аниқ жойларда ҳаракатларга қайси қисмлар жавоб беришини белгилашда ёрдам беради. Жанг қилиш

тартибини билганда режалаштирувчилар танлаган қўмондонларнинг шахсий ишлари устидан ишлаши мумкин. Сиёсий Қаршилик Қўмитаси (СҚҚ) энг муҳими дивизия, регионал қўмондонлик ва бундан юқоридаги штабларга тегишли масалалар билан шуғулланади.

3. *Ўрнашув ва жойлашув.* (Бу қисмлар қаерда, қандай ёйилган, ва нима қиласди?)

4. *Кучайтириши.* (Қайси қисмлар кўпинча фаол қисмларга ёрдам бериш учун тайинланган – ҳаво десантлари, диверсион десантлари, зарбор қисмлар ёки ҳарбий-ҳаво кучларими? Гарнizonдан 10, 30, 50, 100, 200 километрда ўтказилаётган операциялар учун нормал кучайтириш вақти қандай? Ёйилиш вақти ва узоқлиги омиллари сиёсий қаршилик учун хавф-хатар қабул қилиб бўлмайдиган даражада бўлишигача қанча вақт борлигини кўрсатади).

5. *Логистика.* (Қисмлар қандай таъминланади? Таъминлаш алоқа давомида ёки алоқасиз амалга ошадими? Операция бошланишидан олдин қанча вақтда етказувчилар чақирилади? Операцияни бошлаш учун етказувчиларнинг ўрнатилган сақлаш жойлари борми? Таъминловчи гурухлар қаттиқ кўриқланадими? Бош омборлар қаерда жойлашган?)

6. *Жанговар самарадорлик.* (Машқлар, куч, қисм тарихи, ҳалок бўлғанларнинг сони ва жанговар рухнинг баҳоланиши. Бу маълумотлар тарғибот мавзуларини ва тарқатиш усууларини яратишида ёрдам беради. Ҳар хил бўлинмаларда ҳар хил қобилиятлар бор. Таърифланаётган бўлинмаларни ёзинг (22-чи пиёда аскарлар дивизияси, 121-чи полк, бронетанк қўшинлари). Шу ёзувлар стратегларга нафақат одатлар таҳлилига ёрдам беради, балким айни бўлинмаларни маҳсус вазифалар учун белгилашга имконият беради. БЗҲҚ (Бирма Нозўравон Ҳаракат Қўмитаси) томонидан Нью-Делида тайёрланган қочоқларнинг маълумотлари Бирма Армиясидаги паст руҳий ҳолат тўғрисида хабар беряпти. Паст руҳий ҳолат кенг тарқалгани ёки фақат бальзи бўлинмаларда бўлгани ҳақида хуоса чиқариш учун бошқа қочоқлар хабарлари борми ё тайёрланяптими? Бу бўлинмалардаги паст руҳий ҳолатнинг сабаби нимада?)

7. *Ҳарбийларнинг таърифи.* Бу параграфда институт сифатида кўрилган Бирма Армиясининг ходимлари тўғрисида маълумот ёзилади – маълумот, тоифа, дин, мотивацияси, ёши ва ҳоказо. Душманнинг ҳарбий кучлар қаерда жойлашгани тўғрисида маълумотни газеталардан, хорижий матбуотларда ва радио хабарларда, асрга тушган кишиларнинг хабарларидан, қочоқлардан, қочиб кетган юқ ташувчилардан, қаршилик гурухининг ўз агентларидан ва тарафдорлардан, тутилган радио хабарлардан, жанг хабарларидан ва душманга бир неча марта қарши жанг қилган дўстона ҳарбий кишилардан олиш мумкин.

(6) Дўстона ҳарбийлар.

Муваффакиятли стратегик сиёсий қаршилик учун ҳарбий кучлар керак бўлиши мумкин, чунки улар аниқ вақт давомида ўз жанг майдонларини ҳимоя қилиши учун ва СҚ гурухларини қайтарганда диверсияларни ўтказиш учун ишлатилади. Стратегларнинг ўз ҳарбий кучлари Бирма Армиясига қарши психологияк амалларга ёрдам бериш учун фойдали бўлиши мумкин. Шунинг учун режалаштирувчилар ўз ҳарбий кучлари тўғрисида ҳам юқорида кўрсатилган маълумотларни олиши керак. Улар дўстона ҳарбий кучлар тўғрисидаги маълумотларни қаердан олади? Улар шу ҳарбий кучларнинг штабларидан бошлаши мумкин. Тўғриси ҳарбий қўмондонлар ўз куч ва камчиликлари тўғрисида маълумот беришни истамайди. Бу маълумот жуда муҳим ва сақланиши керак. Шунинг учун тайинланган ходимлар шу маълумотга эҳтиёжини тўғри кўрсатиш керак ва шу маълумотлар СҚҚ идорасида яхши сақланишида ишонтириш керак. (Шарҳ: Нозўравон ҳаракат учун ҳарбий қисмнинг мавжудлиги катта камчилик ҳисобланади. Бу нозўравон курашнинг динамикасига қарши ишлайди, ҳаракат сафига янги аъзоларни

келтиришни қийинлаштиради, қуролли кураш учун тайинланган террористик ҳаракат бўлишида айбларга йўл қўяди, халқаро анжумандан ёрдам олишни қийинлаштиради ва режимдан қаттиқроқ зўраки амалларни кутишга мажбур қилади. Аслида эса баъзи оппозиция гурухлари тажрибасидан бу имкониятнинг камчиликлари афзаликларидан анча кўплигини билса ҳам уни рад қилмайди. Бу гурухлар қуролли қисмсиз нозуравон тўқнашувга ўтишга ишонтирилмаса шу гурухнинг назорат ёки таъсири остидаги аҳоли муҳим бўлганича қолади, шунинг учун қуролланган амаллар ҳаракатдан четланиши керак ва стратегия ҳарбий қисмнинг чекланишини назарда тутиши керак.)

(в) Душманнинг сиёсий қаршилиги.

ДҚТТК нозуравон курашни олиб бориш катта кучига эга. Ҳозирги вақтда бу имкониятдан фойдаланилмаяпти, аммо ўз амалларимизга қарши ишлатилган ҳолда бу имкониятнинг кучини аниқлаш жуда муҳим. ДҚТТК қобилияtlарининг муҳим жиҳатлари қуйидагича:

1. Куч
  - a. Цензура
  - b. Радио, телевидение ва матбуотга эга бўлиши
  - c. Бутун таълим соҳасининг назорати
  - d. Хулқа таъсир қиладиган маблағ кучи
  - e. Халқаро эътироф ва жаҳон матбуотига ва бошқа муҳим мулоқотларга кириш имконияти
  - f. Яхши тайёрланган ва кенг разведка тармоғи
  - g. Жаҳон классидаги коммуникация қобилияти
2. Камчиликлар
  - a. Бошқариш қобилияти пастлиги
  - b. Халқ томондан нафрат
  - c. Яхши тайёрланган стратеглар йўқлиги
  - d. Озчиликларга қарши геноцид сиёсатини қўллаб-қувватлаш
  - e. Бошқа камчилик ва заиф томонлар
3. Таянч устунлари
  - a. Бирма Армияси
  - b. ХРХ (Харбий разведка хизмати)
  - c. Оммавий ахборот воситалари
  - d. Хорижий инвесторлар
  - e. Ишбилармонлар табақалари
  - f. Ноҳарбий хизматчилар
  - g. Бошқалар (АСЕАН, Хитой ва ҳоказо)
4. Демография ҳақидаги фикрлар
  - a. Умумий (иккала томоннинг таҳлиллари ишлатилган)
  - b. Аҳоли сони 45103809 (1995 йил)
  - c. 14 ёшгача: 36% (7963544 нафар қизлар; 8.285.459 болалар)
  - d. 15-64 ёшда: 60%; 65+ ёшда: 4%
  - e. Аҳолининг ўсиши: 1,84%
  - f. Туғилиш: 28,02 бола/1000 кишига
  - g. Ўлим микдори: 9,63 ўлиш/1000 кишига
  - h. Энг зич аҳоли Рангун, Мандалай ва Мулменда яшайди
5. Душман сиёсати тўғрисидаги фикрлар
  - a. “Табиий иттифоқдошлар”

1. Бирма Армияси
2. ХРХ
3. Ноҳарбий хизматчилар
4. Ишбилармонлар табақалари
5. Хитой, Сингапур, Япония, Индонезия, Таиланд
6. Бошқалар?
- а. Ташкилотлар

(Шарҳ: Ташкилотлар ижтимоий ҳокимият манбалари бўлишини эсланг. Улар ҳокимиятни бемарказлаш жараёнида муҳим бўлишлари мумкин ва таянч устунларини бетараф қилиш ёки тортиб олиш учун аниқлашда СҚ стратеглари орқали ишлатилиши мумкин.)

1. Иттифоқ Бирдамлиги Ривожлантириш Ассоциацияси
2. Сангха (буддистлар диний етакчилари)
3. Санъаткорлар ва ёзувчилар ассоциациялари
4. Ўқитувчилар ташкилотлари
5. Ветеранлар ташкилотлари
6. Спорт клублари
7. Бошқалар
- в. Сиёсий келишмовчиликлар
  1. Армия қўмондонлари ва ХРХ
  2. ДҚТТК ичидағи ўртача ва ашаддийлари
  3. ДҚТТК ва фермерлар
  4. Кичик ва юқори офицерлар
  5. Ноҳарбийлар ва запасдаги офицерлар
  6. Бошқалар

(г) Дўстона сиёсий қаршилик қобилияти. СҚ қобилияtlари тўғрисидаги маълумотнинг кўпи Сиёсий Қаршилик ҳаракатидаги фаоллардан ва Сиёсий Қаршилик Қўмитасининг аъзоларидан олиш мумкин.

Ташкилотлар, жанг қоидалари, СҚ координаторлари ва фаоллари жойлашиши, ҳозирги амаллар ва сонлар тўғрисидаги маълумотлар СҚҚ аъзоларидан олиш мумкин.

1. Таянч устунлари

(Шарҳ: Таянч устунлари амалларимиз марказида туради. Душманнинг таянч устунлари хужумларимиз мўлжали: дўстона таянч устунлари бизнинг энг катта амалий ресурсимиздир.)

- a. Демократия Миллий Бирлашмаси
- b. Бирма Иттифоқининг Миллий Кенгаши
- c. Бирма Ёш Монахлари Ассоциациялари
- d. Сиёсий Қаршилик Қўмитиалари
  1. Этник озчиликлар ташкилотлари
  2. Халқаро анжуман ташкилотлари (Очиқ жамият институти ва ҳоказо)
  3. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти
2. Демография тўғрисидаги фикрлар(юқоридаги душманга тегишли маълумотга ўхшаган)

- a. Колледж битиравчиларининг тарқалиши. (Колледж битиравчилари сиёсий қаршилик ташкилотлари учун билим ва етакчилар билан таъминлайди; улар тарғиботчилардан ҳар хил маълумотларни олади. Заковатли одамлар ҳамиша золимлар учун жиддий хавф келтиради ган бўлиб туюлади ва шу нап тўғри)
- b. Минтақавий саводхонлик даражаси
- c. Этник ва диний зичлик (Бу маълумот фаолларни ва координаторларни танлашда ёрдам беради ва ҳар хил ахоли гурӯҳлари учун тўғри келадиган адабиётни ишлаб чиқиш учун тарғиботчиларга керакли бўлади.)
- d. Минтақавий яшаш стандартлари. (Қишлоқда озуқа кам бўлса, водопровод суви, электр, тиббий воситалар, сотиладиган ҳосил қисмлари йўқ бўлса ва ёшлари қолмаган бўлса бу қишлоқ амалларимизга катта ҳиссасини қўшишини кутмаслигимиз лозим. Биз уларга беришимиз керак. Нафақат моддий нарсани, балким демократик федератив ҳукумат ўрнатилганда нима бўлиш қўрилишини беришимиз керак.)

3. Сиёсий фикрлар

- a. “Табиий иттифоқдошлар”

(Шарҳ: БИМК кимнинг қизиқишлигини ҳимоя қиласди?)

- 1. Бирма чегарасининг атрофидаги ишбилармонлар табақалари

- 2. Талабалар

- 3. Диний гурӯҳлар

- 4. Кўп этник миллий гурӯҳлари

- 5. ДМБ

- 6. Экология курашчилари

- 7. Инсон ҳуқуқлари ташкилоти

- 8. Бошқалар

- b. Ташкилотлар

(Шарҳ: ташкилотлар ҳокимиятнинг асосини ташкил қилишини эсланг. Стратегик баҳолашнинг яратувчилари ўз ташкилотларининг қобилияtlарини баҳолашда жуда объектив бўлиши керак. Уларнинг ичига Бирмадаги ҳалқаро ташкилотларни ҳам киради)

- 1. ДМБ (Демократик Миллий Бирлашма)

- 2. Пан-Качин Ривожланиш Жамияти

- 3. БИМК аъзо ташкилотлари

- 4. Бирма Демократик Овози

- 5. БЭКУ (Бирма Эркин Касаба Уюшмалари)

- 6. РБТ (Рохинга Бирдамлик Ташкилоти)

- 7. БМТ

- 8. Демократия Миллий Ҳадялари

- 9. Ҳалқаро Республика Институти

- 10. Очиқ Жамият Институти

- 11. Бошқалар?

- v. Сиёсий ихтилофлар

(Шарҳ: сиёсий бўлиниш демократик ҳаракатларда кенг тарқалган. Энг жиддий келишмовчиликлар аниқланиши керак.)

- 1. Бирма Иттифоқининг Миллий Коалицион Ҳукумати ва Бирма Демократик Альянси

- 2. БИМК ва Рохинга чиқариш масаласида

- 3. БИМК ва БЭКУ

- 4. БИМКҲ ва ДМБ-ОА чегара масаласида

5. Бошқалар

4. Хавфсизлик масалалари

- а. Самарадорлик ва контразведка. (Булар доимо самаралими ёки СҚ операцияларини эртароқ амалга ошириш учун имкониятлар борми?)
- б. Чақириш ҳоллари учун заиф кишилар.
- в. Ташкилий текшириш жараёнлари. (Душман разведкачилари курашчиларнинг ичига кириб қолиш имкониятини камайтириш учун нима қилингани? Дезинформацияни аниқлаш, қузатиш ва иккинчи даражали далиллар янги келганларни текшириш мисоллари бўлади.)
- г. Мулоқот. (Хабарлар қандай қилиб юборилади? Тизим ишончлами? Куръерлар, радио, фақат қабул қилиш, олдиндан келишилган кодлар ва бошқа компьютер мулоқот шакллари баҳолаш учун мисол бўлади.)
- д. Маълумот ва ҳужжатлар хавфсизлиги. Режимнинг оппозиция гурухларининг ичига кириб олиш қобилиятини кам баҳолаш мумкин эмас. Шунинг учун ҳамма мухим материаллар учун хавфсизлик тизимини ўрнатиш керак. Бу дегани, ҳаракат шу ҳужжатларни ўқиган ва нусхасини олган ҳар бир кишини ёзиб олиш керак.

Доимий равища маълумотни фақат “билиши керак” кишиларнинг доирасига чеклаш интилиши бўлиш керак. (Нозўравон курашда жуда кам маълумот “сири” бўлади ва шундай маълумот одамларни катта хавф остига солади.)

(3) Тахминлар

Вазифа ва олинган маълумотларга қараб стратеглар тахминлар учун ажратилган жойларни тўлдиришлари керак. Жоиз амаллар йўналишларини текширганда тахминлар керак бўлиши мумкин. Самарали стратегиялар тахминларга асосланиши мумкин эмас. Қаердан мумкин бўлса фактларни йиғиш – бу муваффақиятли нозўравон ҳаракатнинг асосидир. Тахминлар қилиниши керак бўлса ходимлар уларнинг ҳақиқийлигини текшириш керак. Масалан:

- (а) Хорижий хукуматлар БИМКга ҳарбий ёрдам кўрсатмайди
- (б) Халқаро корпорациялар таъсири остида ғарбий демократиялар ДКТТКга қаттиқ қаршилик кўрсатмайди ва ўзларини фақат оғзаки баёнотлар билан чеклайди.
- (в) Индонезия ва Таиланддан Миллий Демократик Партияning штабига келган пул АҚШнинг Бирмага бўлган сиёсатига таъсир қилди.
- (г) Хорижий инвестициялар Бирмада барқарор иқтисодий ва сиёсий ўсиш учун мухим.
- (д) Бошқалар

Стратегик баҳолашнинг шу жойидан стратегик режалаштирувчилар олинган маълумот ва тахминларни ишлата бошлади. Кейинги қадам – бу сиёсий қаршилик амалларининг йўналишига таъсир қила оладиган душман қобилияtlарини аниқлаш. Бу ақлий машқ стратегик баҳолашнинг 2Б параграфидан бошланади.

Б. Душман қобилияtlари

Бирма Армияси тўғрисидаги маълумотларни кўриб таҳлил қилганда нозўравон ҳаракат ўзининг жоиз амаллар йўналишига таъсир қиласидиган душманнинг қобилияtlарини аниқлаши мумкин.

Бирма Армиясининг қобилияtlари тўғрисидаги хулосалар бўйича у қуидаги амалларга қодир:

- (1) Онг Сан Суу Кийни қайта ҳибсга олиш, ўлдириш ёки ҳайдаш
- (2) Учта ахолиси энг кўп марказларда бош фуқаролар ғалаёнларини тўхтатиш ва бу борада бўш жойларда ҳам ҳарбий операцияларни ўтказишга қобилияти камаймайди
- (3) Бирма демократик гурухларининг кўшни мамлакатлардаги амалларининг самарадорлигини ажратиб чеклаб қўйиш учун Хитой, Ҳиндистон ва Таиланд ҳарбий кучлари ва разведка ташкилотларининг ҳамкорлигини олиш
- (4) Хорижий радиоларга тўскин қўйиш
- (5) БИМК/КМИ штабларини ҳужум қилиш ва қўлга олиш

В. Ўз амаллар йўналиши (АЙ)

Ҳаракатнинг вазифасини яна бир бор кўриб чиқиб ўз қобилияtlарини таҳлил қилгандан кейин стратегик баҳолашни тайёрлаётганлар вазифани бажариш учун амаллар йўналишини ишлаб чиқиши мумкин. Самарали стратегия душманни чалғитишини ва режаларини бузишини, мақсадга билвосита ёндашиш (ўртанча мақсадлар билан) умумий ҳолда энг қулагай бўлишини, нозуравон ҳаракатлар ўз афзалликларини душманнинг энг заиф жойларига ҳужум қилиш учун ишлатишини ва стратегик даражада режалаштирувчилар бутун қобилияtlарини ишга солишини эсланг.

АЙ 1. Бутун Бирма территориясида СҚ қуидаги мақсадларга хизмат қиладиган таянч пунктларини ўрнатиш стратегияси:

- а. Бутун мамлакатда сиёсий бекарорликни қўзғатиш учун СҚ амалларини ўтказиш
- б. Демократик гурухлар учун аъзоларни қабул қилиш
- в. Умумий иш ташлаш учун тайёргарликлар кўриш
- г. ДКТТКни кўп сонли ва ёйилган нишонлар орқали мўлжалга олиш

АЙ 2. Бошқалар

3. Қарши амалларнинг таҳлили

Бу параграфда ҳаракатнинг амалларига қарши душманнинг амал қилиш қобилиятининг таъсири тўғрисида ёзилади. Юқоридаги мисолда келтирилган қобилият шуни кўрсатадики, демократик кучлар олдиндан Бирма Армиясининг буйруқларга бўйсуниш одатига путур етказмасдан Рангун, Мандалай ва Мулменда исён кўтарса катта муаммоларга дуч келади.

4. Ўз амал йўналишларини солиштириш

Бу параграфда хар бир амал йўналишининг афзалликлари ва камчиликлари (бош омилларни назарда тутиб) солиштирилади. Масалан, бош омил тасодифларни камайтириш бўлиши мумкин.

5. Қарор

Хал қилинган амаллар йўналиши тўлиқ операцион вазифа таърифига айланади.

Хуроса

Бу бобда стратегик баҳолашни ўтказишда мазмун ва жараёнлари кўрсатилган. Стратегик уруш режалаштирувчи учун стратегик баҳолаш муҳим хужжат бўлади. Бу хужжат тез тайёрланмайди, аммо сиёсий оппозиция гурухлари уни тайёрлашга қобилияти етади. Яхши тайёрланган баҳолаш вазифани бажариш учун энг тўғри амаллар йўналишини аниқлашда хатонинг эҳтимоллигини пасайтиради. Стратегик баҳолаш мунтазам равишида янгиланса “жонли” хужжат бўлиб қолиши мумкин. Штаб тадқиқотига ўхшаб тартиб ва қунт талаб қилинади. Тартиб ҳаттоқи тазийк остида аниқ фикрлашга ёрдам беради.

Еттинчи боб

Амалий режалаштириш ҳақидаги фикрлар

Асосий принцип – бу ҳеч қачон бутунлай пассив қолмасликдир
- Карл фон Клаузевитц, “Уруш ҳақида”

Нозўравон курашнинг стратегик ва тактик даражасидаги амалий режаларини тузишида бажариш керак бўлган вазифалар режалаштирувчилар учун кўп муаммоларни туддиради. Энг яхши шароитда ҳам қобилиятлари ортиқча баҳоланганди мақсадлари ҳар хил бўлган бекарор коалицияларни мувофиқлаштириш муаммоси бор. Шу мақсадларни битта умумий мақсадга бирлаштириш стратегик таҳлил ва режалаштиришда тажрибаси кам бўлган харакат етакчилари учун асосий вазифа бўлади. Ҳаттоқи шу алоҳида гурухларнинг мулоқоти ҳам қийин бўлади, чунки уларда нозўравон кураш учун ўз ноёб терминологиясини ривожланган бўлади ёки улар нозўравон курашнинг атамаларини тўлиқ тушунишмайди.

Ҳарбий режалаштириш кўпинча аниқ иерархияга асосланган ташкилий муҳитда амалга ошади. Нозўравон курашнинг ташкилий муҳити эса “тенгларнинг” коалициясидир ва ҳамм “тенглар” “тенгларинг ичida биринчи” бўлишга интилади. Турли гурухларнинг орасида доимо ҳукумат агентларининг борлигига бир бирини айблашлар бўлади (аслида ҳар бирида ҳукумат агентлари юради); душман ҳукуматнинг ўрнига қандай ҳукумат шакли келиши тўғрисида ҳам келишмаганликлар бўлишли мумкин; баъзи етакчилар бошқаларнинг қўзида авторитар равишида қўрилиши мумкин ва демократик жамият орқали ҳукумат устидан ишлатилаётган кучнинг чегараларига риоя қилмаслиги мумкин (кўп вазиятларда саркардалар бошқа саркардаларнинг четланишида ёрдам берган); бошқалар эса қуролли курашни олиб бориш реал имконияти пайдо бўлганича нозўравон курашни олиб боришади. Шундай мақсадларнинг ҳар хиллигига ва

бир бирига ишонмасликка қарамай стратегия ва ёрдамчи режалар ишлаб чиқилиши керак.

Хавфсизликни таъминлаш

Маълум пайтда ҳукуматга қарши курашаётган ҳар бир оппозиция гурухи режим орқали нишонга олинади ва агентлари ичига кириб олади деган тахмин ақлга мувофиқ бўлади. Ҳукумат агентлари жиддий муаммо бўлиши билан бирга, улар ҳукуматга танланган маълумотни юбориш канали сифатида ишлатилиши мумкин. Ҳаракат етакчилари режимга етказиши хоҳлаган маълумот ҳаракат нозўравон қолишни истаганилиги тўғрисида, ўч олишни хоҳламаганлиги тўғрисида, ҳукумат расмий шахслари учун амнистия борлиги тўғрисида, оппозиция ҳаракатлари нишони инсон ҳуқуқларини бузишга ва коррупцияга йўл қўядиган “тузум” бўлиши ва ҳаракат шу тузумга хизмат килаётган ва унинг қурбонлари бўлаётган одамларга қарши бўлмаслиги тўғрисида маълумот бўлиши мумкин. Ҳукумат ўз агентлари орқали ҳаракат ҳарбий, полиция ва ноҳарбий муассасаларни янги демократик тузум ичига олишини ва уларга фақат битта шарт, яъни янги ҳукуматни тан олиш ва янги конституцияга содик бўлишига қасамёд қилиш шартини қўйиши тўғрисида билиб олиши фойдали бўлади. Ҳукумат ўз агентлари томонидан қийноқларда ва суддан ташқари катлларда иштирок этган шахсларнинг рўйхати борлигини “билиб олиши” фойдали бўлиши мумкин. Шу агентлар ҳар бир ёзилган шахсга шахсий иши очилганини ва унинг ичida маҳсус амалдан фойдаланиш ва бошқа жиноятларда айблашлар, шафқатсиз жазоларни хужжатлаштирадиган қурбонларнинг расмлари ва қасам ичган гувоҳларнинг, ва шуларнинг ичida ҳукумат томонидан зулм ва шафқатсизликка қарши чиқсан ҳарбий ва полиция ходимларининг кўрсатишлари тўғрисида маълумот бериши мумкин. Оппозиция ҳаракати ичida ишлаётган ҳукумат агентлари юқори раҳбарларига берилган маълумотнинг дубликати мамлакатнинг ташқарисида хавфсизлик учун қўйилгани тўғрисида маълумот бериши мумкин.

Стратегик нозўравон курашнинг баъзи жиҳатлари яширин бўла олмайди ва бўлиши керак эмас. Золимона ҳукмронликка қарши чиқсан оппозиция борлиги ҳукмдор учун янгилик бўлмайди. Ташкилотлар золимга қаршилик кўрсатиш учун бирлашаётгани тўғрисида маълумот ҳам янгилик бўлмайди. Энг аниги авторитар режимлар охирги йилларда муваффақиятли нозўравон курашлар тўғрисида ва шу курашлар қандай олиб борилганлиги тўғрисида яхши билади. Шунинг учун амалий режалар тўғрисидаги маълумот вақтга боғлиқ, яъни амал ўтказилганда уларнинг қадрияти қаттиқ пасаяди.

Ҳукумат курашнинг режа ва концепциясини билиб олиши қўп ҳолларда демократик ҳаракат учун фойдали бўлса ҳам баъзи амалларни душмандан яшириш керак. Умуман айтганда яширин маълумот бир неча ташкилотларнинг ҳаракатлари режаларини аниқ биладиган муҳим етакчиларнинг ёки ҳукумат ҳибсга олса ҳаётлари хавф остида бўладиган одамларнинг жойланиши ва юриши ҳақидаги маълумот бўлади. Сербиянинг ОТПОР деб номланган қаршилик гуруҳининг етакчиларини аъзоларнинг кўпчилиги танимаган. Етакчилар бир жода ҳамма бўлиб йигилмаган ва фақат керак бўлганда қисқа вақт ичida юзма-юз гаплашган.

Режалаштириш қисмини ҳаракат кенг сафларидан узоклаштиришнинг бошқача усулини Рангундаги ҳарбий диктатурага қарши курашаётган демократик кучларнинг соябон ташкилоти Бирма Иттифоқининг Миллий Кенгаши (БИМК) ишлатган. У стратегик таҳлилларни бажариш, режаларни тайёрлаш ва аъзо гуруҳларнинг нозўравон амалларини мувофиқлаштириш учун Сиёсий Қаршилик Кўмитасин (СҚҚ) ташкил қилган. Бу гурух БИМК раҳбариятига ҳисоб берадиган бўлган.

Маълумотни ташкил қилиш аҳамияти

Тажриба шуни кўрсатдики аниқ маълумотлар категориялари ҳарбий қўмондонларга тўғри қарор чиқариш учун доимо керак бўлади. Шу маълумотларни тайёрлаш ҳарбий ходимларнинг масъулиятида бўлади. Шу маълумотларни йиғиш учун буйруқларни кутишдан кўра ходимлар доимо қарор чиқариш учун керакли маълумотларни йигади, таҳлил қилади ва уларни махсус хужжатларга тақсимлайди. Шундай қилиб генерал штабга келиб “Душман нима қиляпти?” деб савол берса офицер актуал маълумот билан жавоб бериши мумкин. Шу маълумотларни олиб генерал ўзининг мақсадга эришиш режаларига душман амалларининг таъсирини аниклаши мумкин ва кейинги ҳужум амалларини ўтказиш имкониятларини белгилаши мумкин.

Нозўравон ҳаракат режалаштирувчилари ҳарбий кучларнинг амалларни режалаштириш ва бажариш юз йиллик тажрибасини эътиборсиз қолдирмаслиги керак. Ҳарбий режалаштиришнинг асосий хусусияти – бу систематик ёндашиш: вазиятнинг стратегик баҳолашини ўтказиш, амал йўналишини танлаш, аниқ вазифа таърифини ишлаб чиқиш ва амалий режаларни тайёрлаш. Бунинг устига тартиб ва стандарт жараёнлар ишлатилса, маълумот ҳар бир режалаштириш хужжатида ўз навбатида ўрнатилади.

Ҳарбий операцияни режалаштириш тартиби душман ва дўстона кучлар операцияга тегишли жойда нима қилаётгани, режанинг мақсади ва етказиб бериладиган ресурслар тўғрисида маълумотни ўз ичига олади. Ҳарбий операцияни режалаштириш тартиби уни амалга ошириш учун жавобгар одамларнинг эҳтиёжини энг тўла равиша қондириш учун маълумот қандай ташкил қилинишининг мисоли бўлиб қолади. Қўйидаги мазмун унинг нозўравон кураш режасининг ҳар бир даражаси учун қулай бўлишини кўрсатади.

Амалий Режанинг Тартиби

- 1. Вазият.** Қўйидаги параграфлар белгиланган жойнинг операцион муҳитининг қисқа таърифини кўрсатади.
  - a. Дўстона вазият. Бу параграфда белгиланган жойга яқин жойлашган дўстона элементларнинг фаолияти тўғрисида маълумот ёзилади. Бу ерда белгиланган вазифаларни бажариш учун аниқланган мақсадларга эришиш учун батафсил режалар тайёрланганда керак маълумотлар ишлатилади.
  - b. Душман вазият. Бу параграфда белгиланган жойга яқин жойлашган душман кучларининг фаолияти тўғрисида маълумотлар ёзилади.
- 2. Вазифа.** Бу таъриф операцияда Ким, Нима, Қаерда, Қачон ва Нимага деган саволларга жавоб беради. Вазифани бажарилиши учун жавобгар ким эканлиги, қандай махсус мақсадлар борлиги, операция қачон бошланиши ва вазифа нима учун кераклиги ҳақида бошқа саволлар бўлмаслик керак.
- 3. Амалга ошириш**
  - a. Операция концепцияси. Бу параграфда режалаштирувчи операцияни бошидан охиригача бажарилишининг тасаввурини таърифлайди. Бу фазаларга бўлиниши мумкин ва уларда мақсадлар таърифланади:
    - i. Фаза 1. Тайёрланиш. Бу ерда ҳамма иштирок этадиган ташкилотларни вазифага тўлиқ даражада тайёрлаш амаллари таърифланади.
    - ii. Фаза 2. Бу ерда ҳаракат бошланишидан то мақсад эришилгунча нима бўлишини таърифлайди.

iii. Фаза 3. Керак бўлса шу ва бошқа параграфлар мақсадларни бирлаштириш учун ёки ташкилот кейинги вазифалар тўғрисида ўйлаши учун қандай сўнгги вазифаларни ўрнатиш кераклигини таърифлаш учун ишлатилиши мумкин.

b. Топшириқлар. Бу параграфда иштирок этаётган ташкилотларнинг маҳсус топшириқлари ёзилади.

4. Маъмурият ва Логистика. Бу параграфда операция учун мавжуд ёрдамни олиш учун маъмурий ва логистик мувофиқлаштириш амалларини аниқлайди.

5. Буйруқ ва сигналлар. Бу операция учун маҳсус мулоқот ва хабар бериш талаблари бўлса шу параграфда ёзилади. Акс холда бу ерда жуда қисқа доимий операцион жараёнлар таърифланади. Нозурон кураш учун бу параграф энг яхшиси “Мувофиқлаштириш ва мулоқотлар” деб аталиши керак ва шу билан амалларда иштирок этаётганлар ва ҳамма қисмларни мувофиқлаштириш учун жавобгар одамлар орасида мулоқот кераклигини билдиради.

Бу тартибда тахминларни таърифлайдиган параграф йўқ. Ҳужжат “буйруққа” айланса (яъни, буйруқни бажаришга қарор чиқарилган ва тарқалган) режадаги тахминлар йўқ қилинади. Ҳужжатнинг охирида иловаларга (масалан тарғиботга ёрдам берадиган) кўрсатмалар ёзилади. Режа ва буйруқларни тарқатиш исноднинг хавфини ўз ичига олади. Нозурон харакатнинг режалаштирувчилари килган тахминлар душман режимдан кучли ақлий қобилиятини талаб қиласди. Тахминлар нима тўғрисида маълумот йўқлигини ва нима муҳим бўлганини кўрсатади. Шу билан бирга тахминлар режалаштирувчи учун мавжуд таҳлилларнинг сифатини кўрсатади. Иловаларда харакатнинг қобилият ва ниятлари тўғрисида батафсил маълумотлар ёзилган (масалан Тарғибот ва Мулоқот иловалари) ва режа ёки буйруқлар амалга оширилишидан олдин буларни душман тадбирларнинг олдини олиш ёки уларни бартараф қилиш учун ишлатиши мумкин.

Шу маҳсус ҳарбий тажрибага асосланган тартиб нафақат режалаштириш учун ишлатилиши мумкин. У деярли ҳар бир ташкилот учун ишлатилиши мумкин, ёки бунинг асосида янги ташкилот пайдо бўлиши мумкин. Сиёсий ўзгаришлар учун курашда иштирок этаётган ҳар бир ташкилот шу барча муҳим маълумотларни ўз ичига олган тартибни қўллаши керак. Шу тартибининг ишлатилиши нафақат тўлиқ режанинг ишлаб чиқилишига олиб боради, балким муҳим ахборотни назардан қочиришга имкон бермайди. Бундан ташқари тартибни ўзлаштиргандан кейин ўқувчи маҳсус маълумотни қаердан қидиришни биладиган бўлади.

Назорат чоралари

Бир неча гурухларнинг фаолиятини кампания давомида мувофиқлаштириш учун режалаштирувчи бир неча назорат чораларини ишлатиши мумкин:

1. Вакт. Маҳсус тадбир каттароқ операциянинг қисми бўлиб ташкил қилинадиган бўлса бошқа режалаштирилган амаллар учун ишлатиладиган ресурслар бошқа ташкилотдан олиниши керак бўлади. Шундай қилиб тадбир учун “...дан кейин” ва “..дан олдин” деган вакт чегараларини ўрнатиш керак. Агар тадбир оммавий ҳаракатни назарда тутадиган операциянинг қисми бўлса, ҳамма амаллар бир вактда бошланиши учун “Ч вактни” белгилаш лозим бўлади. Шафқатсиз ва қаттиқ қуролланган полиция ва ҳарбийлар турадиган жойда амаллар ўтказилиши керак бўлса полиция ва ҳарбийларнинг жавоб бериш вақтига асосланган “яшин тезликдаги” (уриш ва қочиш) демонстрациялар

ўтказилиши керак. Бундай вазиятларда демонстрациялар бир неча дақиқанинг ичидага мақсадга эришиладиган қилиб режалаштирилиши керак.

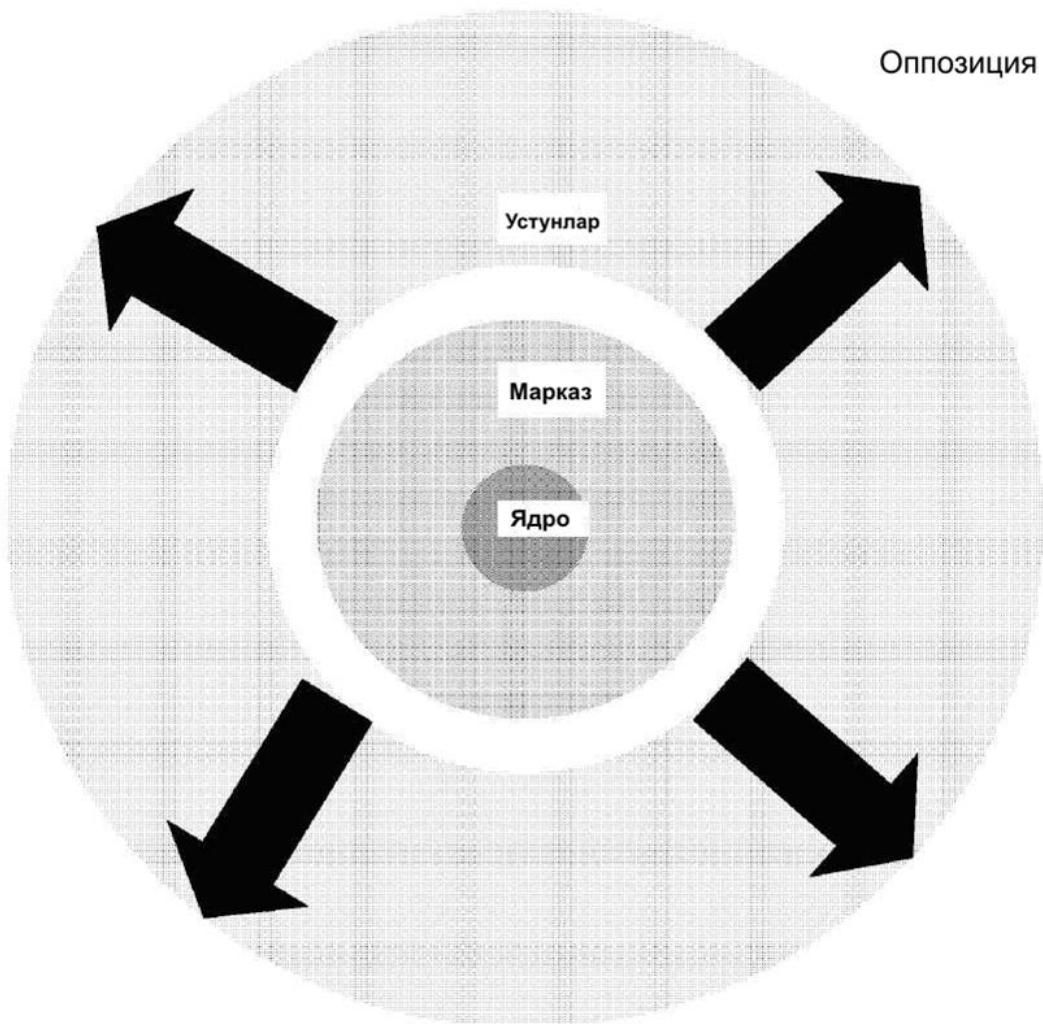
2. Чегаралар. Фаолиятни тақсимлаш керак бўлса, стратегия ҳар хил жойларда ҳар хил кампанияларни ташкил қилиши мумкин. Масалан, ахборотлар таҳлилига асосан алоҳида вилоятдаги таянч устунига мажбур қилишга нисбатан аккомодация орқали ҳужум қилиш самаралироқ бўлса шу устунга қарши қучларни тўплаш учун айрим амаллар чекланади.

3. Мувофиқлаштириш пунктлари. Агар бирлашган амал учун битта жойда биттадан кўп ташкилотлар бор бўлса, унда мувофиқлаштириш ва ахборот алмашиш учун маҳсус пунктни белгилаш керак.

4. Бошқалар. Бошқа назорат чоралари ҳам бўлиши мумкин, масалан йиғилиш жойлари (тадбирдан олдин), ёки бирлашиш пунктлари (демонстрациядан тез равишда кетиш керак бўлса). Ҳар холда назорат чоралари режалаштирилган тадбирнинг натижасига таъсир қилиш қобилиятини йўқотиш эҳтимоллигини пасайтиради. Назорат йўқолса мақсадларга эришиш мумкин эмас, кўнгилсиз воқеаларнинг эҳтимоллиги кўтарилади ва иштирокчилар ичидаги ҳовлиқишлиар пайдо бўлади.

Таянч устунларини тортиш – босмаслик

Стратегик режалаштириш золим таянч устунларининг муҳим расмий шахсларининг дўст ва қариндошларини демократик оппозиция сафларига киритиш ҳаракатларини ўз ичига олиш керак. Шундай қилиб муҳим таянч устунларининг аъзоларини режим ҳокимияти тизимининг марказига тазийқ қилиш ўрнига оппозиция томонига тортиб олиш учун асосий кучни ташлаш керак. (4-тасвирни кўринг, Таянч устунларини тортиш ва босиш). Ўз оила аъзоларини ҳибсга олиш, қўрқитиш ва уларга ёмон муносабатда бўлишга мажбур бўлган одамларнинг золимга доимий садоқати муаммоси пайдо бўлади. Исённи босиш кучларининг қўмондони учун олдинги сафида ўз ўғил ёки қизлари турган демонстрацияга қарши таёқ, штик ва қустирадиган газни ишлатиш албатта қийин бўлади. Мантиқий равишда бу қўмондон ўрнига тажрибаси камроқ бўлган бошқа қўмондон қўйилади. Истеъфога чиқсан қўмондон демократик оппозицияга ўз сафига киритиш учун нишон бўлиб қолади. Режимнинг қийинчиликлари тугамайди, чунки унинг таянч устунлари доимо емирилади.

Қобилият ва Ниятлар

Стратегик режалаштириш учун ўйладиган бошқа масала – бу қобилиятлар билан ниятларни таққослаштыр. Душманнинг қобилиятлари тўсатдан ўзгармайди. Ниятлар эса тез ўзгариши мумкин. Шунинг учун қобилиятларни ҳисобга оладиган режалар ният ўзгаришини қам ҳисобга олиши мумкин. Асосий эътибор қобилиятларда бўлса биз душман кучларининг йигилиш ва ёйилишида баъзи ўзгаришларни кутмаслигимиз мумкин, аммо бу ўзгаришлар бизни кучсизлантирадиган шок ҳолатига келтирмайди. Стратегик баҳолаш стратегик режалаштирувчи учун душманнинг мавжуд қобилиятлари тўғрисида маълумот тайёрлайди.

Душман учун дилеммаларни яратиш

Батафсил тайёрланган стратегия режим демократик ҳаракат амалларига қандай жавоб беришiga қарамай янги аъзоларни қабул қилиш имкониятларини яратади. Агар режим курашчиларни енгса аҳоли янада қаттиқ равишда унга қарши бўлади ва янги аъзоларни қабул қилиш имкониятлари кўпаяди. Агар золим ҳаракатнинг талабларига рози бўлса ҳаракат ўзининг режимга халқ истагини бажартиришга ўсаётган кучининг асосида “ғалабага” эришилгани тўғрисида эълон қилиши мумкин ва шунинг билан янги аъзоларни қабул қилишга имкониятни туғдиради. Режалаштирувчилар режимни оқибати унга зиён келтирадиган сиёсий дилеммаларга солиш имкониятларини қидириш керак.

Режалаштирувчилар халқнинг қаттиқ ишончларини аниқлаш керак ва душманни шу ишончларга қарши ҳаракат қилишга мажбур қилиш керак. Комендант соатлари ва катта йиғилишларни чеклашлар, масалан, диний ва анъанавий фестивал ва маросимларни ўтказиш одатларига қарши ишлайди.

Энг машхур “дилемма амали” 1930 йилда Ҳиндистон мустақиллик ҳаракати даврида Мохандас Ганди бошчилигидаги Туз Юриши бўлган. Ганди Ҳиндистонда барча синф ва табақаларга тегишли ва шу билан бирга Британия мустамлака ҳукуматини уни ё ҳибсга олишга, ва шунинг билан бутун Ҳиндистонни алангалантириш, ё ҳибсга олмасликка, ва шунинг билан унга “чўлни алангалантиришга” йўл қўйишига мажбур қиласидиган масалани белгилаган.

Юз йилдан ортиқ Британия туз ишлаб чиқаришга монополияни қўлда ушлаган. Туз овқатланишга керак бўлганлиги учун ҳамма ҳукумат томонидан ишлаб чиқарилган тузни сотиб олишга мажбур бўлган. Уни ишлаб чиқариш ҳеч қандай билимни талаб қиласидиган (денгиз сувини ол, уни буғлантир ва тузни йиғиб ол) ва шунинг учун халқ ўзи тузни ишлаб чиқаришни бошласа монополияни оддий барбод қилиш мумкин. Ганди эълон қиласидиган ниятига қаршилик қўрсатилмаса қандай оқибат бўлишини ҳукумат жуда яхши билган. Ҳукумат ҳаракат қиласидиган учун (у Гандини монополияни барбод қиласидиган муваффақиятли юришидан бир неча ҳафта сўнг ҳибсга олган) ноҳарбий бўйсунмаслик ҳукуматнинг ҳокимият манбаларини барбод қилиш учун самарали нозурравон куроли деб ҳисобланган.

Хуроса

Стратегик режалаштириш сиёсий мақсадлардан чиқарилган мақсадлар билан бошланади. Унинг самарадорлиги мақсадлари аник режаларни тузишига, қобилиятларга тўғри келадиган вазифалар қўйишишига, тафсилотларга эътибор беришига ва душманнинг жавобларини олдиндан билишига боғлиқ. Бу режалар ахборотни ташкил қиласидиган тартибларни ўз ичига оладиган систематик ёндашишни ишлатиш орқали амалга ошади.

Саккизинчи боб

Психологик операциялар

Перо қиличдан қудратлироқ

-Эдврд Жорж Ёрл Литтон Булвер-Литтон (1803-1872)

Психологик операциялар (ПСИОПлар) яхши режалаштирилган нозурравон курашнинг марказида туради. Унинг вазифаси нишонга олинган табақаларнинг нуқтаи назарига ва хулқига асосан тарғибот ишлатиш орқали таъсир қилишдир. ПСИОПлар душманнинг таянч устунларини заифлаштириш, бўлиш, бартараф қилиш ва барбод қилиш учун қудратли курол сифатида ҳарбий кампанияларда ҳам нозурравон курашларда ҳам доимо самарали бўлишини тасдиқлаган. Улар оппозиция гурухларига янги аъзоларни қабул қилишда қам ёрдам берган. Бу бобнинг мақсади тарғибот қисмларини ва фойдасини текшириш учун ёндашишни қўрсатишдир.

“Тарғибот” атамаси охирги йилларда қўпчилик учун ёқимсиз бўлиб колган, чунки авторитар режимлар уни муваффақиятли ишлатган. Ғарбда унинг ўрнига “Ахборот ва

таълим”, “оммавий ахборот воситалари билан алоқалар”, “политтехнология” ва “маркетинг” каби кўп эвфемистик номлар ишлатилади. Қандай ном қўйилмасин ҳаракатлар нуқтаи назарга ва хулқقا таъсир қилишга интилса улар тарғибот бўлади. Ўзидан ўзи сиёсий мақсадларда қилинадиган тарғибот тамаки ёки совун рекламаси каби ёмон эмас. Тарғибот - бу профессионал лоббистларнинг қиладиган иши, ва улар шу орқали оламнинг ҳар бир қонун чиқарувчи ва бажарувчи соҳадаги қарор килувчиларга мижозларининг қизиқишларини уқтиради.

Тарғиботнинг кенг таърифига (нуқтаи назарга ва хулқقا таъсир қилиш) Инжил, Таврот ва Куръон каби диний матнлар, “Федералист мактублари”га ўхшаган хукумат тузилиши тўғрисидаги мақолалар, *Сион Олим Оқсоқолларининг Ҳужжати* каби даҳшатли ҳужжатлар ва вояга етмаган болаларни нишонга олган деб кўрилган “Джо Кэмел” расмини кўрсатган сигарета рекламалари тўғри келади. Булар ҳаммаси аламдаги юз миллионлаб одамларнинг ҳаётига яхши ва ёмон таъсир қилган тарғиботнинг мисоллари. Шундай қилиб фикрлашимизга ва ҳаракатларимизга таъсир қилиш учун коммуникация техникаларини ишлатиш узоқ ва бой тарихга эга.

“Фактлар ўзлари учун гапиради” деган кенг тарқалган гапга қарши шундай ҳақиқатни айтишимиз керакки, фактлар фақат контекст ичига солингандан кейин аниқ маънони билдиради. Жазога ҳукм этилган маҳбус учун аниқ соатнинг уриши ўлимигача 5 соат қолганини билдириши мумкин. Идора хизматчиси учун эса худди ўша соатнинг уриши яна бир иш қунининг тугалишини билдириши мумкин. Мамлакатда 40 фоиз ишсизлик борлиги тўғрисида ахборот ишсизлар учун катта аҳамиятга эга ва иши борларни хавотирга солади. Оппозиция ҳаракатининг раҳбарларига бу ахборот хукуматни қобилиятызлиқда, эътиборсизлиқда ва коррупцияда айблаш учун ва ўсаётган норози омманинг асосида аъзоларнинг сафини кенгайтириш учун янги имкониятларни яратади. Эркин ёки назорат остидаги матбуотлар учун ўзадиган мақолалар муаллифлари “фактларни” доимо ўқувчилар учун қизиқ бўлган контекстга солади. Стратегик нозўравон курашда аҳолига зиён келтирадиган ҳамма “фактларда” душманни айблаш керак ва муаммони юмшатиш учун нима қилиш кераклигини аниқлаш керак (доимо бундай муаммоларни ҳал қилиш учун сиёсий ўзгаришлар керак).

Тарғибот қисмлари

Нишон. Умуман олганда бутун аҳоли тарғибот учун нишонга олиниши мумкин. Аммо самарали бўлиш учун нишонга олинган табақалар сегментларга бўлиниши керак ва ҳар бир гурух учун алоҳида хабарни тайёрлаш керак. Шундай қилиб фермер учун тайёрланган хабар студент учун тайёрланган хабардан фарқ қиласи. Нозўравон оппозициянинг асосий тарғибот нишони ҳукмдорнинг таянч устунлари бўлиши керак ва ҳар бир нишонга олинган гуруҳ ва кичик гуруҳ маълумоти, диний маслаклари, миллати, интилиши ва тарғибот хабарларига очиқлиги таҳлил қилиниши керак.

Хабар. Агар мақсад аҳоли ёки аҳоли ичида гурухнинг нуқтаи назарини ёки хулқини ўзгартириш бўлса, қандай нуқтаи назар ёки хулқ кераклиги тўғрисида аниқ тасаввур бўлиши лозим. Масалан, аҳоли ичида золимона режим остида яшаш уларнинг тақдири ёки кармаси деб ишонса, уларнинг қул бўлишига “Худонинг истаги” бўлмаганлиги ҳақидаги ғояни жорий қилиш керак. Бунинг устига золимона ҳукмронликдан озод бўлишга ҳалқнинг қобилияти борлиги тўғрисидаги ғояни сингдириш керак. Фуқаролар ҳам уларнинг ёрдамини ва иштирокини кутаётган оппозиция гурухлари борлигини билиши керак. Идеал ҳолда хабарнинг “қайта манзили” ҳам бўлиши керак, ҳалқ қайси гуруҳ хабарни юборганни билиши керак. Аммо бу ахборотни доимо очиш имкони бўлмайди.

Хабарчи. Хабарни етказиши учун воситани танлаш керак. Восита сифатида варақалар, радио эшиттириш, электрон почта, фильм, нутқ, босиб чиқарилган китоб ёки мақола ёки белги ва плакатлар бўлиши мумкин. Овозалар ҳам самарали хабар етказувчи бўлиши мумкин. Диний етакчилар, сиёсий оппозиция етакчилари, ўқитувчилар, сартарошлар, анъанавий ва руҳий етакчилар, журналистлар, касаба уюшмалари вакиллари, бизнес гурӯхлар ва бошқа ўз жамоаларида хурматга эга одамлар каби “муҳим коммуникаторларни” ҳам ҳисобга олиш керак.

Қайтувчи алоқа. Коммерциявий реклама тарғиботнинг энг катта фойдаланувчиси. У бизни соғлигимизга турли зиёнлар келтирадиган тамаки маҳсулотларини сотиб олиш, артерияларни булғатадиган гамбургер ва қовурилган картошкаларни ейиш ёки оқибатда оиласиши шифокоримизни аниқ дориларни ёзиб беришига илтимос қилишга ишонтириш учун ишлатилади. Бу рекламаларнинг муваффакиятини осон равишида ўлчаш мумкин – сотувлар орқали. Сиёсий тарғиботчилар учун хабарнинг қайтувчи алоқасини қисқа пайт ичидаги ўлчаш қийин. Ишончли гурӯхлар орқали оқилона равишида интерваллар билан бажариладиган сўровлар фойдали бўлиши мумкин. Бошқа пайтларда нишонга олинганлар хабарга муносабатини ифодалаб ёки хабарга тўғри келадиган харакатларни бажариб нуқтаи назарнинг ўзгаришини намойиш этгунча кутишимиз керак. Бу ўлчашлар ҳам ёлғон бўлиши мумкин, чунки нуқтаи назарнинг ёки харакатнинг ўзгаришига бошқа омиллар сабабчи бўлиши мумкин.

Самарадорликни ўлчаш учун бошқа имконият – бу фикрни аниқлашдир. Аниқлаш жавобни сўраб олишдан фарқ қиласи. Аниқлаш – бу маҳсус саволга жавоб берадиган маълумотни берганлигини сезмаган кишидан жавоб олиш. Сўраб олиш эса маҳсус жавобни талаб қиласидиган маҳсус саволни кўйишни ўз ичига олади. Масалан, хукуматга бўлган муносабатни сўраб олиш учун “Сиёсий оппозициянинг режимни ўзгартиришга чорлашини қўллаб-қувватлайсизми? Нима учун?” каби саволларнинг рўйхатига асосланган сўроқлар ишлатилиши мумкин. Баъзи жамиятларда ҳалқ шундай тўғри саволларга рост жавоб беришдан қўрқиши мумкин. Шундай маълумотни аниқлаш учун ҳозирги иқтисодий вазият тўғрисидаги савол ва шарҳлар ва булар унга ва оиласига қандай таъсир қилиши билан бошлаш мумкин ва кейин сўроқ қилинаётган киши айтиб берган масалаларга боғлаб асосий саволлар “атрофида айланиши” мумкин. Бошқача қилиб айтганда, сўраб олиш “билвосита ёндашишни” қўллайди ва “ҳа ёки йўқ” деган жавобларни талаб қиласидиган саволлардан қочади.

Тарғиботнинг таснифланиши

Мўлжалланган нишонларга, хабарларга ва улар юборилиб қабул қилинадиган операцион мухитларга қараб ахборот манбаси деб ким ҳисобланишини аниқлаш керак.

Оқ тарғибот манбасини аниқ билдиради. Матбуот учун хабарлар, нутқлар, репортажлар ва янгиликлар кўпинча манбаларини очиқ айтади ва шундай қилиб нишонлар учун аниқ бўлади. Масалан, “Хурматли Джон Смит, Саутмор парламентининг аъзоси Университет Профессоралари Асоцияцияси учун нутқида қўйидагини айтиб ўтди...”. Фикрлар текширилиб таҳлил қилиниши учун шу шарҳлар қандай қабул қилиниб баҳоланиши тўғрисида яхшилаб ўйлаш керак. Баъзан танланган иборалар манбага қарши равишида тушунилади, ва манба бу ибора тўғри тушунилмагани сабабида шундай бўлишини тушунтиради. Аммо агар манба бир неча иборалар учун шу сабабни айтса унга бўлган ишончни йўқотиши мумкин. Бошқа томондан, манбанинг аниқ бўлганлиги шахс ёки ташкилотнинг обрўсини нуқтаи назарининг доимийлигини ва ҳалқ билан алоқани хурмат қилишини намойиш қилиш орқали кўтариш мумкин.

Бўз тарғибот манбани аниқ қилмайди. Манбани аниқ қилмасдан унда “Кеча хабар келганки...” ёки “ишончли манбалар айтадики...” ёки “...гувоҳлар кўрганини айтишган” деб айтилади. Бу расмий равища бўлишга интилади ва партизан тарғибот бўлиб туюлишни истамайди.

Қора тарғибот – бу атайн нотўғри манбани айтадиган тарғибот ахбороти, ва у манба деб асосан ишонч қоплаган душманни айтади. “Сешанба оқшомида Армия Кўмондони Вилфорт Эго, Президентнинг энг ишончли маслаҳатчиси, Президентнинг ҳозирги конференциядаги ғалати хулқи ҳақидаги саволга қўйидагича жавоб берди ...”. У душман кучларининг ичида ишонмаслик ва хижолатни туғдириш, руҳни пасайтириш ва оппозициянинг заиф томонларидан ёки ниятларидан эътиборни тескари қаратиш учун ишлатилиши мумкин. Қора тарғибот катта қобилиятни ва душман тўғрисида кўп маълумотни талаб қиласди. Умуман у тарғиботчиларни фош этилишидан сақлаш ва оқ ва қора пропаганда кампанияларни ажратиш учун фақат стратегик даражада ишлатилиши керак.

Коммуникация техникалари

Рамз. Рамзлар ҳаракатнинг ғоя ва мақсадларини етказиш учун қудратли воситалардир. Самарали рамз оддий, ишора қиласидиган, таниб бўладиган ва тушунарли бўлади. Нацистлар свастикаси, христианларнинг крести ва Сербия қаршилигининг мушти рамзларнинг мисоллариидир. Барабан уриши ёки кастрюль ва товаларнинг гумбурлаши каби овозлар қам рамз бўлиши мумкин. Бошқа қўшма рамзлар ҳаракатларни ҳам ўз ичига олиши мумкин, масалан маҳсус қўл сиқишув ёки ишора. Ҳаракат учун рамз танланганда маданий одатларга қарши чиқишдан эҳтиёт бўлиш керак.

Шиор. Шиор жаҳл, нафрат, қаршилик ёки мардлик ҳиссиётларини ифодалайдиган кисқа ибора бўлиши керак. “Аламони эсда тут” шиори АҚШликларни Мексикага қарши урушга ундаган; “Мэйнни эсда тут” шиори осонлаштирилган ҳолда Америка халқини Испания-Америка урушини бошлашга чорлаган; “Унинг вақти тугади” шиори 200 йилда Сербияда Милошевич режимига қарши ишлатилган, “Етарли” шиорини Демократик Ўзгаришлар Ҳаракати орқали Роберт Мугабенинг шафқатсиз режимига қарши оппозицияни йиғиш учун ишлатилган.

Мусиқа. Мусиқа тарғибот сифатида порлоқ келажакнинг эмоционал тасвиirlарини йиғиш учун, олдинги зулм оғриқларининг хотираларини қайтариш учун ва ҳозирги золимона ҳукмронга қарши қаршиликни тўплаш учун ишлатилиши мумкин. Одамлар тарғибот мақсадида ашула айтиш учун тўпланса улар тарғибот хабарини қабул килишга бир бирини рағбатлантиради.

Нашр қилинган ахборот воситалари. Нашр қилинган ахборот воситалари китобларни, газеталарни, рисолаларни, варақаларни, белги ва плакатларни ўз ичига олиб танланган хабарни турли табақаларга етказиш учун ҳар хил имкониятларни яратади. Ҳукумат ва оппозиция назорати остидаги газеталар ҳужум ва ҳимоя тарғибот ҳаракатлари учун тайёр платформани ташкил этади. Аммо ҳимоя қилиш учун ҳаддан ташқари кўп ҳаракат қилишдан эҳтиёт бўлиш керак. Шу нашр қилинган материалларнинг ҳақиқий афзаллиги ҳаракат ҳужжатини батафсил ўқиши, ўрганиш ва муҳокама қилиш имкониятида. Расм, рамз, шиор ва рангларни ишлатган белги ва плакатлар яшириш хабарларни етказиш учун ишлатилади. Одамлар нашр қилинган ахборот воситаларини сақлаб қолиши мумкин ва хабарлар мақсадларга нисбатан мантиқий бўлиши керак чунки улар албатта бир бири

билин солиширилди. Шунинг учун тарғиботчи оқилона танланган расмий сиёсий мақсадларга асосланиши керак. Тарғиботчи сиёсат масалаларини ҳал қилиши керак эмас.

Аудио/Визуал. Тарғиботни етказадиган радиодан самарали фойдаланиш учун табақани танлаш керак, шу табақа учун хабарни тузиш керак ва хабарни эшитиш учун қизиқишни туғдириш керак. Машхур ашулалар, янгиликлар, об-ҳаво маълумотлари, спорт, соғлик ва биринчи навбатда хориждаги ва нишонга олинган мамлакатнинг ичидаги нозӯравон ҳаракатлар тўғрисидаги маълумотлар – буларнинг ҳаммаси нишон гурухлари учун қизиқарли бўлиши мумкин. Телевидение, видеокассеталар ва компакт-дисклар оғзаки айтилган сўзни кучайтириш учун тасвирларни қўшади. Етакчи нутқ сўзлаётган бўлса нима нарса ва рамзлар кўриниши тўғрисида ўйлаш керак. Миллий байроқ ишончлилик аurasини келтириши мумкин. Тарихий сиймонинг расми нутқ сўзловчини мамлакатнинг тарихи билан боғлади. Қайси кийимларни кийиш ва нимани тақиши тўғрисида батафсил ўйлаш керак. Гитлер ўзини Германия халқининг отаси сифатида кўрсатмоқчи бўлганда костюм ёки бошқа ноҳарбий кийимни кийган ва кўпинча болалар билан расмга тушган. Германияни ғалабага келтирадиган халқнинг ҳарбий етакчиси сифатида ўзини кўрсатмоқчи бўлганда ҳарбий униформани кийган.

Овозалар. Цензура ишлатадиган ахлоқсиз авторитар режим остидаги ишончли маълумотларнинг йўқлиги сабабидан овозалар ахборот тарқатиш муҳим сегменти бўлади – манбаси ноаниқ ва ахборотни текшириб бўлмайдиган ҳолда ҳам. Овозалар умумий тарғибот ҳаракатининг қисми бўлса кам бўлса ҳам фактларга асосланиши керак ёки аниқ ё фаҳмланган фактларда асосланган бўлиб туюлиши керак. Овозанинг мазмуни нишон учун муҳим бўлиши керак ва бошқалар қайтариши учун қизиқарли бўлиши керак. Овозалар нишонга олинган гурухларнинг рухини кўтариш ёки пасайтириш учун ишлатилиши керак ёки нафрат, жирканиш ёки завқ ҳисларини уйготиши керак.

Огоҳлантириш!

Стратегик нозӯравон курашда тарғибот халқни унга зулм қилаётган ҳукуматга қарши кўтаришда ишлатилади. Бўйсунишга бўлган халқнинг нуқтаи назарини ўзгартириб фуқаролик бўйсунмасликини кенг тарқатиш мумкин. Режимнинг вакиллиги ёки қонунийлиги йўқолади. Халқ адолатсиз қонунларни бажармасликка ундалади. Ҳукумат зулми натижасидаги жамиятнинг бўлинишини қайтариш учун ҳукумат томонидан йўқ қилинган ташкилотларнинг ўрнига янги ташкилотлар очилади ва улар ҳукумат таянган муассаса ва ташкилотларни барбод ёки бартараф қилишга интилади (таянч устунлари). Қисқа қилиб айтганда режим бошқариш қобилиятини йўқотади.

Тарғибот кучли курол бўлиши билан бирга тўғри ишлатмаслик натижасида катта зиён келтиришининг доимий хавфи бор. Ҳаракат бўйсуниш ўрнига бўйсунмасликка, қаршиликка ва ҳукумат қонун ва қоидаларини эътиборсиз қолдиришга ўргатишда муваффакиятли бўлса, унда анархия пайдо бўлиши мумкин. Жамиятнинг муассасалари барбод қилинган бўлса ижтимоий хизматларни кўрсатиш, қонунчилик ва тартиб ва хушмуомалаликни демократик курашнинг биринчи сабаби бўлган авторитар ҳукмронликсиз ўрнатиб бўлмайди.

Жак Эллул “Тарғибот – одамнинг ақлини шакллантириш” деган китобида тарғиботчи олдидаги шу муғим масалани таърифлайди. У тарғиботни иккита категорияларга бўлади. Биринчиси – бу “ташвиқот тарғиботи” деб аталган ва халқни ҳаракат қилишга ва бўйсунмасликка ундейди. Иккинчиси – “интеграция тарғиботи”. Бунда тарғибот янги ҳукмдорларнинг вакиллигини ва қадриятларини қабул қилиш учун жамиятда эргашишни сингдириш учун ишлатилади. Бу тарғибот ўзгаришлар халққа яхшиликни келтиришини намойиш этишга интилади.

Эллулнинг фикрларидан чиқкан хulosса кураш иштирокчилари учун хулк кодексини ёки қоидаларини ишлаб чиқиш ва ўргатиш талабини ўз ичига олади. Умумий бўйсунмасликка чорлашдан кўра маҳсус адолатсиз қонун ва қоидаларга бўйсунмаслик тўғрироқ бўлади. Бунинг устига тарғибот бўйсунишнинг хукumatдан олиниб демократик ҳаракатга берилишни халқа доимий ва интенсив равишида эслатиб туриши керак. Параллел муассасаларнинг мавжуд бўлиши шарт, чунки улар халқ садоқатининг ўтишини қабул қиласи. Садоқатнинг биргаликда ташкилотларга ўтиб кетиши ҳам мумкин.

Нафрат ва нотўғри тушунча энг осон кўтариладиган энг кучли ҳиссиётлардир. Баъзи жамиятларда бу ҳиссиётлар доимо яшайди. Одам гурухларига қарши шу ҳиссиётларни кўтаришдан келган қисқа вақтли фойдалар ичida демократик институтлар ишла оладиган тинч ноҳарбий жамиятни ривожланишининг узоқ вақтли зиёнларига нисбатан жуда кам бўлади. Демократик ҳаракатлар учун энг яхшии шу ҳиссиётларни умуман туғдирмасликдир. Аммо улар юзага чиқса золимона хукмонликка йўл қўядиган “тузумга” қарши қаратилиши керак ва ундан фойда оладиган гурухларга қарши эмас. Ва “душман” тушунчаси ҳокимият чўққисида турган битта шахс ёки гурухга қисқартирилса, шу ҳалокатли ҳиссиётлар хукмонни ўлимига, ҳайдалишига ёки ҳибсга олинишига келтиради.

Хulosса

Одамларнинг нуқтаи назарини ва хулқини ўзгартириш учун ишлатилган тарғибот сиёсий ҳокимият учун курашда ҳам авторитар ҳам демократик кучлар орқали ишлатилиши мумкин ва ишлатилган ҳам. Тарғибот ўзидан ўзи на яхши на ёмон. Бу унинг ишлатилишига ва ахлоқий мунозаралар қандай мақсадларда қаратилишига боғлиқ.

Тўққизинчи боб

Стратегик даражада фикрлаш билан танишиш

Буюк мақсадлар учун буюк нарсаларга журъат этишишимиз керак.

-Карл фон Клаузевитц, “Уруш ҳақида”

Стратегик фикрлашга ўрганишнинг самарали йўли – бу кенг касбий малакани оладиган ҳарбий таълимдан ўrnak олишдир. Ҳарбий тажриба ноҳарбийларда мавжуд эмас ва нозўравон курашнинг иштирокчилари стратегик фикрлаш қобилиятини ривожлантириш учун вақти ҳам ресурслари ҳам йўқ. Шу бобнинг мақсади – танланган стратегларнинг фикрлари билан ўқувчини таништириш ва шунинг билан “катта тасвирларда” фикрлашнитаникли қилиш. Макиавелли, Клаузевитц, Гандив ва Лиддел Хартнинг фикрлари танланган, аммо худди шу даражада ёрдам бера оладиган стратегик даражада фикрлаш қобилияти бор бошқа одамлар ҳам кўп.

Макиавелли

Италияда содир бўлган турли кампания ва исёnlар ҳарбий қобилият эскириб қолганини кўрсатди, бунинг сабаби урушининг эски усуслари ишламаган ва ҳеч ким янги усусларни ўйлаб топа олмаган. Яқинда ҳокимиятни қўлига олган киши фақат янги қоида ва усусларни топиш орқали катта обрўга эга бўлади.

-Макиавелли, “Шаҳзода”

Николо Макиавелли (1469-1527) Европадаги иқтисодий ва ижтимоий ўзгаришлар пайтида ўсган. Бarterdan пул муносабатларига ўтиш ҳокимиятнинг марказлашишига олиб келган. Монархлар билан савдогарлар катта бойликка эга бўлишди ва шу бойлик ёлланма ишчиларнинг пайдо бўлишига ва ишлатилишига йўл қўйган. Шундай қилиб ҳукмдорлар қишлоқ баронларига бошқа боғлиқ бўлмаган чунки улар экиш ва ҳосил теришдан ташқари бошқа пайтларда бўшайдиган ишчиларнинг хизматларига камроқ боғлиқ бўлган. Бундан ташқари бу бойлик нисбатан янги қуролларни, бойлиги камроқ бўлган ҳукмдорларнинг истеҳкомларини барбод киладиган замбаракларни сотиб олиш имкониятини яратган.

Ҳокимият учун курашлардаги ўзгаришларнинг орасида Макиавелли ёлланма ишчиларни ишлатиш катта муаммоларига эътибор берган. Чиндан ҳам ҳукмдорлар рицар ва вассалларга бошқа боғлиқ бўлмаган. Ёлланма ишчилар ҳукмдорнинг мамлакати ичидаги оппозицияни босишига ишлатилиши мумкин эди ва қишлоқ ҳўжаликнинг ишлаб чиқаришига зарар етказмасдан улар узоқ вақтли кампанияларга бориши мумкин эди. Аммо Макиавелли шунга эътибор берганки, ёлланма ишчиларни ишлатиш фойдаларига қарамай улар зиён ва хавфни келтириши мумкин эди. Сотиб олинган солдатлар пул учун курашган, худоси, қироли ё мамлакати учун эмас, ва шундай қилиб умумий бўйсуниш ҳам жангдаги мардлик ҳам аниқ бўлмаган - ва буларга мажбур қилиш имкони йўқ эди.

Макиавелли яна шуни аниқлаганки, замбаракларни ишлатишни ҳисобга оладиган янги ташкилот ва тактикалар керак ва қишлоқлардан олинган солдатлар ёлланма солдатларга нисбатан ҳукмдорга яхшироқ хизмат қилган ва каттиқроқ курашган. Яна у шуни кўрганки, урушни олиб бориш харажатлари оғир бўлгани сабабида ҳукмдорни камбағал қиласлик учун ва халқ ичida кўп нафратни туғдирмаслик учун уруш "тез ва маҳоратли" ўтказилиши керак.

“Шаҳзода” китобидаги Макиавеллининг душманларни ўлдириш ва қасос амаллари пайдо бўлмаслиги учун золимона ҳукуматнинг кераклиги ҳақидаги маслаҳати кўп айтилади. Аммо стратегик мутафаккир ҳозирги очик жамият тарафдорларига тааллуқли хулосаларга ҳам келган. Масалан, у ҳукмдор ҳокимиятни аниқ қўлга олганидан кейин ҳукуматнинг республика шакли энг қулай бўлади деб билган. У шуни ҳам айтиб ўтганки фуқаро армиясидан ташқари сиёсий кучни тўхтатиш ва мувозанатга келтириш механизмлари ҳукуматнинг хавфсиз ва узоқ вақт мавжуд бўлишига ёрдам беради.

Макиавелли ўша вақтдаги сиёsat ва ижтимоий ва иқтисодий шароитларнинг ўзаро боғлиқлигини аниқлаган ва феодал даврнинг институтларини барбод қилган кучларни ишлатиш учун ўзгаришларни маслаҳат қилган. У “катта тасвирини” кўра олган ва уни аниқ таърифлаган. У прагматик бўлган. Шу боб бошида ёзилган унинг фикрлари катта аҳамиятга эга аммо кўпинча эътиборсиз қолади. Биринчи Жаҳон Урушида қўмондонлар пулемёт ва оғир ва аниқ артиллерия ривожланишига асосланган стратегия ва тактикаларни кўллаган. Бўлмаса Ғарбий Фронтдаги кичик фойда учун оғир зиёнлар келтирилишини қандай қилиб тушунса бўлади? Бу цитата яна шуни айтадики, агар бир амал ишламаса, яна кўпроқ куч билан шу амални қилиш фойдасиз бўлади.

Макиавелли пайтида артиллерия урушини ўзgartиргандай, технология бизга нозӯравон курашни олиб бориш йўлини ўзgartиришга имконият берган. Компьютерлар, интернет, уяли ва йўлдош телефонлар, шифрлайдиган дастурлар, телевидение ва радио ҳозирги пайтда нозӯравон курашнинг асосий қуроллари бўлган.

Стратегик нозўравон курашни олиб боришга тайёрланганда сиёсат, жамият ва иқтисоднинг ўзаро боғлиқлигини тушуниш жуда муҳим. Бугун биз нафақат мамлакат ичидаги, балким ташқи кучларни ҳам кўришимиз лозим, чунки глобализация жанг майдонини Макиавелли тасаввур ҳам қила олмайдиган даражада кенгайтириш имкониятини яратган.

Стратегик нозўравон кураш – бу халқка ўзини озод қилиш имкониятини берадиган усулда олиб борилган тўқнашув. Улар Макиавелли таклиф қилган урушни олиб бориш концепциясидаги “фуқаролар армияси”ни ташкил қиласди. Одамлар ўз демократияси учун курашда иштирок этмаса эркинликларини ҳимоя қилиш учун хавфларга бардош бера олмайди. Нозўравон курашни олиб бориш жараёни – бу одамлар учун ўзини демократиялаштириш жараёнидир. Улар оммавий етакчилар, гурухлар орасида ҳамкорлик ва мақсадларни кераклигини тажрибасида тушуниб олади.

Нозўравон курашда Макиавеллининг уруш “тез ва маҳоратли” бўлиши кераклиги ҳақидаги фикри доимо тўғри чиқмайди, аммо бу принцип фойдали бўлиб қолади. Тезлик ва жасорат учун биринчи ўринда фурсат муҳим бўлади. Албатта нозўравон курашнинг стратеги шуни доимо эслаш керакки, ресурслар ва одамларнинг чидамлиги чекланган ва стратегия аҳолини бирлаштириши, душманнинг таянч устунларига ҳужум қилиши керак ва мантикий вақт ичидаги ғалаба қозониши керак. Идеал ҳолда нозўравон блитцкриг душманнинг таянч устунлари тез ҳолда барбод бўлиб режимни ҳукмронлик қилиш воситасисиз қолдириш билан ўтади. Аммо нозўравон ҳаракатда бошланиш пайтида бундай кампанияларни олиб ўтказиш учун мувофиқлаштириш ва режалаштириш қобилияти, тартиб ва ресурслар мавжуд бўлмайди.

Клаузевитц

Отто фон Клаузевиц, Пруссия Армияси офицерининг ўғли, 1780 йилда туғилган. Ўзининг ҳарбий йўлининг бошида унинг дўсти ва устози генерал Герхард фон Шарнхост бўлган. Шу киши унинг қобилиятини кўрган ва Клаузевиц учун ҳар хил топшириқларни олиб берган, ва бу вазифалар унга уруш назария ва амалиётининг устаси бўлиб етилишига имкон берган. 1818 у генерал-майор унвонини олган ва 1831 йилда қазо қилганича Пруссия Уруш Мактабининг раҳбари бўлган. Бу пайтда у “Уруш ҳақида” (Vom Kriege) китобини ёзган. Бу китоб урушни олиб бориш учун бажариладиган амалларнинг рўйхати сифатида режалаштирилмаган эди. У урушни фалсафий жиҳатдан баҳолаш учун ёзилган эди. Клаузевитц Франция инқилоби ва унинг вориси Наполеон урушни олиб бориш усулини чукур ўзгартирганини тушунган. Кичик армияларнинг манёвр қилишидан, уруш аниқ ғалабани қидираётган ва иккала томонда ҳам катта зиёнларга рози бўлган оммавий армияларнинг курашишига айланган. (Уруш – бу ҳаддан ошган зўравонлик акти). Урушни олиб бориш қўлланмаси ўрнига Клаузевиц уруш ҳақида қандай фикр юритишни кўрсатган. У бош стратегия (бу дипломатик, иқтисодий ва сиёсий бошқаришни ўз ичига олади) оқибатда сиёсий етакчиларнинг масъулияти остида бўлишини айтиб ўтган. Ҳозирги вақтда ҳарбий стратегия тузганда сиёсий мақсад ва устунларни эришилишини таъминлаш учун кўпинча қўмондонларнинг амалиёти чекланади. Бу чеклашлар ресурсларни жойлаштириш, амаллар бажарилишини белгилаш, жанг қоидаларини чиқариш ва мақсадларни белгилаш тадбирлари орқали амалга оширилади.

Клаузевиц ва Макиавелли урушнинг табиатида ва амалга оширилишида ўзгаришларни инобатга олганидек, нозўравон ҳаракатнинг стратеглари ҳам нозўравон тўқнашувнинг олиб борилишига таъсир қиласиган катта ўзгаришларни тушуниш ва эътиборга олиш керак. Балким стратегик тўқнашувга таъсир қиласиган энг муҳим омил – бу фан ва технологияларнинг юксалиши. Масалан, одамларнинг, нарсаларнинг, ахборотнинг, ва энг муҳими ғояларнинг ҳаракат қилиш тезлиги

фан ва технология юксалишининг бевосита натижасидир.

Хукуматлар марказлашгани билан чеклайдиган қонунлар, кучайтирилган кузатишлар ва самаралироқ полиция кучлари орқали халқ устидан назоратни кучайтириши мумкин. Бошқа томондан эса биз нодавлат ташкилотлар ва муассасалар ва хорижий хукуматлар ва кўп миллатли корпорациялар орқали амалга ошаётган хукуматларга бўлган тазийкларнинг ўсишини ва самарасини кўрдик. Шу ташкилотлардан баъзилари ўзларининг баъзан жуда чекланган манфаатларини кўзлаб асосан хукуматларга тазийқ қилиш учун мавжуд бўлади.

Стратегик нозўравон курашда, худди қуролланган тўқнашувга ўхшаб «жанг майдони» кенгайтирилган ва бошқа мамлакатларни ҳам ўз ичига олади. Битта мамлакатда жойлашган авторитар режимнинг ҳокимият манбаси штаби-квартираси ва асосий акционерлари бошқа мамлакатда жойлашган кўп миллатли корпорация бўлиши мумкин. Бу ҳолда ҳокимият манбасига ҳужум қилиш акционерлар йиғилишларида, суд хоналарида, мухаррир варакаларида, университет территориясида ёки бойкот ё кўчадаги норозиликлар орқали амал кўрсатиши мумкин. Давлат чегарасининг ташкарисида ҳам шерикларни топиш мумкин. Масалан, Бирлашган Миллатлар ташкилотлари, Халқаро Амнистия, Чегарасиз Шифокорлар, Чегарасиз Журналистлар ва Миллий Демократия Ҳиссалари демократик ҳаракат учун мумкин бўлган шерик ва дўстларнинг бир нечаси.

“Уруш ҳақида” китоби урушнинг фалсафий баҳоланишини кўрсатиши билан Клаузевицнинг уруш ҳақидаги фикрлари нозўравон курашнинг иштирокчилари учун қизиқарли ва муҳим бўлиши керак.

Сиёсий ният мақсаддир, уруши шунга эришии воситасидир ва мақсадсиз воситалар тўғрисида ҳеч қачон ўйлаб бўлмайди.

Нозўравон курашнинг мақсадлари умуман олганда эркинлик ва демократияни, инсон ҳукуқларини хурмат қилишни ва қонун устунлигини ўз ичига олади; шундай қилиб воситалар ва мақсадлар нафақат бир бирига тўғри келади, балким бир-бирини кучайтиради ҳам. Аҳолининг қўнглига қўрқиши сингдириш учун ишлатиладиган терроризм демократияга эришиш учун тўғри восита бўлмайди, чунки у фуқаролар жамияти учун демократия ёки ижобий қадриятларни келтирмайди. Режимга қарши оппозиция кучларининг класик уруши ҳаракатида золимнинг курашчиларга нисбатан қаттиқ устунлиги бўлади ва бу ҳаракат катта иқтисодий ҳаражатлар билан бирга ҳарбий ва ноҳарбий кучларда катта талафотларнинг ҳисобига энг яхши оқибатда дуранг ҳолатига олиб келиши мумкин. Партизанлик урушлар деярли доимо уруш олиб бораётган томонлар туфайли аҳолининг қаттиқ азобланишига олиб келади. Золим ноҳарбий аҳолини душманнинг тарафдори деб билади ва озуқа ва бошқа таъминотини қўлига олади, фаллани йўқ қиласи, ноҳарбийларни яхши ҳимоя қилинадиган жойларга қўчтиради, аҳолини сўроқ қилиш тадбирларини ўтказади ва тўқнашувдан олдин мавжуд бўлган ҳукуқ ва ҳимояларни йўқ қиласидиган миллий фавқулодда вазиятни эълон қиласи. Партизанлар эса ноҳарбий аҳолини ўз маблағ, озуқа, янги аъзо ва разведкасининг манбаси деб кўради. Партизанларга ёрдам бермайдиган одамларга нима бўлишини кўрсатиш учун кўпинча ҳукумат агентлари бўлишида шубхаланган шахслар шафқатсиз жазоланади. Азоб чекаётган аҳоли учун иккала томоннинг фарқи йўқ – иккаласи ҳам улар учун шафқатсиз босқинчи золимлардир.

Тактика қуролли кучларни жсанѓда ишлатиш назариясини ташкил қиласи; стратегия уруши мақсадлари учун жсанѓни ишлатиш назариясини шакллантиради.

Бу фикр курашнинг тезлиги кўтарилиганда эсдан чиқарилиши мумкин ва тактиканый қарорлар танланган стратегияга асосланмасдан қилиниши мумкин. Стратегия қандай жангларни олиб бориш кераклигини аниқлайди. Нозўравон стратегияни амалга ошган нозўравон ҳаракатларнинг натижаси деб биладиган фикр

стратегик фикрлашга эътиборсизликни акс эттиради. Нозўравон кураш учун ресурслар кам. Стратегик мақсадсиз уларни ишлатиш – бу фойдасиз хавф остида бўлиш.

Стратегия эса жсангиз йўқдир, чунки жанг у учун ишлатиладиган хомашёдир у ишлатадиган воситадир.

Энг яхши нозўравон стратегия уни бажариш учун қилинадиган амаллар ва кампанияларсиз «йўқдир». Стратегия учун хомашё жанг бўлса нозўравон жанг учун эса хомашё –бу ташкил қилинган, тайёрланган ва оқилона бошқарилган одамлардир. Мақсадларга ва мавжуд қобилиятларга қараб ташкилотлар душманга қарши норозиликлар, бўйсунмаслик амаллари ва аралашишлар билан курашиш қобилиятига эга бўлиши керак. Белгиланган мақсадларга эришиш учун керак бўлган қобилиятларда етишмовчилик бўлса муваффақиятли тадбирларни ўtkазиш қобилиятини кучайтириш учун машқлар ўтказилиши керак. Зулмни йўқ қилиш учун амал кўрсатиш керак.

Уруши – бу душманни бизнинг истагимизни қилдириши учун куч ишлатиш амалидир.

Бомба, артиллерия, танклар ва пехота тўғри ишлатилганда муваффақиятли бўлишига ўҳшаб нозўравон кураш усуллари ҳам душманни «истагимизни» бажаришга мажбур қилиши мумкин. Яхши тайёрланган стратегия ёрдам режалар ва аҳоли ичидан яхши тайёрланган етакчилар билан бирга режимнинг доимий мавжудлиги учун керак бўлган ҳокимият манбаларини йўқ қиласидиган кудратли кучни ташкил қиласи. Баъзан нозўравон ҳаракатлар курашнинг мақсади қилиб душман билан музокара қилишни истайди. Бу бир неча сабаблар туфайли стратегик хато бўлиши мумкин, буларнинг ичига музокара натижада ғалабага келтирмаслиги факти ҳам киради. Музокаралар “мақсад” деб эмас восита деб “кўрилиши” керак.

Одамлар музокараларни қувватлаш учун хужум амаларини тўхтатишга ундалса нозўравон ҳаракат фурсатни қўлдан бой беради. Музокараларни талаб қилган томон кўпинча курашни давом эттиришга кучи йўқ ёки хоҳламайдиган деб хис этилади ва шундай қилиб истакини бажартиришга қобилияти йўқ деб ҳисобланади. Шунинг учун музокаралар стратегиянинг ўртанча мақсади бўлиб ҳисобланса, учинчи томон музокараларга чакириши тўғри бўлади. Музокаралар орқали ҳал қилишдан олдин нозўравон ҳаракат етакчиларида музокара столида келишган талабларга рози бўлишга мажбур қилиш қобилияти бор бўлиши керак. Йўқ бўлса курашни давом эттириш орқали олиши мумкин фойдаларни музокараларда йўлдан бой бериши мумкин. Нозўравон кучлар режимни музокара қилишга ва битимнинг шартларини бажаришга мажбур қилиш учун етарли кучи бор бўлса, унда режим заифлашган ҳисобланади.

Душманга талабларинг қанча кичик бўлса, шунча кам ундан рад этишини кутасан; у қанча кам кучланса, шунча кам ўзинг қилишинг керак бўлади. Бунинг устига сиёсий мақсадинг қанча кичик бўлса, сен унга берадиган аҳамият шунча кам бўлади ва керак бўлганда уни рад қилишини истамаслик сенда шунча кам бўлади.

Олдинги бобларда айтилгандек сиёсий ислоҳотлар учун олиб борилаётган нозўравон курашнинг бошланғич босқичларида мажбур қилина олмайдиган ва музокара қилина олмайдиган талабларни хукуматга қўйиш нозўравон кураш гурухи учун ақлсиз бўлади. Ҳар бир душманга қўйиладиган талаблар шу ўзгаришни мажбур қилишга қобилиятига тўғри келиш керак. Катта талабларни бажартираман деб хато қилишнинг ўрнига муваффақият эҳтимоллиги баландроқ бўлган кичикроқ масалаларни танлаш стратегияси қулайроқ бўлади. Бунинг устига хавфи кичик бўлган носиёсий масалалар бехатар бўлиб туюлади ва оқибатда таъқибларга келтирмайди. Тўртинчи бобдаги таърифланган аккомодация механизми шундай вазиятларда ишлатилиши мумкин. Бундай масалалар мумкин бўлган музокараларда “кузир карта” бўлишига номзод бўлиши мумкин агар шу музокаралардаги битим ҳаракатга қаттиқ зарба бермаса.

Хужум амалларини режалаштиришда мұхим нарса – бу душман билан унга қулай шароитларда керак бўлмаган тўқнашувларнинг олдини олиш учун ғалабани қачон эълон қилишни билишдир. Бирон амалнинг мақсадлари эришилган бўлса янги мақсадларни қўйишдан олдин мумкин хавф-хатарлар тўғрисида батафсил ўйлаш керак. Шу ғалабани қачон эълон қилиш тўғрисидаги асосий принципга тегишли айтилиши мумкинки, 1989 йилда Тяньянмин майдонида студентлар ғалабани эълон қилиб армиянинг танклари ва пехотасининг хужумидан олдин тарқалиб кетиши керак эди. Қисман аммо катта ғалабани эълон қилишнинг ўрнига ҳаракат мағлубиятга учради ва олдинги ҳафталарда йиккан фойдаларни йўқотди.

Ганди

Ҳеч қандай стратегик нозўравон тўқнашув тўғрисидаги баҳслашув, йигирманчи аср бошидаги Ҳиндистон мустақиллик ҳаракатини етакчилигининг самарасини эътиборсиз қолдирмайди. Моҳандас К. Ганди (1869-1948) Ҳиндистонда туғилган ва юрист мутахассислигига ўрганган. 1893 йилда у Жанубий Африкага жўнаган ва у ерда дискриминацияга қарши намойишларла иштирок этган. 1915 йилда у Ҳиндистонга қайтиб келган ва миллатчиларнинг мустақиллик учун курашига қўшилган.

Ганди етакчининг энг асосий хусусиятларидан бирини намойиш этган - мусибатларга қарамай ишончли стратегияга содиқлигини. Агар стратегия батафсил вазият таҳлили ва кучларнинг ўзаро нисбатида асосланган бўлса етакчи тактикасини ўзгартириш мумкин аммо у жанг чалкашлигига стратегияга содиқлигини ҳеч қачон ўзгартирмаслиги керак. Ганди шу етакчиликнинг ўзига хос талабини бажарган. Сиёсий ҳокимият тўғрисида у ўз фикрларини ривожлантирган. Шу фикрларнинг тўғрилигига у ишонган ва ярим аср давомида уларга содик бўлиб қолган. Шу ҳақиқатдан у хар тарафлама дастурнинг концепцияси ва хомқолипини яратган, ва шу дастур Британиянинг Ҳиндистонда хукмронлик қилиш қобилиятини ва истагини барбод қилган.

Ганди хукмдорлар халқнинг ёрдами ва ҳамкорлигисиз кучсиз бўлиши тўғрисидаги хulosага келган биринчи ёки ягона одам эмас. Жин Шарп “Нозўравон ҳаракат сиёсати” китобида 1500 йилларда франзуз файласуф Этьен де ла Ботини келтиради. 18 ёшида Боти ёзади:

“... агар уларга (золимларга) ҳеч нарса берилмаса, уларга курашсиз ва зарбасиз бўйсунмаса, улар ялонғоч ва тугатилмаган қолади, худди илдиз ерсиз бўлса шохлари қуриб ўлганидай.”

1908 йилда Лев Толстой Британия империализми ва ихтиёрий қулчилик парадоксини таърифлаган. Ҳиндисонлаги специфик муаммо ҳақида Толстой “Ҳиндуга ҳат»ида қўйидагича ёзган.:

“Савдо корхонаси икки юз миллион нафар одамлари бор миллатни қул қилган. Хурофотдан озод одамга буни айтса у бу сўзларнинг маъносини тушуна олмайди. Ўттиз минг киши икки юз миллион кишини забт этган дегани нимаси? Бу сонлар ҳиндларни инглизлар эмас ҳиндлар ўз ўзларини қул қилганини англатади”

Ганди 1920 йилда худди шу фикрни айтган: “Ҳеч бир хукумат – Ҳиндистон хукумати ҳам халқ унга хизмат қилмасдан яшай олмайди.”

Ганди Ҳиндистоннинг Британия хукмронлигига бўйсунишининг сабаби тарихий ва маданий таъсирларда бўлишига ишонган. Британия хукмронлигига бўйсунишнинг оқибатларига бардош бериш учун Ганди «конструктив дастурни» ишлаб чиқкан ва шу дастур муваффакиятли ишлатилганда бўйсунадиган шахсни ўзини ва колективни хурмат қиласиган шахсга айлантиради ва Ҳиндистон халқининг босиб олган хукмдорларга бўйсунмасликни ва беҳамкорликни намойиш қилишга қобилиятини ва истагини кучайтиради. Шу дастурнинг бешта мақсади қўйидаги бўлган:

- Ҳинд одамларга ўзини хурмат қилиш ва қадр-қимматини билишга ўргатиш;

- Британия муассасаларига таянишни камайтириш
- Мустақиллик учун фаол курашни олиб бориш
- Ўша “одамларга” (Британияликлар ва улрага ёрдам берадиган ҳиндлар) «сиёсатни» билдиринаслык
- Ҳиндларнинг индивидуал ва коллектив аҳлоқий қиёфасини қўтариб аҳлоқий даражани қўтариб ушлаб туриш

Дастурнинг ҳар бир қисми ёки мақсади индивидуал ҳолда эришилиши мумкин ва коллектив даражада бутун ҳамкорликни рад қилиш интилишида аксини топади. Ҳиндистоннинг ҳамма табақаларининг иштироки жуда муҳим ҳисобланган. Фуқаролар ҳар бир қисмда муваффақиятли бўлса уларнинг ўзига ишончи ўсади ва улар мақсадни ва ҳаракатдаги ўзларининг ролини тушунишади.

Нозўравон курашни олиб бориш механизми сифатида Ганди Сатьяграхани (“Ҳақиқатнинг кучи”) кўзлаган, бу ахимса концепциясини, яъни ҳеч бир жонзодга зиён келтиринаслык гоясини ўз ичига оладиган адолатсиз қонунларга қарши фуқаролик бўйсуннаслыкнинг туридир.

Гандининг *Сатьяграхи* Ҳақиқатга тўғри садоқат маъносини билдирган. У нозўравон ҳаракат орқали адолатли мақсадда қатъийликни билдирган. Бу пассив қаршиликни билдиримаган. Аксинча, у ҳаракатда асосланган эди. У беҳамкорлик ва бўйсуннаслык коллектив амаллари орқали ҳокимиёт манбаларини олиб ташлаш Билан золимга ҳужум қилган. Шу билан бирга *Сатьяграха* золимнинг нуқтаи назарини ўзгартириб ҳалққа қилинаётган адолатсизликларни кўришига интилган. Идеал ҳолда зўравонликни шахси принцип қилиб қабул қилган одамларгина *Сатьяграхани* қўллашга ҳақи бор, аммо Ганди оламнинг баркамол эмаслигини тушуниб нозўравон курашда бунга ишонмаганларни ҳам нозўравон курсга қабул қилган эди. Ганди яна шуни ҳам билганки, олдиндан зўравонликни ишлатган одамлар нозўравон курашнинг талабларига тез равишда ўрганар эди. Шунинг учун *Сатьяграха* ҳам Миллий Конгресснинг сиёсати ҳам ҳаракат ичидаги кўпларнинг шахсий принципи бўлган эди.

Сэр Бэйзил Лиддел Харт

Сэр Бэйзил Лиддел Харт (1895-1979) Британия Армияси офицери бўлиб Биринчи Жаҳон Урушида жанг Билан танишган. Соғлиқ сабабидан истеъфога чиқишидан кейин у бир неча Британия етакчи газеталарида ҳарбий мухбир бўлиб қолган эди ва кенг ҳарбий масалаларда мақолалар ёзган эди. Унинг стратегияга қаршида қизиқарли жойи – бу чекланган нишон принципи ёки “бильосита ёндашув”. Душманнинг энг қаттиқ жойларига ҳужум қилишдан кўра Харт ўртача мақсадларни нишонга олишга чорлаган, шундай қилиб душман қаттиқ жойларидан тортилади ва ўз мақсадларини эришишидан чалғитилади. У қуйидагича аниқлаган:

Чекланган нишонларнинг стратегиясини қўллаш учун энг оддий сабаб - бу кучлар нисбатида ўзаришларнинг кутилишидир ва ўзариш кўпинча душман кучларини қуритиб олиш ва уни зарба беришдан кўра санчишлар билан заифлаштириш орқали эришилади. Бундай стратегиянинг муҳим шарти – бу душманнинг кучларини камайтириш йўлларини очиш ўз кучингизни камайтиринаслиги керак ва шундай қилиб сиз душманнинг кучини кенг тарқатасиз ва унинг аҳлоқий ва жисмоний энергиясини камайтирасиз.

Лиддел Хартнинг фикрлари яхши жойлашиб олган авторитар режимга қарши стратегик нозӯравон ҳаракатда ҳам ишлатилиши мумкин. Айниқса оппозиция ҳаракатининг бошланғич босқичларида авторитар режимга қарши тез ва ишончли хавфни туғдириш учун керакли ресурслар ва коллектив қобилиятлар ҳали йўқ бўлганда. Лиддел Харт «куч нисбатида ўзгаришларни кутиш” деган сўзларни ишлатганида шу ўзгаришни яқинлаштириш таклифлари билан чиқсан эди. Шунга ўхшаб, нозӯравон ҳаракатлар учун “кутиш” пассив бўлиш маъносини билдирамайди; бунинг маъноси шундаки, душманни заифлаштирадиган ва шундай қилиб куч нисбатида нозӯравон ҳаракат фойдасига ўзгаришларни киритадиган амаллар бажарилиши керак. Душманнинг энг кучли жойларида бевосита тўқнашувни рад қиладиган ўртанча мақсадларни танлаганда билвосита хужумлар душманни кучли жойлардан тортиб олади ва ўз мақсадларига эришишидан чалғитилади.

Хуроса

Шу бобда тўрт нафар стратегларнинг танланган фикрлари текширилган ва уларнинг фикрлашига таъсир қилган омиллар ва уларда мақсадлар доимо кўз олдида туриши намойиш этилган. Шу фикрларнинг замонавий нозӯравон тўқнашувда қўлланилиш имкониятлари ҳам муҳокама қилинган. Ҳар холда стратегларда нафақат дараҳтларни, ўрмонни ҳам кўриш қобилияти бўлиши керак.

Ўнинчи боб

Қўрқишиш

Кўрқмаслик табиий инъом бўлиши мумкин, аммо интилиши орқали эришилган мардлик ундан қадрлидир, бу мардлик ҳаракатларни қўрқишидан чиқиб аниқлашини қўймаслик одатидан келиб чиқади, бу мардлик “тазиик остида тақводорлик”дир – янгилangan тақводорликдир.

-Онг Сан Суу Кий

Жисмоний жароҳатдан қўрқишиш ҳаёт мобайнида ҳамма одамларга хос ҳиссиётдир. Бу ҳиссиётнинг тақрорланиши ва чукурлиги ҳар хил бўлиши мумкин ва у ақлимиизга ва хулқимиизга таъсир қилади. Одамларнинг золимга бўйсуншишининг бирламчи сабаби – бу бўйсунмаслик учун жазолардан қўрқишидир. Жисмоний оғриқдан қўрқишиш ишдан ҳайдалиш ёки хукumat нафақасини йўқ бўлишини қўрқишига нисбатан чукурроқ. Ҳаётдан жудо бўлишдан қўрқишиш бу туғма қўрқишидир ва бу ҳиссиёт фақат фарзандини кутқариш учун ҳеч бир хавф-ҳатардан қўрқмаслик оналик ҳиссиёти юзага чиққанида эсдан чиқарилади. Қўрқишиш ҳис этилган хавфга нормал жавоб бўлишини бировлар тушунмайди. Бу ҳиссиёт генетик тарзда миямизда ҳаётимизга хавф келтирадиган вазиятлардан ҳимоя қилиш учун ёки уларда тирик қолиш учун сингдирилган. Қўрқишиш бутун ҳайвонотнинг инстинктив хавфга бўлган реакциясидир ва шунинг учун ахлоқий жиҳатдан баҳоланиши мумкин эмас. Қўрқишида ҳеч қандай уят йўқ.

Қўрқишишнинг қадри шундаки, қўрқитадиган нарсани аниқлагандан кейин биз жисмоний хавфнинг мумкинлигини сезамиз ва жисмимиз инстиктив холда ҳаракат

қилишга тайёрланади. Инстинкт бизни иккита ҳаракат йўналишларини Билан таъминлади – қочиш ёки қурашиш, ва қочиш афзалироқ сезилади. Бу реакцияни кўпинча ҳайвонотда кузатиш мумкин, ҳайвон ҳавфни сезганда дарров қочади. Агар у ҳавфни кутмаган ҳолда қоча олмаса унда “музлаб” қолади ва йиртқич уни кўрмасдан кетади деган умидда жилмасдан туради. Фақат иложсиз ҳолда ҳайвон ўзини ашадди химоя қиласди. Одамларда эса ҳозирги ҳавфнинг ташқарисини кўриш қобилияти бор ва улар ҳавф-хатарга жавоб бериш учун инстинктнинг ўрнига рационал фикрлашни ишлатиши мумкин. Кўрқишининг сабаларини ва оқибатларини тушунганимизда биз кўрқинчли вазиятларга тайёрланишимиз мумкин ва кўрқишининг хулқимизга бўлган ибтидоий таъсирини камайтиришимиз мумкин.

Кўрқишининг физиологияси

Кўрқишининг физиологик хусусияти нерв тизимининг симпатетик бўлимидағи нейронларнинг ажralишидан келиб чиқади. Бунинг натижасида тери ва ошқозон-ичак трактидаги томирлар тортишади ва кўпроқ қон (қон босимини кўтариб) юракка ва мушакларга боради. Кўрқиши юракни ҳам тезроқ ва қаттиқроқ урдиради ва нафас олишни тезлатади (шундай қилиб мушакларга кўпроқ кислородни юборади). Симпатик стимуляция орқа мияга адреналинни чиқартиради ва у бошқа гормонлар билан бирга жигардан қон оқимига глюкозанинг катта миқдорини ўтишига сабабчи бўлади, ва глюкоза мушаклар учун қўшимча энергияни келтиради.

Шу тайёргарчиликлар кетаётганда жисм ҳам мумкин бўлган жароҳатлардан тирик қолишга тайёрланади. Ичак ва қовуқнинг оҳирида жойлашган сфинктер мушаклари бўшашибади ва баъзан беихтиёр сийиш ва дефекацияга сабабчи бўлиши мумкин.

Одамларда шундай ҳоллар бўлади. Биз ҳаттоқи улар учун сўзлар топганмиз. Масалан:

“Оёқлари музлаб қолди!” Қон қўл-оёқлардан кетиб тирик қолиш учун энг керакли аъзоларга оқади.

“Бошимда соchlарим туриб қолди”

“Кўрқанимдан қотиб қолдим”

“Шимимга сийиб қўйдим” ёки “Чалваримга нажас қилиб қўйдим”

Уятли вазиятлар, ҳа. Аммо биз Она Табиатнинг тирик қолиш инстинктлари яхши ишлаётгани учун уялишимиз керак эмас.

Кўрқишининг оқибатларига бардош бериш

Стратегик нозўравон қураш аҳолидан колектив амалларни талаб қиласди. Бу дегани режим ишлата оладиган зўраки жазоларга бардош бериш учун аҳоли кўрқишининг оқибатларига бардош бериш керак. Албатта қўрқинчли нарсалардан қутулиш мумкин бўлса қўрқишига хос ҳиссиётлар ҳам йўқ бўлади. Аммо амалда кўзни юмиб, қулоқни ёпиб сезгиларимизни ўтмас қилиб қўйсак, аҳоли бир биридан ажралган ҳолда қолади ва индивидуал равишда ҳаракат қиласди.

Тўқнашувни режалаштиришда қўрқитадиган нарсалардан қутулиш ғоясини эсда тутиш керак ва душманга унга қулай шароитда дуч келмаслик учун ҳаракат қилиш керак. Чукур қўрқиши туғдирадиган вазиятларнинг сонини камайтириш учун прагматик ёндашувлар ишлаб чиқилиши мумкин. Нозўравон қурашда иштирокчилар ичида қўрқиши пасайтиришга интилишларнинг мисоллари демонстрациянинг вақт ва жойини танланиши ва тез ҳолда “ғалабани” эълон қилиб режимнинг исёнларга қарши кучларининг ҳужумидан олдин тарқалиб кетиш бўлиши мумкин. Нозўравон қурашда иштирок этишдан қўрқиши пасайтириш учун бошқа усулни ҳам ишлатиш мумкин, бунда шаҳарнинг яқинида кўп сонли тадбирларни ўтказилиб полиция кучларини

тақсимлашга мажбур қилинади ва шундай қилиб ҳар бир тадбир учун ишлатиладиган полициячилар сонлари пасайтирилади.

Кутилмаган ҳоллар күпинча ваҳимага олиб келади. Нозўравон курашчиларни тайёрлаганда кутилмаган ҳоллардан қутулиш мумкин. Тайёргарчиликларнинг ичига амалнинг мақсадини аниқ тушунтириш, полиция ёки ҳарбий кучларнинг жавобан ҳаракатларини аниқлаш, амални батафсил режалаштириш ва мумкин бўлса муҳим иштирокчиларга ҳаракатларини машқ қилдириш. Иштирокчиларга улар нимани кўриши (хукумат кучларининг ҳаракатини), эшитиши (таёқларнинг қалқонларга урилиши, милтиқларга штикларнинг солиниши) ва курашчиларнинг ичидаги нимани ҳаракатлар бўлиши мумкинлигини тушунтириш лозим.

Ҳар бир иштирокчига ҳаракат учун кўлланма бериш тартибни яратадиган муҳим қадамдир. Тазийк остида бирлашган, мувофиқлаштирилган амал тартибсиз мумкин бўлмайди. Иштирокчиларга оломон ҳаракатлари ва ўзгаришларни киритадиган нозўравон кучлар ҳаракатларининг фарқини эслатиш керак. Ҳаммамиз мактабда ўқиганимизда “ёнғин хавфсизлиги” тадбирларида иштирок этганимиз, бунда ҳамма ўқувчилар бирданига ҳамма эшиклардан ташқаридағи йиғилиш жойига юради. Бир ёки икки минут ичидаги юздан ортиқ ўқувчилар хавфсиз жойга келтирилади. Ўқувчилар нимани ва қандай қилиш кераклигини яхши билган ва ўқувчилар қулоқ солган. Шу тартибли амални театрларда ёки кечки клубларда ёнғин бошланса нимани бўлиши билан таққосланг. Ваҳима кўтарилади ва юзлаб мижозлар бирданига эшиклардан чиқишига уринади. Натижада ками эшикдан чиқиб олади. Сабоқ тушунарли. Яхши режани тузинг, иштирокчиларга уни тушунтиришинг ва амалга оширадиган етакчиларни танланг.

Етакчилардаги дадиллик нозўравон курашнинг иштирокчиларига дадилликни кўшади ва шу дадиллик қўрқиши қаттиқ камайтиради. Нозўравон ҳаракатнинг янги аъзолари тўғри машқлар ва етакчиларининг қўрқишлиарини билиш ва тушунишини намойиш қилишлари орқали дадилликка ўрганиши мумкин. Ишонтиришлар ҳам бўлиши керак. Масалан, етакчи олдинги сафда бўлмаса одамларга бунинг сабабини ва қаерда бўлишини тушунтириши керак. (“Мен олдинги сафда бўлсан вазиятни тўлиқ кўра олмайман ва бошқа етакчилар билан алоқа қила олмайман ёки керак бўлмаган вазиятларнинг олдини олиш учун ўзгаришларни мувофиқлаштира олмайман. Эсингизда бўлсин, мен ғалабани эълон қилувчиман ва ундан кейин биз тезда ғойиб бўлишимиз керак.”)

Етакчилар ҳаракат ва хавфларни тушунтиришдан ташқари иштирокчиларга ўзларини нимани учун сиёсий ўзгаришларни киритишга бағишилаганини эслатиши керак. Шу маҳсус амал бош стратегияга қандай алоқада бўлишини ва унга қандай ёрдам беришини тушунтириш ҳам лозим. Шу амал ҳаракатнинг ўсаётган кучини акс эттиришини ва золимона ҳукмронликка қарши коллектив қаршилилк мумкинлигини кўрсатадиган мисол бўлишини иштирокчиларга айтиш керак.

Нозўравон курашни режалаштиришда етакчилар одамлар ўзларини ёлғиз деб ҳис этишига қарши чоралар қўрилиши керак. Жамоат амалларида, масалан демонстрацияларда, одамларни бир бирини теккан ҳолда яқин жойлаштириш, қўлларни ушлаш ва сўзлашлар (хор, қўшиқ ва бир бири билан гаплашиш) доимо ҳеч ким ёлғиз эмаслигини эслатади. Ўхшаш кийимни кийиш ёки бир хил рамзларни тақиши бир хил маслаклардаги одамлар билан кўзга қўринадиган бирликни таъминлайдиган психологик чоралардир.

Батафсил ўйлашга мувофиқ режалаштиришнинг бошқа қисмлари – бу нозўравон амалга қарши турган кучларнинг қўрқишини пасайтириш ҳаракатларидир. Полицияга айтилиш керакки уларга ҳеч қандай зиён келтирилмайди ва демонстрация тинч ўтади. Сўзлар ҳаракатлар билан тасдиқланиши керак. Масалан, уларга дўстона қараш керак ва улар билан сухбатлашиш керак. Полиция оиласларининг аъзолари, дўстлари ёки бошқалар жисмоний хавф келтирадиган деб туюлмаслик учун олдинги сафларга

кўйилиши мумкин. Вахимага берилган куролланган одам зўраки реакция занжирини бошлиши мумкин.

Зўравонлик юзага чиқадиган ҳоллар учун ёрдам тадбирларини режалаштириш керак. Тайёрланган тиббий ходимлар ва ёрдамчилар биринчи тиббий ёрдам учун бор бўлиши керак. Шундай ёрдам борлигини билган курашчилар ўзларини дадилроқ сезади. Шундай ёрдам тўғрисида ўйлаш мумкин, аммо тиббий ёрдам ва кутилмаган ҳодисалар тўғрисида доимо ўйлаш қўрқишни кучайтириши мумкин. Ҳар бир курашчи ўзи учун бинт сифатида тоза оқ кийимни кийиш керак ва шундай қилиб шифокорларни кўп бинтларни олиб юришдан кўлинни бўшатади. Нима учун оқ бинтларми? Улар расмларда яхшироқ кўринади! Бинт каби оддий нарсалар катта фойда келтириши мумкин. Фотографлар демонстрациянинг расмларини олади ва, жароҳатлар бўлса, улар халқаро оммавий ахборот воситалари учун қизиқарли расмларни олишга интилади. Шу расмларнинг биттасини юз миллионлаб одамлар кўри мумкинлиги туфайли жароҳатланган одамлар жароҳатларига эътибор бериб, сочни йиғиши ёки машхурлик дақиқаси учун макияжни солиш каби ҳаракатларга берилмаслиги керак. Нозўравон кураш ҳақида хабар беришнинг ҳар бир имкониятидан фойдаланиш керак.

Ҳар бир шахсга унинг узлуксиз эътиборини талаб қиладиган тадбир давомида амалга ошадиган маҳсус вазифани бериш керак. Етакчилар шу вазифаларнинг бажарилишини талаб қилиш керак. Эътиборни доимо вазифага қаратган ҳолда одамларнинг атрофидаги манзара ва товушлардан ваҳимага тушиши эҳтимоллиги пасаяди. Дақиқаларгача режалаштириш қўрқишни кўтарилимаган ҳолда ушлайди. Баъзи одамлар саф ва колонналарни тўғри ҳолда ушлаш учун тайинланиши керак. Бошқа одамлар транспарантлар тўғри баландликда туришини таъминлаши керак. (Транспарантларни курашчиларнинг олди сафларига ва иштирокчилар полицияни кўрмаслигини таъминлайдиган баландликда жойлаштириш қўрқишнинг пасайишига ҳиссасини қўшади.) Баъзи одамлар демонстрациянинг атрофидаги ҳаракатларни кузатиш ва хабар бериш учун керак бўлади. Бошқалар курашчиларнинг орасида ичиш сувини тарқатиш учун керак бўлади. Баъзилари оҳанг, шиор ва ашуаларни бошлиш учун жавобгар бўлади. Буларнинг маъноси оддий. Етакчилар ҳар бир киши иш билан банд килиши керак. Шахсий даражада қўрқишни камайтирадиган хусусиятларга оид фикрлар ҳам бор. Қўрқишнинг табиийлигини билиш қўркувни сезиш қўрқоқ белгиси эмаслигини билдиради. Курашнинг сабаблари учрайдиган хавф-хатарларга арзишига ишониш ҳаракат қилиш қатъийлигини кучайтиради. Медитация ва диний маросимлар тинчлантирадиган таъсирни қўрсатади ва курашни каттароқ даражага динга ишонгандарнинг кенгроқ табақасига кўтаради. Белгиланган вазифаларни муваффақиятли бажариш учун жавобгар одамларнинг ахлоқий бурчлари ҳам жуда муҳим. Уруш пайтидаги халқнинг ватанпарварлик риторикасидан фарқли равишда эркинликни, демократияни ва қонун устунлигини яхши қўриш хиссиётлари натижасида жуда кам мардлик қўрсатилган. Қаҳрамонона ишларнинг кўпи дўстларга содиқликдан келиб чиқсан.

Ҳулоса

Кўрқиши табиий бўлишини тушуниб биз бошқаларни уялтирумаслигимиз керак ва ўзимиз ҳам қўрқсак уялмаслигимиз керак. Бошқа тарафдан, халқ қўрқитиш асосида ҳукмронлик қилаётган режимдан озод бўлишда муваффақиятли бўлмоқчи бўлса, у қўрқишни камайтирадиган усул ва техникаларни тушуниш керак. Бунда билим, тартиб ва батафсил режалаштириш самарали бўлишини кўрсатган.

Ўн биринчи боб

Етакчилар

Яхши етакчилар воқеаларнинг четида эмас марказида жойлашганлигини сезади. Ҳар бир киши у ташкилотнинг муваффақиятига таъсир қилишини сезади.

- Уоррен Г. Беннис, “*Етакчи бўлиши тўғрисида*” муаллифи

Нозўравон курашнинг назарияси ва қўшимчаларини самарали амалга айлантирадиган катализатор етакчилардир. Демократия учун курашда етакчилар ролларининг ичига халқни сафарбар қилиш, кураш иштирокчилари учун намуна бўлиш, бошқалар курашнинг муваффақиятида шубҳаланаётганда дадилликни кўрсатиш, тўғри вақтда тўғри қарор чиқариш ва ғалаба учун керак ёрдам ва ҳамкорликни қўллаб-қувватлаш киради.

Хозирги “имидж яратиш” ва “сиёсий технология” даврида халқ кўп сиёсий етакчиларга беҳаё муносабатда бўлган. Улар радио ё телевидениеда эшитаётган ва кўраётган одам айтганига ўзи ишонадими ёки намойиш этилаётган сиймо асли феълини акс эттирияптими деб ҳаққоний равишда саволни қўяди. Хоббга ўхшаган дунёқарашли одам Жефферсон демократиясининг тўнини кийиб юрса кўпчилик ҳайратда қолмайди. Умуман олганда сайловларнинг натижасига феъл, сиёсий дунёқарашиб ёки бошқариш қобилияти эмас пул таъсир қилиши ҳақидаги ишонч кенг тарқалган. Шу сиёсатчиларнинг таърифи кенг тарқалгани рост бўлса етакчиларнинг иши қийин бўлади. Шубҳасиз, баъзи миллий етакчилар халқнинг сиёсий етакчилар тўғрисидаги умумий таассуротидан фарқ қиласди. Нельсон Мандела (Жанубий Африка), Мартин Лютер Кинг (АҚШ), Лех Валенса (Польша) ва Онг Сан Суу Кий (Бирма) миллий етакчилар тўғрисидаги умумий тасаввурининг истисноларидир.

Хукмдор ва халқ орасида масофа катта бўлиб халқ ҳукуматнинг амал ва сиёсатларига таъсир ёки уларнинг устидан назорат қила олмаса демократик ислоҳотларнинг тарафдорлари давлатнинг уларга қарши қаратилган катта кучини сезади. Бу вазиятларда самарали етакчилар шахсий эркинликни ва адолатни таъминлайдиган сиёсий ҳокимият мувозанатини қайта тикилашда колектив равишида ҳаракат қилиш учун халқ ичida дадиллик ва мардликни сингдириши мумкин.

Қуролли ва қуролсиз тўқнашувларнинг миллий ёки маҳаллий самарали етакчиларда аниқ ҳаммасига хос хусусиятлар бор. Ҳақиқатдан буюк етакчилар етакчи бўлиб туғилганлиги ҳақида фикр бор бўлса ҳам ҳамма амалий мақсадлар учун етакчиликнинг асосий хусусиятларига ўқитиш, машқлар ва тажриба орқали ўргатиш мумкин. Халқ авторитар режимга истагини бажаришга муваффақиятли равишида мажбур қилдирмоқчи бўлса стратегик нозўравон кураш минглаб, ҳаттоқи ўн минглаб одамлар ҳаракатда етакчиликни бўйнига олишини таллаб қилиши мумкин. Нозўравон курашда қуийдаги берилган хусусиятлар ҳаракатни мустаҳкамлаш учун таклиф қилинган.

Етакчилик хусусиятлари

1. Намуна бўл

Вақт ўтиб ҳамма ташкилотлар бошликларининг сифат ва аломатларини ўзига олади. Идорасини шахсий манфаат учун ишлатаётган бошлиқ ходимларини ҳам худди шу ҳаракатда топганида ҳайрон қолмаслиги керак. Бошлиқлар коррупцияга берилган бўлса систематик коррупцияни йўқ қилиб бўлмайди. Агар етакчилар чин виждонли, ишчан, адолатли ва бошқаларни ҳурмат қиласидиган бўлса эргашувчиларда ҳам худди шу

хусусиятлар бор бўлади. Ташкилотдан кутилган барча хусусиятлар етакчиларининг нуқтаи назарида ва хулқида ифодасини топиши керак.

2. Бошқараётган одамларингни бил

Самарали етакчи бошқараётган одамларига нисбатан ғамхўрликни ва жонкуярликни намойиш қилиши керак. Миллий даражада бу демография, гурухлар бўйича даромад (фермерлар, ишчилар, ўқитувчилар, ноҳарбий хизматчилар ва ҳоказо), маълумот даражаси, дин, этник турлар, импорт ва экспорт, ЯМИЧ манбалари, соғликни сақлаш ва бошқа ижтимоий хизматлар каби аҳоли тўғрисидаги статистик маълумотларни тушуниш маъносини билдиради. Бундан ташқари “одамлар ҳар куни нима қилишини” ҳам хурмат қилиш керак. Масалан 2002 йили Зимбабведа, одамлар тақсимланган озуқани сотиб олиш учун бир неча соат навбатларда туриши керак эди. У вақтда аҳолининг 25 фоизи ОИТС касаллиги юқсан эди ва инфляция 100 фоиз бўлиб ишсизлик 70 фоиз бўлган. Одамларда даромад бўлмаган, улар ёмон овқатланган, иш ва овқат қидириш, касал ва ўлаётган оила аъзоларига қараш сиёсий фаолият учун жуда кам вақт қолдирган. Бу шароитлар ҳам кам бўлгандек, режим сиёсий оппозиция аъзоларини ва оилаларини оч қолдириш сиёсатини олиб борган ва доимо уларни уриш ва зўрлаш учун бандитларни юборган. Аҳолининг ёрдамини сўраш унинг ҳар кунги ҳаётини акс эттириши керак.

Жамият етакчилари ҳар бир кишининг кўринишини ва исмини билиши керак. Етакчилар уларга ёрдам берадиган ва яқинда яшаётган одамларни шахсан билишга интилиши керак ва уларга ғамхўрликни намойиш қилиши керак. Маҳаллий етакчилар нафақат демократик ҳукуматда ҳаётлари яхши бўлади деб ватандошларига доимо эслатиши керак, балким уларнинг муаммоларини ҳал қилишда ёрдам беришлари керак.

3. Жавобгар бўлишни моҳирона бажариш керак

Кризисда ишини билмаган етакчидан тезроқ мағлубият ва тушкунлик кайфиятига олиб келадиган нарса йўқ. Нотўғри қарорлар керак бўлмаган хатар ва фалокатларга олиб келади; ишонч йўқолади ва ҳамма ерда қўркиш ривожланади. Етакчилар классик жанг майдонида ҳам қийинлиги баравар бўлган нозўравон курашнинг майдонида ҳам қандай қилиб ғалаба қозонишни билишлари керак. Жангни олиб бориш билим ва қобилияти бор бўлганидан ташқари етакчилар курашнинг натижасига таъсир қиладиган етакчиликнинг бошқа жиҳатлари борлигини тан олиши керак. Миллий даражада етакчилар курашнинг сабабини аниқ тушунтира олиши кераклигини ёки аҳолини жангда иштирок этишга илҳомлантириш қобилиятини англатиши мумкин. Бошқа қобилиятлар эса халқаро ёрдамни олиш ва батафсил таҳлиллар асосида кампания ресурсларини кам харажатли ғалабага йўналтириш.

Жамоат ичидаги етакчилар вазиятни қандай баҳолашни, кампания режасининг максадларига эришиш учун нозўравон усусларни қандай танлашни, нозўравон харакат учун режаларни қандай тузишни ва танланган усул ёки усусларни муваффақиятли равишда ишлатишга иштирокчиларни қандай ўргатишни билиш керак.

4. Масъулиятни қидир ва қабул қил

Жавобгарликдан қочиш бугунги жамиятларнинг умумий хусусияти бўлиб туюлади. Жуда кўп ҳолларда мижозларга хизмат кўрсатиш бўлмининг аъзоси билан улардан сотиб олинган мол тўғрисида гаплашаётганда корхонанинг биринчи вазифаси қандай муаммо бўлмасин бизларни уларнинг айби йўқлигига ишонтиришdir. Худди шу тарзда ўқувчи дарсни билмаса ўқитувчи айбланади. Сиёсий етакчи унинг қарори мавжуд бўлган энг яхши ахборот асосида тайёрлангани тўғрисида гапиради ва қарорнинг нотўғри бўлиб қолганида уни айблаш мумкин эмас деб айтади. Мухим учрашув учун тайёрланмаган одам тайёрланишга вақт кам бўлганини айблайди, бошқа нарсаларни гапиради, болаларини қўшади (касаллик, концерт, ота-оналар билан учрашув). Кузир карта,

Худонинг иродаси ҳамиша хато тушунтирадиган яхши сабаб бўлган. Аммо нозўравон кураш етакчилари оддий одамлар эмас ва кураш оддий нарса эмас.

Самарали етакчи ташкилий мақсадларга эришилмагани учун жавобгарликни ўзига олади. Бир нарса тўғри бўлмаса бошқалар айбланиши керак эмас. Етакчи бир нарса тўғри бўлмаганини тан олиб, жавобгарликни бўйнига олиб, муаммони ҳал қилиб, сабоқни уқиб ҳаракатини давом эттириши керак. Эргашувчилар етакчининг уларнинг хатолари учун жавобгарликни ўзига олганини яхши баҳолашади. “Ўртоқлар, шу хато учун айбни ўз бўйнимга оламан. Қарорларимнинг бажарилишини назорат қилмадим. Келажакда мен шундай хатоларга йўл қўйиб уятга қолмоқчи эмасман. Биз шу ходиса яна бир бор юз беришига йўл қўймасликнинг имкониятларини топишими керак.” Ташаббускорликни бўғиб қўйиш энг тез йўли – бу эргашувчиларни хатолари учун айблаш. Хатоларга нисбатан самарали ёндашув – бу тўқнашувда хатолар албатта кутилишини англашиб. Ҳамма хато қиласи. Аммо хатоларидан сабоқ олмаган ва уларни яна қилган одамларни кечириб бўлмайди.

5. Бошқаларнинг муваффақиятга қилган ҳиссасини айтиб ўт

Муваффақиятли тадбир ҳақида гаплашашётганда яхши етакчи “мен” деган сўзни айтмайди. У “биз”, “улар”, “у” сўзларини ишлатиб эргашувчиларни эслатамиз. Уларнинг ҳиссалари муваффақият учун имкониятни яратган. Ҳукумат қўшинларининг яқинлашини айтган ёш бола; демонстрациядаги курашчиларга сувни берган қари аёл; варақани яратган ёш аёл; шу варақаларни тарқатиб ҳаётини хавф остига солган эркак; операциянинг деталларини режалаштирган ва амалга оширган жамоат етакчилари – шу одамларга ҳаракатнинг муваффақияти учун ташаккур билдириш керак.

Етакчи оламдаги энг зўр стратег ё тактик бўлиши мумкин – аммо унинг ғоя ва амалий концепцияларни бошқалар амалга оширмаса унинг қобилияtlарининг фойдаси бўлмайди. Шу бошқаларни эслатиб ўтиш етакчилик ёндашувининг натижасида ҳар бир киши ўзини муҳим деб ҳис этади, муваффақият унинг ҳиссасига боғлиқ бўлишини ва ҳиссаси тан олинишини тушунади.

6. Садоқат

Демократик жамиятда садоқат оддий нарса эмас. Бу икки томонлама оқим ва ташкилот аъзоларидан етакчини қўллаб-қувватлашини талаб қиласи ва етакчилардан эргашувчиларни ҳурмат қилиш ва ғамхўрликни кўрсатишни талаб қиласи. Садоқат ҳамиша “хўп” дейдиган одам бўлиб бошлиқ айтган ҳар бир сўзига бўйсуниш маъносини англаштайди. Аслида рёжада хато бўлган нарсани етакчига айтмасдан унга демократик ҳаракатга зиён етказадиган амални қилишга йўл қўйиш садоқатсизликка киради. Садоқатлик келишмовчилик бўлса унга эргашувчиларнинг диққатини қаратмаса ҳам етакчининг диққатини қаратиш керак ва шу билан бирга келишмовчиликнинг сабабларини муаммони ҳал қилувчи таклифларни етказиш керак. Етакчиларда эса муаммони ҳал қилиш учун ташкилот ичидаги маросимларни ташкил қилишга мажбурияти йўқ. Садоқатли эргашувчи кенгроқ стратегик мақсадлар, бир вақтда бажариладиган бошқа операциялар ёки кутилган душман фаолиятлари тўғрисида маълумоти йўқ бўлгани учун бу келишмовчиликлар пайдо бўлиши мумкин. Ҳар холда операцион қарорлар амалга оширилиш учун эълон қилинганда уларни самимият билан амалга ошириш керак. Садоқат яна етакчилар маҳоратли одамлар ҳиссасини қўша оладиган қарор қилиш жараёнини ташкил қилишини талаб қиласи.

7. Душманингни бил

Бу душман тўғрисидаги муҳим ахборотнинг ҳар бир бирлиги топилиши ва таҳлил қилиниши кераклигини англашади. Масалан, душман қандай фикр юритиши, одатда нима қилиши, тазиий остида нима қилиши, нимага ишониши ва у учун нима муҳим бўлган ва

бўлмаганлиги каби саволларга жавоблар текшириладиган омилларга киради. Душман ўзи ким? Демократик оппозицияга қарши кампанияларни бошқарадиган муҳим етакчиларнинг тўғрисида нималар маълум? Душманни билиб стратеглар унинг жавобини билиши мумкин.

8. Тажрибангдан ўрган

Энг қиммат ўрганиш усули – бу ўз хатоларимиздан ўрганиш. Бошқаларнинг хато ва ғалабаларидан ўрганиш анча самаралироқ бўлади. Баъзи одамлар хатоларидан ўргана олмайдилар ва бевосита тажриба улар учун яхши ўқитувчи эмас. Охирги йилларда стратегик нозўравон кураш ҳақида бир неча тадқиқот ва ўрганиш манбалари нашр этилган ва шуларнинг асосида бошқаларнинг тажрибасидан сабоқ олиш мумкин. Бунинг устига стратегик нозўравон тўқнашувлар соҳасида тадқиқот ва тажрибасини маълум қилишга хоҳловчи нодавлат ташкилотлар ҳам бор. Бевосита ўрганиш учун ҳар бир амалдан кейин “олинган сабоқлар” маълумотини йиғиш керак ва бошқалар шу маълумотга ҳиссасини қўшиш керак. Стратегик йўналишнинг ўзи ҳеч кимни стратег қила олмайди. Стратегик фикрлаш шахсий тажрибадан ёки бошқалар тажрибасини ўқиб муҳокама қилишдан ривожланади.

9. Эргашувчиларнинг қобилияtlарини ўстир ва ишлат

Етакчилар тўғри одамларни тўғри жойларга кўйиш керак. Иккинчи Жаҳон Уруши тарихини ўргангандар учун генерал Пэттон ва генерал Эйзенхауер номлари таниш. Ҳар бири Алъянс ишига фарқли қобилият ва қиёфаларни олиб келган. Пэттон зўр жанг қўмондони бўлган ва қўшинларини жанг майдонида бошқалар қила олмайдиган жасоратларга бошқарган. Бу етакчидан бошқалар қўрқкан ва уни хурмат қилган. У шуҳрат қозонган жанг етакчиси бўлмаганида баъзи Алъянс қўмондонларини назар-писанд қилмагани ва уларга нисбатан беҳаё хулқи учун у шубҳасиз уйига жўнатилар эди. Бошқа томондан, генерал Эйзенхауер катта тажрибали ва қобилияtlи штаб офицери камтар ва мулойим шахс таассуротини қолдириб бошқаларнинг ёрдамини ва ихтиёрий ҳамкорлигини олишга қодир эди. Шунинг учун у Европадаги операциялар операциялар қўмондонлигини олган ва Европага кириб келиш учун жавобгар бўлган эди. У алъянсдаги ҳамма мамлакатлардан ҳарбий етакчиларни олиб тарихдаги энг мураккаб ҳарбий кампанияни, яъни Нормандия Ҳужумини муваффакиятли равишда режалаштириш ва амалга ошириш учун уларнинг ёрдамини ва ҳамкорлигини олишга қодир бўлган. Энг муҳими бу ерда етакчилар эргашувчиларнинг куч ва қобилияtlарини билиш керак ва уларни энг фойдали равишда ишлатиши керак.

Етакчилик услублари

Етакчилик услублари қаттиқ авторитар бўлишдан бошлаб то демократик тарзда “тенгларнинг ичидаги биринчи” бўлишгача ҳар хил бўлиши мумкин. Кўлланиладиган етакчилик услугуга вазият таъсир қиласи. Етакчилик услугуга таъсир қиласидан бошқа омил – бу одамнинг қиёфасига тўғри келадиган услубни қўллаш.

Умуман олганда, авторитар етакчилик услубининг афзаллиги қуйидаги вазиятларда кўрсатилган:

- бу услуб дарҳол ҳаракат қилиш керак бўлган кризис вазиятлар учун идеал тарзда тўғри келади;
- эргашувчилар етакчини танимаган ҳолда ва у обрўсини қуриш жараёнида бўлган вазиятлар учун бу услуб тўғри келади;
- гуруҳ мағлубиятга учраган ҳолда етакчи нима қилишни билганлигига ишонмоқчи бўлган вазиятларда бу усул фойдали бўлади.

“Умумий” шарҳларда доимо истиснолар бўлади. Кризис вазиятларда бошқаларнинг фикрларини билиш ва имкониятларни мунозара қилиш учун вақт йўқ

бўлиши мумкин. Аммо кутилмаган вазиятлар тўғрисида олдиндан ўйлаб улар учун режалар тузилса уларни амалга ошириш қарорлари тезроқ қилиниши мумкин. Кризис вазиятларда тактик қарорларни қилиш даражаси пастроқ бўлиши керак, чунки у ерда энг янги ахборот бўлади ва қарорлар амалга оширилади.

Авторитар моделда камчиликлар ҳам бор. Бўйсунишга қонун мажбур қиладиган ҳарбий муҳитдан фарқ қилиб нозўравон ҳаракатни одамлар ихтиёрий равишида қўллаб-кувватлайди ва ҳеч нарсага мажбур қилина олмайди. Битта раҳбарнинг қарамида бўлиш ташаббускорликни бўғади ва эргашувчилар тепадан буйруқсиз ҳеч нарса қилмайдиган эргашувчиларга айланиб қолиши мумкин. Аммо одамлар ўзларини қарор қилиш жараёнинг қисми деб ҳис этса улар обрўсини ҳимоя қилади ва “ўзларининг” режалари тўғри бўлганини ва самарали оширилганини кўришга илҳомланади.

Демократик етакчининг афзалликлари куйидагича:

- қарор қилиш жараёнида иштирок этаётганини ёки иштирок этиш мумкин бўлганлигини сезган эргашувчилар унга ихтиёрий равишида ёрдам берадилар;
- у янгиликларни киритади, чунки у вақт бўлганида муаммони ҳал қилиш учун таклифларни сўраши мумкин (балким, ақлий ҳужум);
- ҳар бир киши қарорлар нимага ва қандай қилиб қилинганини билганда ишонч ва дадиллик ҳосил бўлади;
- аъзолар учун демократик жамиятда ўzlари учун етакчилик ўринлари тўғрисида ўйлашга имконият берадиган тажрибани етказади.

Демократик етакчилик услубини ишлатилишида аниқ камчиликлар ҳам бор. Биринчидан, етакчидан муҳим етакчилик хусусиятлари йўқ бўлса бу етишмовчилик дарров очилади. Бундан ташқари катта фарқ қиладиган нуқтаи назарлар бор жойда қарор қилиш жараёни кўп вақтни олади.

Қандай услугуб қўлланилмасин етакчилар эргашувчиларни ўргатишга мажбурияти бор. Бу дегани атрофдагилар қарорлар қандай қилинишини кўради, нима учун бир хил ахборотлар бошқа ахборотлардан муҳимроқ бўлишини эшитади ва маслаҳат беришга ундалади. Бу маслаҳатлар танқид қилинади. Бошқача айтганда қобилиятли етакчи одамлари учун устоз бўлади. Маҳоратлари ошганда етакчи уларга кўпроқ масъулиятни бериши керак. Ҳаракатнинг ҳар бир даражасида эргашувчиларга устозлик қилиш ишонч, дадиллик ва қатъийликни кучайтиради. Бунинг устига ўлим, касаллик ёки ҳибсга олиш ҳоллари учун ўзига ўринбосарларни тайёрламаган етакчи ёмон етакчи ҳисобланади.

Хуроса

Муваффақиятли етакчилар аниқ хусусиятларга эга. Муваффақиятли бўлиш учун ҳеч бир етакчи шу хусусиятларнинг ҳаммасини намойиш қилиши керак эмас, аммо ҳамма муваффақиятли етакчилар шулардан баъзиларини кўрсатади. Етакчилик қўпинча вазиятга боғлиқ ва вазиятлар баъзи хусусият ёки етакчилик услубларини бошқалардан кўпроқ ёки камроқ талаб қилиши мумкин. Аммо шу эслаб қолиши керакки чукур билимга эгалик қўлланилган етакчилик услубидан анча муҳимроқ.

Ўн иккинчи боб

Ифлословчилар

Ифлословчи – бу бошқа моддани ифлос қиласынан модда; ифлослаш – контакт орқали кир, ифлос ва бузилган қилиши.

- Вебстер Йигирманчи Аср Луғати, Түлиқ 1975.

Сув машиналаримиздаги ёқилғини ифлослаганидек – кичик миқдорлари моторнинг ёқилишига ва қарсилашыга сабаб бўлади ва каттароқ миқдорлари моторни умуман ишдан чиқаради – нозуравон ҳаракатлар ҳам уларни бефойда ёки ҳаттоқи барбод қилиши мумкин. Шу бобда нозуравон тўқнашувни олиб бораётган ташкилотларнинг энг жиддий ифлословчилари текширилади.

Зўравонлик ифлословчи сифатида

Оппозиция томонидан ҳукумат ёки тарафдорларига нисбатан маъқулланган ёки маъқулланмаган зўравонлик нозуравон курашнинг муваффақиятига халақит қиласи. Ягона зўравонлик амали ҳукуматга оппозиция ҳаракати ичидан бевосита ё билвосита жавобгар нишонни танлаб унга қарши шафқатсиз жазони ишлатишга ҳақ беради. Оппозиция зўравонлиги нозуравон стратегия ва тактика орқали мақсадларига эришадиган ҳаракатга ишонч ва унда иштирок этишга хоҳишни заифлаштиради.

Зўраки қасосга олиб келадиган зўравонликнинг мисоллари Фаластиндаги Хамас ва Ислом Жиҳоди гурухларининг иккинчи Интифада пайтидаги Исроил фуқароларига қарши қилган шоҳидларнинг портлашлари бўлган. Фаластин ҳукумати шу террористик амалларда ўзини айборд бўлмаганлигини эълон қилмагани учун Исроил аҳолисининг фаластиналклар учун ер ажратишга келишувни қўллаб-қувватлаши йўқ бўлган ва халқаро анжуман Исроил мустамлакачилик сиёсатини ва Исроил томонидан Фарбий Қирғоқни босиб олишни тўхтатиш амалларини камайтирган. Бунинг устига Фаластин ҳукуматида ўзгаришлар киритилмагунича у тўқнашувни тугатиш тўғрисидаги келажак музокаралар учун тўғри ташкилот бўлганлиги рад қилинган. Шу террористик хужумларнинг мақсади Исроил бостиришини тўхтатиш бўлган бўлса Исроилнинг энг кучли жойида – ҳарбий кучида унга қаршилик кўрсатишнинг оқилона бўлиши шубҳали.

Ҳар бир сиёсий курашда, энг ашаддий курашларда ҳам, ёшларнинг энергияси, иштиёқи ва идеализми муваффақиятга ҳиссаси эътиборсиз қолдириб бўлмайди. Аммо нозуравон стратегиянинг энг кучли афзаллиги – ва бу афзаллик зўравонлик ишлатилганда йўқ бўлади – бу унинг сафлари ва етакчиларнинг ичидаги ҳеч қандай ёшга оид ёки жинсий камситиш йўқлиги. Зўравонлик эса жисмоний фаол бўлмаган аммо мухим ёрдамчиларни ҳаракатда иштирок этишдан қўрқитади. Нозуравон ҳаракатда аъзолик пацифизм ёки диний маслакларга тенглаштириш мумкин. Зўравонлик амаллари демократик ҳаракатнинг ахлоқий обрўсини кучайтирадиган шахс ва гурухларнинг ёрдамини йўқотишга олиб келиши мумкин. Халқаро анжуман учун ўз ҳаракатлари туфайли ёки душман оқилона тарғиботи ва иғвогарлари туфайли ҳукуматга қарши деб эълон қилинган зўраки амалларни қўллаб-қувватлаш қийин.

Тарқоқлик ифлословчи сифатида

“Халқ ҳаракатининг” кучи “халқнинг” фаол иштирокини талаб қиласи. Эзилган одамлар эса ҳаракат интилишларини акс эттираса ва етакчилари ҳаракатни ғалабага олиб келишга қобилияти бор бўлиб кўрилса ўзгаришлар ҳаракатига қўшилади. Ғалабага мантиқий имконият йўқ бўлса ҳам ҳаётини қурбон қилишга истаган диний фанатиклар бор

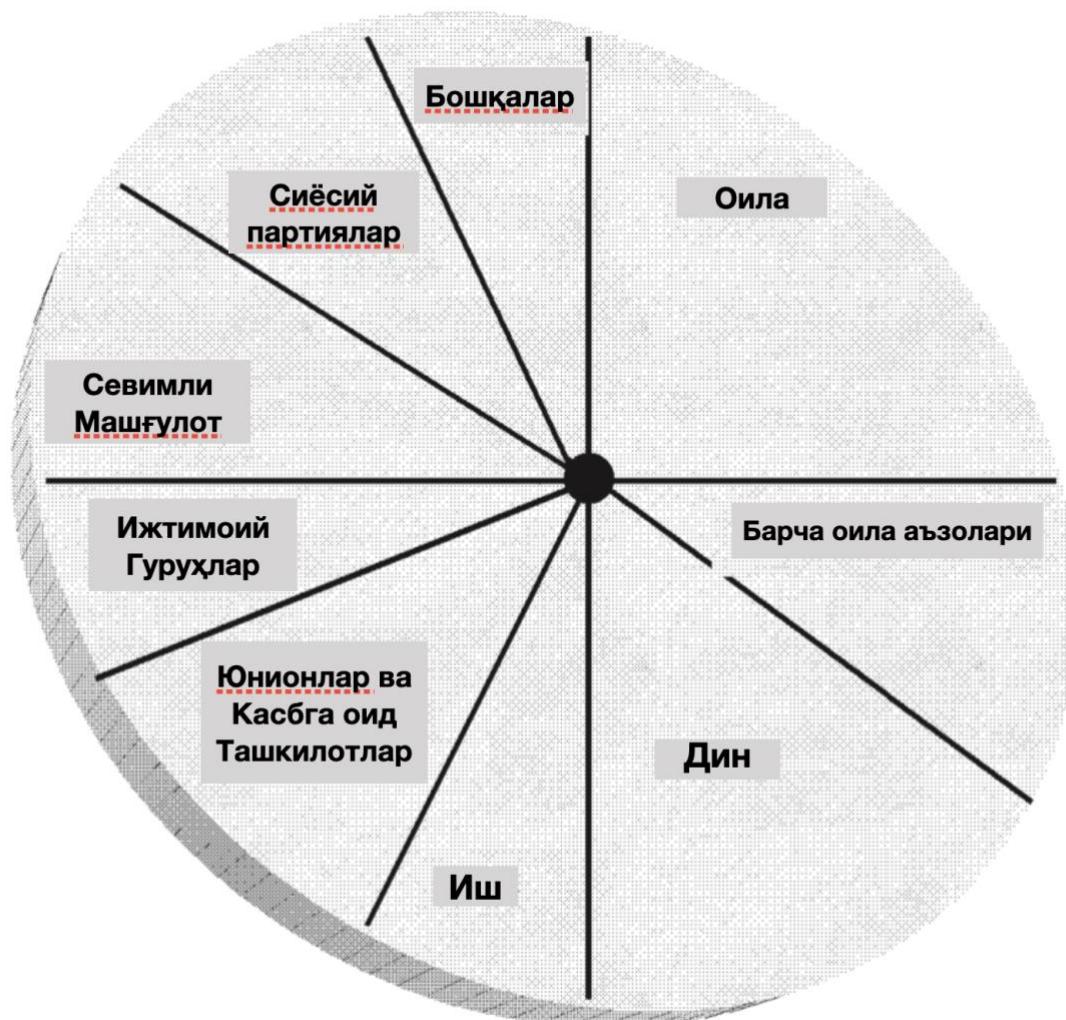
бўлишига қарамай, одамларнинг кўпчилиги рационал равища фикрлайди. Биз аэропланда навигация асблобари йўқ бўлишини билсак унда учмаймиз. Ҳаракатда аниқ мақсад ва ғалаба қозониш учун стратегия бўлмаса рационал равища фикрлайдиган одамлар шу золимга қарши чиқсан сиёсий ҳаракатга аъзо бўлиб ҳаёт ва давлатларини хавф остига солишни хоҳламайди.

Демократик ҳаракат ичida коалиция аъзоларининг орасидаги келишмовчиликлар ҳаракатнинг сиёсий ислоҳотларга эришиш қобилиятига ишончни камайтиради. Ишончнинг йўқолиши жамиятнинг бир биридан ажralганиллигига олиб келади ва бу ўз навбатида ночорлик ва таслимчиликка олиб келади. Авторитар режимлар давлат назоратидан ташқари турган ташкилотларни ўзгартириш ёки ичига ўз агентларини қўйиш орқали жамиятнинг бир биридан ажralиб кетишини таъминлайди. Шу ташкилотлар одатда одамларнинг вақт ва садоқатига сазовор бўлади, аммо шу ташкилотларга ҳукумат агентларини қўйиш одамларнинг яшаш шароитлари ва сиёsat тўғрисидаги фикрларини билдириш имкониятларига тўсик қўяди. (5-тасвир, “Садоқат пироги”ни кўринг). Етакчиларнинг орасидаги келишмовчилик одамларнинг қўрқишига бардош бериш қобилиятини пасайтиради. Натижада, бирликни таъминла олмайдиган демократик гурухлар етакчилари ва келишмовчиликни таъминлайдиган ҳукумат провокаторлари орасида фарқ қолмайди.

Баъзи ҳаракатлар яшашга қобил бўла олмайди чунки етакчиларининг орасидаги келишмовчиликлар муҳим масалаларда ҳамкорлик қилишга халақит қиласди. Бошқа бир пайтларда кучли бўлган ҳаракатлар самара ва жозибадорлигини йўқотади, чунки одамлар ташкилотнинг ичida жанжалларни кўради. Келишмовчилик оммавий амал эълон қилинганда ва баъзи гурухлар иштирок этмаганида ёки гурухлар аҳолининг сиёсий ўзгаришлар талабларини қондириб мувофиқлаштирилган стратегияни таъминлашга қўлидан келмаслигини намойиш қилганда юзага чиқади.

Ҳаракат ичидаги бирликни таъминлаш энг самарали йўли – бу кураш мақсадларининг сони кам бўлиши. Шу мақсадларга эришиш ҳамма жамият аъзолари учун ва ҳаттоқи душманни қўллаб-куватлайдиганлар учун фойдали бўлиши маълум бўлиши керак.

Садоқат пироги 5-тасвир

Ягоналикнинг таассуроти

Иштирокни чеклайдиган сиёсат ёки даъволар сиёсий курашда четланган гурухларнинг душманлигига ё лоқайдлигига олиб келиши мумкин. Масалан бу пацифистларнинг нозўравон ҳаракатни “тоза ва принципларга асосланган” тутиш (аслида одамларнинг кўпчилиги уларнинг идеализмини қабул қиласлигига қарамай) талаблари бўлиши мумкин. Венесуэлада президент Хуго Чавез ҳукуматига қарши нозўравон ҳаракат режим ва ёрдамчилари томонидан ирқий ва иқтисодий масалаларни кўтарган деб търифланган: бир томонда президентни қўллаб-куватлайдиган камбағал ва қора ва қизил тангли одамлар, бошқа томонда эса оппозицияни қўллаб-куватлайдиган бой, ўртанча синф ва оқ тангли одамлар. Коррупция, бехабарлик ва диктатура томон ривожланиш каби муҳим масалалар ирқ ва синф тўғрисидаги баҳслашувлар ичida йўқолган.

Демократик ҳаракат ичida чет элликларнинг мавжудлиги

Сиёсий курашнинг маҳаллий қисмида чет элликларнинг иштироки юзага ижтимоий масала бўлиб қолиши оппозиция томонидан рад қилиниши керак. Бундай ёрдам ҳаракат

томонидан оппозиция талаб қилган маъмурияти ва жавобгарлиги йўқ бўлган техникавий ёрдам сифатида эълон қилиниши керак. Чет элликлардан олинган ёрдамни тез ва ошкора эълон қилиш амали тўғри бўлади. Биринчидан, ва энг муҳими ҳаракат аъзолари имкон борича кўп маълумот олиши керак, чунки улар етакчиларининг қобилиятини ва хорижий техникавий маслаҳатчининг қобилиятини ва етакчиларда қизиқишини тўғри баҳолаши керак. Баъзи ҳолатларда маслаҳат ёки ёрдам беришнинг шарти уларни махфий тутиш бўлиши мумкин ва бунда оппозиция етакчилари фойдалар билан мумкин бўлган зиённи таққослаши керак.

Иккинчидан, стратегик нозўравон ҳаракатда чет элликларнинг иштирокига нисбатан тиниқлик сиёсати оппозициянинг ютуқлари чет эликларнинг қарорлари сабабли бўлган деган ҳукуматнинг даъволарини йўққа чиқаради. Ҳукумат айблашлари нафақат уларни ошкора таништирганда йўқ бўлади, балким оппозиция жавоби тўғри ва оддий бўлиши керак: “Биз кўп марта айтиб ўтганимиздек ҳаракатимиз етакчилари эҳтиёт билан ҳаётнинг ҳамма соҳасидан ва барча эркинликни севган мамлакатлардан маслаҳатчilarни танлаб олади. Маслаҳат керак бўлганида етакчиларимизнинг орасида келишувга эришишга қўпинча ёрдам беради. Ва худди шундай бўлиши ҳам керак.” Чет элда стратегик нозўравон курашни кўллаётган ёки қўллаш тўғрисида ўйлаётган демократик ҳаракат учун фойдали бўладиган билим ва қобилиятларга эга одамлар бор. Бу одамлар билан алоқа боғлаш керак ва қобилиятларини ишлатиш керак. Шу билан бирга тренер ва маслаҳатчilar қарор қилиш жараёнидан четланиши кераклиги тўғрисида аниқ тушунча бўлиши керак.

Ҳарбий кучларнинг сиёсий курашда фаол қатнашуви

Мамлакатнинг ҳарбийларини сиёсатга аralашишга чорлаш хато бўлади. Ҳарбийлар учун маҳаллий сиёсий курашда иштирок этмасликнинг ўзи жуда қийин, айниқса ҳукумат қонуний бўлиб ҳис этилса ва конституциявий вакилликка эга етакчилар ҳарбий кучларни сиёсий оппозицияга қарши чиқарса. Ҳаракат кучайганида ҳукумат нозўравон кураш ҳаракатига қарши ҳарбий кучларни ишлатишнинг эҳтимоллиги назарда тутилиши керак. Шунинг учун қуролли кучларни ўз фуқароларига қарши урушда қатнашишдан қайтариш амаллари оппозиция орқали эрта бошланиши керак.

Ҳарбийлар маҳаллий сиёсий курашда иштирок этса, энг демократик сабабларда бўлганда ҳам, улар аҳолининг катта қисмига қарши қуролли курашда қатнашишининг эҳтимоллиги кўтарилади ва шу билан фуқаролик уруш ёки тўнтаришнинг эҳтимоллигини кўтаради. Шу имкониятларнинг ҳеч қайси халқ учун фойда келтирмайди ва нозўравон ҳаракатни кучайтирумайди. Ҳарбийлар ҳукумат устидан назоратни қўлга олиб ундан ўзгаришларни талаб қилса, дарҳол йўқ қилинмаса, ўзгаришлар йиллар ёки ун йилликлар мобайнида чўзилиши мумкин. Катта офицерларнинг бирори иштирок этишни қаттиқ хоҳласа, у истеъфога чиқиб шахс сифатида унга тўғри келадиган фракциялар ичида сиёсий ғояларига эргашиш керак.

Нозўравон тўқнашувга тўғри келмайдиган ташкилий тузилиш

Стратегик нозўравон курашнинг асосий мақсадларига доимо дикқатнинг марказида қолдира олмайдиган ташкилий тузилиш ифлословчиларга йўл қўяди. Хар бир урушда бўлганидек қўмиталарда қарор қилиш тўғри бўлмайди. Стратегик даражада идеал ҳолда кампаниялар қачон ва қаерда амалга ошиши тўғрисида қарорни чиқариш учун бир киши жавобгар бўлиши керак, бошқалар эса шу жанг ва компанияларни амалга ошириш учун жавобгар бўлиши керак. Ҳаракатнинг ҳар бир даражасида амалга ошириш учун жавобгар одамни белгиламасдан вазифалар белгиланиши мумкин эмас. Жавобгарлик ҳеч қачон “биз” сўзини ишлатмасдан, “мен” деган сўзни ишлатади. Бу кўпчилик маслаҳатларни

тайёрлашда ва қарор чиқарувчига кўрсатишда қатнашмаслигини ва шу маслаҳатлар батафсил кўрилиб чиқмаслигини англатмайди, балким шахслар қарорларни чиқариш ва уларни амалга ошириш учун жавобгар бўлишини англатади.

Сиёсий партиялар тўқнашувдан кейинги пайтда ўзларига яхши вазиятни яратиш учун доимо қарорларга таъсир қилишга уринади. Баъзан улар учун шу фаолият “тўқнашувдан кейинги” пайтга эришишдан ҳам муҳимроқ бўлиб қолади. Ҳаракатнинг ичида ҳамма режалар объектив таҳлилларга асосланганини, мақсадларни эришишга ёрдам беришини ва муваффакиятга эришишга энг қобилиятли ташкилотларга топширилганини таъминлайдиган механизм бўлиши керак. Идеал холда бу режалаштириш штаби бўлиши керак ва шу штаб мақсад ва қобилиятларга асосланмаган бирон гурухнинг фойдасига режани тузиш тазиқларига бардош беришга қобилияти бор бўлиши керак. Ҳаракат ичида ўзига яхшироқ жойни излаётган ташкилот энг яхши тайёрланган ва бошқарилган кучларга эга бўлиши керак.

Ҳаракатда ташкилотлар вазифаларини бажараётганини кузатиш механизми бўлиши керак. Мақсад ва стратегия масалаларида келишув эришилганидан кейин барча ҳаракат ташкилотларининг тўлиқ ёрдами кутилиши керак. Аъзо ташкилотлар қабул килинган стратегияни бажаришни “ихтиёрий” деб ҳис этилмаслиги керак. Агар стратегик баҳолашда аниқланган қобилиятга нисбатан мураккаброқ вазифа берилган бўлса, бу хато режалаштирувчилар дикқатига етказилиши керак ва улар бу хатони тўғрилаши керак. Ташкилотни янги қувват билан таъминлаш керак бўлади ёки охирги чора сифатида вазифани бошқа қисмга бериш керак бўлади. “Олинган сабоқлар” ташкилотлар вазифаларининг бажарилишини ва мақсадларнинг эришилишини баҳолаш учун жуда фойдали бўлиши мумкин.

Провокаторлар

Хукумат томонидан нозўравон ҳаракат ичига қобилият ва ниятлари тўғрисида маълумот бериш учун ахборотчиларини қўйиши ҳаракат кутадиган хукуматнинг ягона аралашиши эмас. Ахборотчилардан провокаторлар хавфлироқ, чунки улар зўравонликни иғво киласди, ҳаракат ичида тортишувларни бошлайди ва ҳаракатнинг эътиборини хукуматнинг заиф томонларидан қайтаради. Шу хавфларга жавобан параноик бўлиб қолиш керак эмас, аммо келажак имкониятлар тўғрисида мунозараларда ўзгарувчан хулиқа эътибор бериш керак ва буни яқинроқ текширув тасдиқлаши мумкин.

Хулоса

Нозўравон ҳаракат ичида ифлословчиларнинг ҳаммасини йўқ қилиш мумкин бўлмаса ҳам эътиборли бўлиб, олдини оладиган амалларни бажариб ва муаммо юзага чиққанида тез амал қилиб ҳаракат ташкилот ва коалиция аъзоларига уларнинг салбий таъсирини камайтириши мумкин. Ҳаракатнинг ифлосланишига қарши энг кучли восита – бу кучли ва самарали етакчилик.

Ўн учинчи боб

Ташқи жамоатларга таъсир қилиш

Тарғиботчи – бу нүқтаи назар ва фикрларни сотии мутахассиси.

- Ханс Шпайер, иқтисодчи, жамиятшунос ва сиёсий олим

Хар бир сиёсий ўзгариш учун юритилган нозӯравон кураш оғирлигининг маркази ҳамиша мамлакат ичидаги бўлиши керак бўлса ҳам халқаро анжуманнинг ёрдами ҳам муҳим бўлади. Дипломатик ва бошқа турли ташқи ёрдам стратегик нозӯравон курашнинг “жанг майдонини” кенгайтириши ва қаршилик ташкилотларнинг қобилиятларини кучайтириши мумкин. Бошқа томондан ташқи ҳукумат ва ташкилотлар билан ҳамкорликни яратишда аён ва яширин салбий жойлар ҳам бўлиши мумкин.

Ҳукуматлар

Умуман олганда ҳукуматлар Англиядаги Қиролича Элизабет I доно ҳикматини акс эттиради, яъни: “миллатларда дўстлар йўқ, фақат қизиқишилар бор”. Баъзан ҳавфсизликка тегишли, иқтисодий ёки сиёсий қизиқишилар бўлиши мумкин. Кўпинча бу қизиқишилар прагматик бўлади ва тегишли аҳолига маъқул қилиш учун идеализм қофозига ўралади. 19- ва 20-чи асрларда аҳолини урушга сафарбар қилиш учун миллатчилик жуда самарали қизиқишиларни ўраб олиш стратегияси бўлган. “Оқ одамнинг оғир юки” ғояси мустамлакачиликни оқлаган аммо фойда қилиш ниятларини ёпадиган анжир барги бўлган. Миллий қизиқишилар ўзгарса, қандай сабабдан бўлмасин, сиёsat ҳам ўзгаради ва баъзан тўсатдан. Альянслар ўзгаради (1936 йилда ҳеч ким Совет Иттифоқи 1941 йилда Фарбий демократик мамлакатлар билан бирлашишини тасаввур ҳам қилмаган) ва баъзан урушнинг ўртасида ҳам бирлашмаларни тарқ этади.

Шунинг учун халқаро анжуманнинг ёрдамини олиш учун жавобгар одамлар келажак ёрдамчи хорижий ҳукуматларга сиёсий ўзгаришилар учун нозӯравон курашни ўзаро қизиқишиларни олиш стратегияси бўлган. Шу қадриятларни кўп томонлама ва икки томонлама муносабатларда ҳурмат қиласиган демократик ҳукуматни ҳукмронлик қилиши бошқа демократик ҳукумат учун ёрдам қилишига ёки камида бетараф қолишига яхши сабаб бўлади. Агар инвестиция имкониятлари кўпайса ва ҳозирги инвестициялар ҳимоя қилинса ишбилармонлар табақалари демократияга ёрдам беришга қизиқади. Келажак ёрдамчининг ҳавфсизлик қизиқишилари учун дўстона ҳукумат муҳим бўлади ва унга учиш ўтиш рухсатини беради, разведка маълумотларини беради ва ўзаро қизиқишилар ҳавф остига солинса хорижий кучлар туриш жойларини ҳам яратиб беради.

Ҳукуматнинг бажарувчи соҳасини тушуниш ва унга ёрдам бериш жуда муҳим. Давлат бошлиғи томонидан демократик кураш ҳақида айтиб ўтишининг ўзи бутун давлатга тарқалиши мумкин ва шу курашга қонунийликни яратиши мумкин. Бу тан олиш натижасида оммавий ахборот воситаларининг дикқати тортилади ва қўшимча ахборот, одамларнинг ҳикоя қилишлари ва муҳаррирларнинг шарҳлари кўрсатилади. Кўп ҳолатларда демократия учун нозӯравон кураш ахлоқий устунликка эга бўлади ва душманни халқаро анжуманда ўзини ҳимоя қилиш вазиятига солади.

Хар бир мамлакатнинг қонунларида ҳукуматнинг бажарувчи соҳасига таъсир қилиш расмий ва норасмий воситалари бўлади. Кўшма Штатларда, масалан, Конгресс эшитишлари демократик ўзгаришилар кураши учун омма олдига чиқиши имкониятини яратади ва бундан кейин нутқлар, қарорлар ва янги қонунлар чиқарилиши мумкин.

Нодавлат ташкилотлар

Мавзуни масалага айлантириш, кейин хукумат даражасига чиқариш кўп қобилиятлар, маҳорат ва тажрибани талаб қиладиган мураккаб ва қийин жараён ва ҳар бир давлатда аниқ жараёнлар ҳар хил бўлади. Кўп демократик мамлакатларда демократик ҳаракатларга кўринишга ва ёрдам олишга ёрдам берадиган ташкилотлар бор. Нодавлат ташкилотлар (НДТ) орасида баъзилари хукуматга таъсир қилиш майдонида катта маҳоратга эга. Ишчиларнинг хукукларини таъминлайдиган, инсон хукукларини бузишга қарши қурашадиган, қийноқлар қурбонларини ҳимоя қиладиган эркин ва ҳаққоний сайловларга ёрдам берадиган, хорижда демократик қадриятларни жорий қиладиган ёки тўқнашувларнинг тинч ҳолда ҳал бўлишига ёрдам берадиган ва уларда воситачи бўладиган гурухлар бор. Шу НДТларнинг биттаси ёки бир нечаси ҳаракатда қизиқиши бор бўлса улар стратегияни ривожлантиришда ва амалга оширишда катта ёрдам бериши мумкин ва бу иш ташқи одамга чексиз идора ва учрашувлар чигаллиги бўлиб туюлади.

Хукуматларга ўхшаб НДТларда ҳам қизиқишлиар бор. Улардан ёрдам сўрашдан олдин уларнинг қизиқишлиари ва ҳаракат қилиш усууллари тўғрисида кўпроқ маълумот олиш керак. Ҳаракат ичида тўқнашувларга олиб келадиган ва ҳалқ учун фойдали бўлмайдиган НДТларга мурожаат қилмаслик ҳаракат учун муҳим бўлади. Шундай хатоларнинг мисоли катта ОИТС даражали, ахолининг зичлиги баланд ва камбағал жамиятларда туғилиш назоратининг ҳамма шаклларини рад қиладиган НДТдан ёрдам сўраш бўлади.

Самарали бўлиш учун НДТ ва демократик ҳаракат орасидаги муносабат қизиқишлиарнинг бир бирига тўғри келиши, ўзаро хурмат ва тўғриликда асосланиши керак. Ёрдам сўраётган ташкилот учун ўзаро хурмат НДТ учун вақт қимматли ресурс бўлишини тушунишни ўз ичига олади. Учрашувларга яхши тайёр бўлиш, кун тартибидаги масалаларда ёзма материаллар билан таъминлаш ва қўшимча ахборот талабларига вақтида жавоб бериш профессионализм ва хурматнинг белгиларирид. Тўғрилик ҳам жуда муҳим. Ўзини нозўравон деб кўрсатган аммо қуролли қисмни тайёрлаётган ҳаракат НДТни ҳайратга солади, айниқса ҳаракат ва НДТ орасида алоқалар боғланган пайтда қуролли қисм фош қилинса.

Ҳаракат ичидаги ташкилотлар қизиқишлиари ўзларининг маҳсус мақсадларига тўғри келадиган НДТларни қидириш керак. Масалан, аёллар ташкилотлари, касаба уюшмалар, сиёсий партиялар, журналистлар ассоциациялари ва бошқа мутахассислик ташкилотлари ўзига ўхшаган хорижий ташкилотлар билан алоқа боғласа кучли ва самарали бўлиши мумкин. Ҳаракатнинг кучи аъзо ташкилотлар орқали билдирилади. Ҳаракат етакчилари учун ёрдамчилар билан ташкилий муносабатларни яратишида катнашиш керак эмас, улар шу ёрдамчиларнинг борлигини билиш керак ва керак бўлганда уларни маъқуллаш керак.

Ёрдамчиларнинг муаммоларидан биттаси – бу улар ёрдамининг самардорлигини ҳисоблаётганда катта мақсадлар ва натижалар фарқидир. Қаттиқ камбағалчилик мавжуд бўлса ёрдамнинг бир қисми фаолларнинг озуқасига, уй-жойига ва ҳар кунги транспортига сарфланиши тушунарли. Ташкилотлар эса бу ёрдам эҳсон бўлмаслигини ва шу ёрдам учун бошқа нарсалар кутилганлигини тушуниш керак. Ёрдам олаётган ташкилотлар ёрдамни шартнома сифатида кўриши керак. Шартнома шуни англатадики, ёрдам эвазига ёрдам олувчи аъзолигини кучайтириши керак, куръер системаларини, ўқитиш дастурларини, нашр этилган материалларни ишлаб чиқариш ва тарқатишни ташкил қилиши ва ёрдамнинг мақсадига нима тўғри келмасин ҳаммасини бажариши керак. Шартномадаги мажбуриятларни бажариш ташкилот учун қайтадан ёрдам олишга имкониятни яратади, бажармаслик эса ёрдамчига муносабатни узишга мажбур қиласи. НДТлар доирасининг ичида ёрдам талаблари ресурслардан анча катта. Хатони қайтариш НДТ учун қимматга тушади.

Оммавий ахборот воситалари

Хорижий хукуматлар ва НДТлар ёрдамини олиш билан бирга хорижий оммавий ахборот воситаларининг ёрдамисиз аҳолининг ёрдамига сазовор бўлмаслик мумкин. Демократик кураш тўғрисидаги ахборотнинг ва унга ёрдамнинг кенг тарқалиши халқаро ҳамкорликни олишга ёрдам беради.

Оммавий ахборот воситалари билан муносабатлар оммавий ахборот стратегиясини ишлаб чиқиш учун ва мухбир, муҳаррирлар ва матбуот, телевидение ва радиодаги мухим одамлар билан ишлаш учун мутахассиснинг маслаҳатини талаб қилади. Махсус янгиликлар ташкилотининг бирламчи томошабинларини ҳам билиш керак. Масалан, “Вашингтон Пост” ва “Вашингтон Таймс” газеталарининг бирламчи ўқувчилари ҳар хил ва худди шундай вазият “Нью-Йорк Таймс ва “Уол Стрит Джорнэл” газеталарида учрайди.

Демократик кураш тўғрисида тўла ахборотни қидираётган журналистлар тўғрисида бирон маълумотни билиш фойдали бўлади. Кўп мамлакатларда аъзолари катта янгиликлар нашриётларида ишлайдиган, эркин журналист ёки турли нашриётларнинг штатдан ташқари мухбирлари бўладиган Хорижий Мухбирлар Клублари бўлиши мумкин. Уларнинг номларини топиш ва килган ишлари тўғрисида интернетни ҳам ўз ичига оладиган қидиругв ишларини олиб бориш орқали яқин профессионал муносабат фойдали бўладиган одамларни топиш мумкин.

Журналистлар янгиликларга, айникса махсус янгиликларга қизиқади ва уларни “янгилик бўлишига сазовор” қилиш учун уларга маълумот ва матбуот учун расмий хабарларни бериш керак. Журналистлар учун тадбирдан олдин хабар олиш мухим. Шундай бўлиши учун ўзаро ишонч ҳосил бўлиши керак. Шундай муносабатни ривожлантириш тўсиғи харакат ёки ташкилотнинг жамоатчилик алоқалари қисмида туради. Тажрибали мухбирлар кўпинча одамлар улардан ўз манфаатлари учун фойдаланмоқчи деб ўйлади. Бошқалар манфаати таклифни рад қилишга сабаб бўлмайди аммо мухбир учун шу курашни таърифлашда шерик бўлиш аниқ имконияти йўқ бўлса матбуот учун расмий хабардан ташқари чиқишининг фойдаси йўқ бўлади.

Аҳоли янгиликларни билиш учун кўпинча телевидениега таянади. Бу фото ва видеожурнализмга катта ҳамият беради. Тажрибали телевидение журналист-продюсери электрон оммавий ахборот воситасининг таъсирини кўпайтириш учун бир неча оқилона маслаҳатларни берган.

1-қоида. Ҳамма матбуот нашрларини кўриб чиқиб узоқ вақтли муносабатни яратиш учун энг ақлли, зийрак ва тушунарли мухбирлардан/продюсерлардан биринкитасини танланг. Уларга пиво ёки кофе олиб беринг ёки улар билан бирга овқатланинг.

2-қоида. Фойдали ахборот бериб танлаган одамларнинг ишончини қозониш керак, ҳаттоқи бу ахборот ўзингизни мақсадларингизга эришишга ёрдам бермаса ҳам. Бунинг максади ишончни ҳосил қилиш, ўз фикрларингизни билдириш, уларнинг манфаатини кўзлашингизни кўрсатиш ва сизда тўғри алоқалар борлигини кўрсатиш. Доимо алоқа қилиб туринг, аммо янги ёки қизиқарли ахборотнингиз йўқ бўлса матбуотнинг жонига тегманг.

3-қоида. Сиз билан ҳамма вақтда боғланиш имкониятини яратинг. Матбуотни сиз билан алоқа боғлашга қизиқтиринг; уларга телефон номерингизни ва электрон почтадаги манзилингизни бериб талабларига биноан уларга тезда қўнғироқ қилинг. Иккинчи қоидага риоя қилган бўлсангиз матбуотдан қўнғироқлар қабул қиласиз, улар сиздан бирон нарса тўғрисида нимани билишингизни ёки маслаҳатингизни сўрайди. Албатта

гапираётган нарсаларингиз ҳақида эхтиёт бўлишингиз керак, аммо матбуот сизни қидираётган бўлса бу ёритишга таъсир қилиш имконияти.

4-қоида. Оммавий ахборот воқеаларини саҳналаштирунг. Сизда жиддий янгиликлар бўлмаса матбуотни чақирманг. Шу талаб қондирилса кўргазмалик ва ҳиссиёт жиҳатдан кучли равишда продюсерлар учун қулай жой ва пайтда воқеани режалаштиринг ва саҳналаштиринг.

5-қоида. Ҳаракатингиз қилаётган ва муҳим ва маълум қилишга арзийдиган ҳар бир амали ёки воқеаси тўғрисида олдиндан матбуотга маълум қилиш керак. Кўп нарсани ваъда қилманг. Ёзма хабарларга таянманг; иложи бўлса, телефон орқали шахсий алоқа қилинг. Нима, қачон, қаерда ким билан бирга содир бўлиши тўғрисида қисқа ва аниқ тафсилотларни етказинг. Логистик ва механик ахборотларни беришни эсдан чиқарманг, чунки у айниқса телевидение гурухлари учун муҳим бўлиши мумкин. Керак бўлса йўл-йўриқларни, брифингларни ва муҳим шахслар билан суҳбатларни таклиф қилинг.

6-қоида. Матбуот дикқатини нафақат сизнинг амал ва ютукларингизга, балким душманингиз ҳаракатларига ҳам қаратишини эсда тутнинг. Ҳаракатингиз матбуот учун қизиқарли бўлган режим нима қилиши ёки режалаштириши тўғрисида яхши билиши мумкин ва сиз қачон имконият бўлса ўз хавфсизлигингишни ва манбаларингизни номаълум бўлишини таъминлаб шу маълумотни етказишингиз керак.

7-қоида. Мухбир ва продюсерлар ҳикояларини хўжайнларига сотиши кераклигини эсда тутинг ва тегишли ўтган воқеалар, контекст, далил ёки уларга номаълум аммо ҳикояни жозибали қиладиган оқибатларни етказиб уларга ишини бажаришга ёрдам беринг. Сиз катта шахсларнинг ҳаёти ёки ўзаро муносабатлари ҳақида тафсилотларни ёки бирон воқеани қизиқарли қиладиган бизнес алоқалари тўғрисида маълумотларни билишингиз мумкин. Иложингиз бўлса ҳикояни қизиқ қиладиган видеолавҳани таклиф қилинг.

8-қоида. Журналистлар видеолавхаларингизни нотўғри тушунишига йўл қўйманг. Сиз кўришга таклиф қилган воқеаларнинг санаси, жойланиши ва мазмун тўғрисида тўлиқ ва аниқ ахборот беришингиз керак. Шу материални таклиф қилишга ҳақингиз борлигини ва кассетани телевидениеда кўрсатиш ёзмадаги одамларнинг ҳеч бирини хавф остига солмаслигини ва сизга қарши суд аризалари бўлмаслигини аниқланг.

9-қоида. Ёлғон ёки адаштирадиган ахборотни ҳеч қачон етказманг. Қисқа вақтда фойда кўришингиз мумкин, аммо узоқ вақтли зиёнга арзимайди.

10-қоида. Ҳар хил тармоқлар, оммавий ахборот корхоналари ва янгилик хизматларида ҳар хил тингловчилари, янгилик чиқариш цикллари, услублари ва техникавий талаблари бўлади. Энг ғайриоддий ё шошилинч воқеалардан ташқари вазиятларда шу омиллар ҳисобга олиниши керак. Телевидениеда қисқа ахборот қиладиган журналист талаблари 1500 сўздан иборат ёзма ҳикояларни ёзадиган мухбир талабларидан фарқ қиласди.

Хуроса

НДТ ёрдами ёки оммавий ахборот воситаларидан оқилона фойдаланиш орқали ташки жамоатларга таъсир қилиш нозӯравон ҳаракатнинг муваффақияти учун муҳим бўлиш мумкин. Шу ташки кучлар билан ҳамкорлик нозӯравон ҳаракатга қонунийликни, кучни, ресурсларни ва ёритишни етказиб бериши мумкин, аммо бу ҳамкорликларда бажариш керак бўладиган мажбуриятлар ҳам бор.

Ўн тўртинчи боб

Маслаҳат ва тренинглар

Афсуски ҳаётда қуролли тўқнашувга альтернатива бўлган стратегик нозўравон курашни олиб боришида қизиқиши кўпинча қуролли тўқнашув мағлубиятга учрагандан кейин ёки кенг текширув қуролли кураш ғалаба учун маъкул бўлмайдиган деб топгандан кейин пайдо бўлади. Қуролли курашга кетган ойлар, йиллар ё ўн йилликлар катта қайтариб бўлмайдиган харажатларни ифодалайди ва зўраки кураш тўғри танлов бўлмаслигини – ва ҳеч қачон бўлмаганини – тан олишни хоҳламаслик тушунарли. Шу хато иштирок этган қобилиятли одамларнинг айби бўлмасдан, уларнинг назоратидан ташқари юрган каттароқ кучларнинг айби бўлиши мумкин.

Хозирги замонда золимона режимга қарши қуролли курашни олиб бориш хатолиги ҳаммага маълум бўлиши керак. Совуқ уруш тугаганидан кейин катта кучларга душман мамлакатлар блокига қарши қизиқишлигини кучайтириш учун тўқнашувларни олиб борадиган “мижоз” мамлакатлар керак эмас. Мамлакатлар ҳозир кўпроқ иқтисодий қизиқишлирига диққатини қаратган ва булар сиёсий барқарор муҳитларда амалга ошиши мумкин.

Хукуматлардаги ҳокимиятнинг қаттиқ марказлаштирилиши, шу билан бирга коммуникация, оломонларни назорат қилиш, разведка каби оппозиция гурухларини қаттиқроқ назорат қилиш ва тийиш учун технологияларнинг ривожланиши ва бошқа мажбур қилиш имкониятлари қуролли кучларнинг машқ қилишини, ҳаракат қилишини ва қабул қилинишини жуда мураккаб қиласди. Ҳаттоқи демократик жамиятларда “терроризмга қарши уруш” олдин йўқ бўлган шахсларни кузатиш ва назорат қилиш чораларини қабул қиласди – бу амаллар бир неча йил олдин тасаввур ҳам қилинмаган эди. Авторитар режимлар учун терроризмга қарши уруш қаттиқроқ зулмга йўл очди. Террорист деб аталган демократик оппозиция гурухларининг етакчилари хукумат террорига дуч бўлади ва демократик мамлакатлар бунда норозилигини билдира олмайди.

Бу омиллар демократик ўзгариш учун қуролли курашга имконият қолдирмагани билан бирга нозўравон ҳаракатлар стратегияси қандай қилиб амалга ошиши тўғрисидаги фикрлашни ўзгартирди. Битта мисол – бу телефонлардан фойдаланиш. Ҳозир ҳамма вакт ҳамма қўнғироқларни кузатиш мумкин ва уяли телефон фақат батареяси олинганда хавфсиз бўлади!

Дунёда кенг ишлатиладиган компьютерларларнинг қаттиқ дискидаги маълумотни ўчириш учун фақат иккита йўл бор – бу унга ўт қўйиш ёки қаттиқ электромагнит олдига қўйиш. Уни катта болға билан парчалаш натижада компьютер эксперти ундан маълумотни чиқара олмаслигининг гарантиясини бермайди. Ўчириш тутмачасини босиши фақат оператор кўз олдидан ўчиради, аммо хукумат разведка агентлиги назаридан эмас. “Куки-файлларни” ўчириш уларни компьютерга солган одамга диққатни қаратади. Кодлаш дастурларни ишлатадиган одам, шу кодлар чақилмаса ҳам, ўзларига эътиборни қаратади.

Стратегик нозўравон кураш тўғрисида бир неча китоблар ёзилган. Бу китоблар, фильмлар, мақолалар ва рисолалар нозўравон курашни ўзига очаётган одамлар учун ёки шундай тўқнашувда иштирок этаётган одамлар учун фойдали манба бўлган ва ҳамиша бўлади улар ягона ўзлари қониқарли эмас. Вақт зик бўлган пайтда билим ва қобилиятлар

тезда етказилиши керак, маслаҳатчи ва тажрибали инструкторлар талаб қилиниши керак. Шундай талабни қабул қилиш жуда катта масъулиятни олиш дегани.

Самарали тренинг учун инсоний ресурсларни максималлаштириш

“Күдратлироқ күч” фильмининг стратегик нозӯравон ҳаракат соҳасидаги хиссаларидан бири – бу миллионлаб одамларга йиллар мобайнида айтилиб ўтаётган хабарни кўриш ва эшитиш имконияти яратиш – яъни ҳокимият учун курашда зўравонлик ва бўйсунишга самарали альтернатива мавжудлиги тўғрисидаги хабар.

Аҳолининг нозӯравон курашда умумий қизиқишининг кўтарилиши билан бирга золимона режимларга қарши нозӯравон курашни ишлатиш учун ахборот ва тренинг талабларининг кўпайишини кўряпмиз. Ҳеч бир ташкилотда нозӯравон курашнинг ҳар бир соҳасида ўргатиш қобилияти йўқ. Баъзилари миллий ҳаракатларга стратегик талабларни етказишга ўргатади, бошқалар тактик билим ва қобилиятларда асосланади, бошқалар эса кенг оммаларни сиёсий жараёнда иштирок этиш учун нозӯравон ҳаракат қилишга ўргатишда қобилиятларга эга. Нозӯравон амалларни ишлатишга ўргатадиган гурухларнинг ҳаммаси шу мавзуда тренинг, воркшоп ва семинарларни ўтказиш учун албатта чақирилади.

Асосий билимни стандартлаш

Бир савол туғилади: “Нозӯравон кураш назарияси ва амалиётига тегишли асосий билим ва қобилиятларни ташкил қилиш учун стандартлаш тўғрисида ўйлашимиз керакми?” Ҳамамиз биламизки, масалан, нозӯравон ҳаракатда баландроқ ойликлар учун иш ташлашда ҳам, инсон ҳуқуқларини бузишга қарши норозиликларда ҳам ёки сиёсий ўзгаришни келтириш учун умумхалқ нозӯравон ҳаракатни режалаштиришда ҳам ишлатиладиган умумий концепция ёки принциплар бор. Биз яна шуни биламизки, бу концепция ва принциплар барча маданият ва миллатларда ишлайди, худди уруш ҳарбий принциплари универсал холда ишлаганидек. Бу концепциялар ишлатилиши тўқнашувнинг маҳсус шароитларга боғлиқ аммо назария ўзгармайди. Балким “асосий пакет” нозӯравон тўқнашувга тегишли мавзулар қўшиладиган стандарт билим доирасини яратишга ёрдам беради.

“Асосий билим” ичига кирадиган мавзулар қуйидагилар бўлиши мумкин:

- 1. Кураш учун охирги ва ўртача мақсадларни қўйиш муҳимлиги.** Аниқ мақсаднинг борлиги ресурсларни яхши ишлатишга, биринчиликларни аниқлашга йўл беради ва нафақат аҳолига маъқуллаш ва иштирок этиш сабабини яратади, балким кураш мобайнида етакчиликнинг самарадорлигини ўлчаш учун меъёрларни етказади.
- 2. Ҳокимиятнинг плюралистик табиати, унинг манбалари ва шу ҳокимиятнинг “таянч устунлари” деб аталган муассаса ва ташкилотларда ифодаси.** Ҳокимиятнинг плюралистик моделининг, манбаларининг, ва унинг “таянч устунларидаги” ифодасининг аниқ тушунчасисиз одамлар учун нозӯравон кураш ҳақида стратегик равища фикрлаш мумкин бўлмайди. Таянч устунларининг кучлари ва заиф томонларини тез равища аниқлаш техникаси ёки операцион режалаштириш учун батафсил таҳлил қилиш техникаси сўнгги курс ёки маслаҳатларда кўрсатилиши мумкин. 1-чи ва 2-чи бобларни кўринг.
- 3. Нозӯравон қурол ва усуllар кенг арсеналини кўрсатиш.** Бу нафақат курашчилар гурӯхига бор имкониятларни кўрсатади, балким аъзоларига

нозўравон ҳаракат демонстрациялардан ташқари кўп нарсани англатишини тушунтиради. 4-бобни, “Усуллар ва Механизмларни” кўринг.

4. **Кўрқиш ва унга бардош бериш техникалари.** Аҳолини террорлаш диктаторлар ҳокимиётда қолишининг самарали қуролидир. Бу жамиятни бўғади, кўрқитади ва бир-биридан ажратади. Тажриба баъзи техникалар кўрқиш таъсирларига бардош беришда фойдали бўлишини қўрсатди. Бундан мақсад одамларни қўрқувсиз қилиш эмас, балким қўрқиш уларга халақит қилмасликда ёрдам бериш. 10-бобни, “Кўрқиш”ни кўринг.
5. **Тарғиботнинг асосларини кўрсатиши.** Хабар, нишон, хабарчи ва қайтувчи алоқа концепциялари шу муҳим мавзуда фикрлаш учун мазмунни яратади. 9-бобни, Психологик Операцияларни кўринг.
6. **Нозўравон ҳаракатнинг ифлословчилари.** Зўравонлик амаллари нозўравон ҳаракат учун хавфни туғдиради. Алоҳида бўлган амаллар яхши эмас. Етакчилар билими билан бундай амаллар режалаштирилиб амалга оширилса улар ҳалокатли бўлади. “Халқ ҳаракатини” тузища жамият турли табақаларининг ёрдамини олиш учун айрим ният ва мақсадларни қўшишга тазииклар бўлади. Ҳаракат кўтарадиган юк оғирлигининг чегаралари ҳам бўлади. Стратегик мақсадларнинг сони доимо ўсмасдан чегараланиши керак. Албатта ҳамиша “бегона қўл” хавфи бўлади. Фракциялар орасидаги келишмовчиликлар ҳаракат энергиясини йўққа чиқаради ва режимга уни бўлиб унга қарши курашишга ёрдам беради. Ҳаракатлар мағлубиятининг бирламчи сабабларидан бири – бу уларнинг етакчиларидан баъзилари ҳокимиёт ҳали қўлига келмасдан тақсимланиши тўғрисида ўйлаши. Бошқа ифлословчи – бу демократия учун кураш тўқнашувни олиб бориш учун демократик ташкилий тузилишни талаб этиши тўғрисидаги хато фикр. Бу нозўравон уруш, аммо уруш. Бунга қаттиқ етакчилик ва тартиб керак. Бу тасодиф эмас, балким диктатурани барбод қилиш учун яхши режалаштирилган ва амалга ошган стратегия. 12-бобни, “Нозўравон курашнинг ифлословчилари”ни кўринг.

Билим ва қобилияtlарнинг манбаларини тақсимлаш

Нозўравон тўқнашув иштирокчилари билим ва қобилият тренингларининг етказувчиларини тақсимлаш керак. Масалан, режалаштирилган турли кампанияларга ёрдам бериш учун ишчиларни сафарбар қилиш керак бўлса стратеглар бунинг учун тажрибали касаба уюшмаларининг ташкилотчилари тўғри келишини ўйлаши мумкин. Шу тажрибали касаба уюшмалари ташкилотчилари маҳсус секторлардан бўлиш керак - қишлоқ хўжалиги, ишлаб чиқариш, хизмат ва бошқалар.

Тарғибот, ёки эвфемистик атамани ишлатганимизда, ахборот ва оммавий ахборот воситалари нозўравон курашда муҳим ролни ўйнагани учун тажрибали ва муваффақиятли жамоатчилик муносабатлари мутахассисларининг маслаҳатлари кера бўлади.

Аёллар нозўравон ҳаракатга қабул қилинадиган инсоний ресурсларнинг ярмисини ташкил қиласди. Баъзи жамиятларда улар умумий иш кучининг кичик қисмини ташкил қиласди. Ўхшаш маданиятга эга бўлган мамлакатлардан нозўравон курашда тажрибани орттирган одамларни таклиф қилиш ва аёлларни сафарбар қилишда ва улар учун курашда фойдали ролни аниқлашда маслаҳатларини эўйтиш мумкин.

Ёшлар секторига маҳсус эътиборни қаратиш керак. Нозўравон курашда ва ҳарбий тўқнашувда ёшлар олдинги сафларда туради. Улар ижтимоий ўзгаришлар учун ҳаракатларнинг олди сафларини ташкил қиласди ва бу нарса тўғри. Улар ҳали кўп нарсага ўрганиш керак, ва ҳаракатда улар жуда эрта ўрганади. Уларни нафақат ўқийдиган китоблар ва тактика ва етакчиликка ўргатадиган воркшоплар билан таъминлаш керак, балким уларда бошқа тўқнашувлардаги ёш гурухларнинг ветеранлари билан учрашиш ва муваффақият ва хатолари тўғрисида эшитиш имкониятлари бўлиши керак. Шахсий тажриба яхши устоз, аммо бошқаларнинг тажрибасидан ўрганишнинг ҳаражатлари камроқ бўлади.

Ягона муҳим нарса бу ерда талаб қилувчига маҳоратли тренинг ресурсларини етказиб бериш ва бунда талаб қилинган билим ва қобилиятларни ҳисобга олиш. Аммо бу нозўравон тўқнашув ветерани тренинг ва маслаҳат учун доимо энг тўғри бўлишини англатмайди.

Қайси инструктор ва маслаҳатчилар самарали ҳисобланади?

Маслаҳат ва тренинг талабларини қониқтириш учун билим ва қобилиятларимиз бор бўлиши билан биз талаб қилинган билим ва қобилиятлар самарали тарзда етказилишини таъминлашимиз учун инструкторларимиз қандай сифат ва қобилиятларга эга бўлиш кераклиги тўғрисида ўйлашимиз керак. Шу сифатларнинг бир нечаси қуидагилар:

- 1. Яхши тингловчи ва кузатувчи бўлиш.** Ахборотни етказиши ва ахборотни олиш муҳим ҳисобланиб, олдинги билимни баҳолаш, гурух талабларига риоя қилиш ва кўрсатилган мавзунинг ўргатилишининг муваффақияти тўғрисидаги маълумот олиш кўп вақтни тежайди. Тажрибали инструктор ва маслаҳатчилар жисм тилининг ва кўз контактининг муҳимлигини тушунади. Кўрсатиш услугубини мукаммаллаштириш, тушунилмаган мавзуларни кайтариш ва гурухни ҳозир қизиқтирадиган мавзуга ўтиш учун дарс танаффуслари пайтида ёрдамчи гурухнинг фикрларини билиш керак. Маслаҳатчи ва тренер ҳамма вақт гапириш керак эмас. Бир неча дақиқа давомида жим туриш бошқалар учун гапиришга имконият яратиб беради ва уларнинг гаплари муҳим бўлади ёки ҳаттоқи инструктор ё маслаҳатчини гапидан ғам муҳимроқ бўлади. Олдинги билимни баҳолаш учун д-р Жин Шарп 1992 йил охирида Бирма оппозиция гурухининг Манерплау чангальзордаги штаб-квартирасига борган. Бу гурух стратегик нозўравон кураш концепсияси билан танишиб чиқкан. Д-р Шарп колледж профессори бўлиб ишлайдиган одамга таништирилган эди. Хурмат гапларини алмашуви ўрнига профессор дарҳол Жиннинг уч томли “Нозўравон кураш сиёсати” ишидаги маҳсус жойларни мунозара қилишга ўтган. Профессор шу китобларни бир йил олдин ўқиган эди. Маслаҳатни талаб қилиш ва маслаҳатчи етиб келишнинг орасида кўп вақти ўтиши мумкин. Шунинг учун биринчи масала - бу маслаҳат олаётган гурухлардаги вазиятни кўриб чиқиши бўлиши керак. Маслаҳатнинг олдинги масалалари вазият ўзгариб муҳим бўлмай қолиши мумкин ва бошқа муҳим масалалар кўтарилиши мумкин. Олдинги талабга тегишли мавзулар учун тайёрланган хабарлар гурух учун қолдирилиши мумкин. Ҳар хил маслаҳатчиларни талаб қиласидиган мавзулар бўлса шу маслаҳатлар қаердан олиш мумкинлиги тўғрисидаги таклифлар бўлиши керак.
- 2. Кўп маданиятли коммуникацияда сезир бўлиш.** Ҳамма тренерлар риоя қиласидиган бир неча асослар бор. Масалан ўкувчилар кўрсатилаётган маълумотни ўз тажриба ва муҳити асосида ўзлаштиради. Тренер шу тажриба ва муҳитга тегишли мисолларни келтириб шу ўзлаштиришни тезлаштириши

мумкин. Кўпинча ишлаётган таржимонлар мавзулар ҳақида жуда кам билади ва шунинг учун уларга синфни “ўқитишни” тақиқлаш керак. Бир воқеада тренер ўқувчиларнинг тилини озгина билган эди аммо буни таржимонига айтмас эди. Таржимон мавзуни яхши тушунганидан кейин ўқувчиларга тренернинг эмас ўзининг фикрларини етказа бошлади. У тезда алмаштирилган эди!

2. **Мавзуни дарс режасидан ташқари билиш.** Инструкторлар саволларга жавоб берганида ва ўқитиш мақсадларини кучайтирганида бу нарса муҳим бўлади. Ўқитувчиларни ўқитиш дастурларида бу кам учрайдиган нарса. Тажриба шуни кўрсатганки иккита ё учта қайтаришлардан кейин тренерлар дарс режасидан ташқари саволларга жавоб бера олмайди. Шунинг учун тренерлар тўғри таржима қилинган манба материаллари билан фойдалана олиши керак ва шу материаллар бўйича текширилиши керак. Шу билан бирга ҳар бир соҳадаги профессионални белгилайдиган жавоб қуидагича бўлади: “Мен бу саволга жавоб бера олмайман. Ўйлаб кўрай, кейин сизга албатта айтаман”.
3. **Ўқиши жараёни қандай бўлишини тушуниши.** Ўқиши, эшлиши ва қилиш (ёки аралашлари) натижасида қанча ахборот қолиши тўғрисидаги маълумотларни текшириб бўлмаса ҳам, одам иштирок этган ҳар бир нарса у китобларда ва лекцияларда ўқиган билимларни кучайтиради деган ақлий хulosага келишимиз мумкин. Шунинг учун тренер шарҳларини кўринадиган воситалар билан ва амалий машқлар билан таъминлаши керак. Қари армия инструкторида ҳамма инструкторларга тегишли яхши қоида бўлган: нима гапириб берингни тўғрисида гапир, гапириб бер ва кейин нама гапирганлигинг тўғрисида гапир.”

Маслаҳатчи нафақат маслаҳатни талаб қилган гурух тўғрисида, балким гурух ҳаракатнинг қаерига тўғри келганилиги тўғрисида ҳам билиши керак. Бошқача айтганда, маслаҳат кичик гурух учун бериляптими, ё оппозициянинг асосий гурухи учунми? Ҳаракатнинг катта етакчилари томонидан маъқуллаш ва фаол ёрдам олиш жуда яхшироқ бўлади. Шу учрашув ташкил қилинса, маслаҳатчи стратегик нозӯравон курашнинг назарияси ва амалиётини бошқа тўқнашувларда ишлатиш учун унинг обзорини таърифини намойиш қилиши мумкин. Нозӯравон курашнинг самарадорлигига шубҳа қолган бўлса “пилот лойихани” таклиф қилиш мумкин ва шу орқали фикрлари ҳаракат етакчилари томонидан ҳурмат қилинган одамларнинг баҳосини олиш мумкин. Бу ерда натижани олдиндан айтиш жуда осон, етакчилар нозӯравон курашни танламаса ҳаракатга мақсадларига муваффакиятли равишда эришиш учун керак бўлган маблағ ва ўқитилган ходимлардан иборат ресурслар берилмайди.

Кўп холларда диктаторлик режимлари оппозиция етакчиларидан анча олдин нозӯравон курашнинг аҳамиятини англайди. Шу холда кадрларнинг биринчи тренинги ҳаммага эълон қилинмагани тўғри бўлади. Инструкторлар ҳам доимо ўқувчиларинг номларини билиши керак эмас. Аслида баъзи шароитларда тренингга келишдан кейин ўқувчилар ўзларини тахаллуслари билан таништириши ва асли номлари инструкторга ва олдин кўришмаган бошқа ўқувчиларга номаълум бўлиши талаб қилиниши мумкин.

Имконият бўлса тренер ва маслаҳатчilar гурух билан яшashi керак чунки дарсдан кейин ҳам муносабатлар яратилиши керак. Бошқача айтганда тренерларни осон топиш имконияти бўлиши керак. Билим етказилиши кўпинча дарсдан кейинги пайтларда самарали равишда амалга ошиши мумкин.

Бир неча охирги фикрлар

Стратегик нозўравон қурашни олиб бориш ва уни амалга ошишининг тагида терадиган ижтимоий ҳокимият назарияси тўғрисида фикрлаш эзотерик масала бўлиши керак эмас. Бунинг ўрнига стратегик нозўравон қураш тушунарли бўлиши керак ва ҳамма хукумат зулмини барбод қилишга интилган одамлар орқали ишлатилиши керак. Халқ шуни аниқ тушуниш керакки, золим уларни қийнаш учун ишлатган ҳокимият манбаларини улар ўзлари қўлларида ушлайди ва одамлар биргаликда хукмдорга шу манбаларни бермаслиги мумкин ва эркинлик учун имкониятни яратиши мумкин.

Шу китобнинг бирламчи мақсади ўқувчига стратегик нозўравон қураш асосларини таништириш ва амалий ишлатилиши тўғрисида қисқа мунозара қилиш бўлган. Бу аниқ иш эмас, балки зулмни йўқ қилиш учун халқнинг маҳобатли кучини ишлатиш тўғрисида фикрлаш учун ёндашув. У қуролли ва қуролланмаган тўқнашувларнинг ўхшашиб томонларини кўрсатган, аммо энг муҳим ўхшашиб жойи бу ерда – бу энг кам эътибор бериладиган қарор қилиш ва режалаштиришда систематик ёндашувнинг муҳимлиги. Тўғри стратегия мақсадларга эришиш учун йўналиш ва устунликлар билан таъминлайди ва янги имкониятлардан фойдаланиш ёки янги вазифаларни бажариш учун режаларни ўзгартиришга керак эгилувчанликни таъминлайди. Режа асосланган вазият омиллари ўзгарганда режани амалга оширишни давом эттириш энг катта хато бўлади – ва шу ўзгаришлар кўпинча содир бўлади. Аммо тўғри стратегия, оқилона режалаштириш ва кучли етакчилик асосида нозўравон ҳаракат тезда ўзгаришларни киритиши мумкин ва жанг майдонларини танлашни давом эттириши ва душманни унинг шароитларида қурашишга мажбур қилиши мумкин – ва шу стратегия ва етакчилик ҳар бир нозўравон қурашнинг натижасида ҳал қилувчи равишда фарқ қилиши мумкин.

БИРИНЧИ ИЛОВА

Нозўравон қурашнинг муҳим атамаларининг луғати

Аккомодация. Нўзўравон ҳаракатнинг ўзгариш механизми; бу механизмда душманлар қарорни танлаш имкониятлари борида нозўравон қурашчилар билан битимга келиш ва айни талабларини бажариш қарорига келади. Аккомодация душманлар нуқтаи назарини ўзгартирганда ва ўзгартиришга мажбур бўлмаган ҳолда ўзаро келишув қулай бўлиши қарорига келганида пайдо бўлади.

Аккомодация қураш давом этган ҳолда конверсияга, нозўравон мажбур қилишга ёки душман тузумининг ёки режимининг барбод бўлишига келтириши мумкин деган фикрлар натижасида пайдо бўлади.

Ваколат. Айни шахс ёки институтларнинг ҳукмлари, қарорлари, маслаҳатлари ва буйруқлари ихтиёрий равишда тўғри деб қабул қилиниш ва шунинг учун бошқалар

бўйсуниши ёки ҳамкорлиги туфайли амалга оширилиш фазилати. Ваколат сиёсий ҳокимиятнинг бош манбаи, аммо у билан тенг эмас.

Бойкот. Ижтимоий, иқтисодий ёки сиёсий ҳамкорликни рад қилиш.

Фуқаролик иштирок этмаслик. Сиёсий ҳамкорликни рад қилиш актининг синоними.

Фуқаролик ҳаракат. Сиёсий мақсадларда бажарилган нозӯравон ҳаракатнинг синоними

Фуқаролик саркашлиқ. Сиёсий мақсадларда бажариладиган нозӯравон норозилик, қаршилик ёки аралашиб кучли актлари.

Фуқаролик қаршилик. Сиёсий мақсаддаги нозӯравон қаршиликнинг синоними.

Фуқаролик забастовка. Сиёсий сабаблардаги иқтисодий тўхташ. Забастовкада фақат ишчилар эмас, балким студентлар, мутахассислар, дўкон эгалари, идора ишчилари (хукумат ишчилари билан бирга) ва юқори табақалар аъзолари иштирок этиши мумкин.

Фуқаролик бўйсунмаслик. Айрим қонун, қарор, қоида, фармон, ҳарбий ёки полиция буйруқларни тинч ҳолда атайлаб бузиш. Кўпинча бундай қонунлар аслида ахлоқсиз, адолатсиз ёки золимона ҳисобланади. Баъзи пайтларда аммо тартибга соладиган ёки холис ахлоқ қонунлар хукумат кенг сиёсатларига қаршилик рамзи сифатида бузилади.

Конверсия. Нозӯравон кураш қарши олиб борилаётган душманларнинг нуқтаи назарларининг ўзгариши, ва бунинг натижасида нозӯравон гуруҳнинг мақсадларини қабул қилишнинг тўғрилигини кўриши. Бу нозӯравон ҳаракатнинг тўртта ўзгариш механизмининг биттаси.

Дезинтеграция. Нозӯравон ҳаракатнинг тўртинчи механизми, бунда оддий душманлари мажбур қилиш эмас балким оммавий ҳамкорликни рад қилиш ва саркашлиқ натижасида тузумнинг ёки хукуматнинг парчаланиб кетиши. Ҳокимият манбалари ҳамкорликни рад қилиш орқали шундай даражада камаяди ёки йўқ килинадики, душманнинг тузуми ёки хукумати парчаланиб йўқ бўлади.

Иқтисодий ёпилиш. Шаҳар, вилоят ёки мамлакатнинг иқтисодий фаолиятни иқтисодиётни ишдан чиқариш даражасида тўхтатиш. Сабаблари кўпинча сиёсий бўлади. Бундай ҳолат ишчилар умуний иш ташлашни ўtkазиб бошқарувчилар, ишбилармонлар, савдо институтлари ва кичик дўкон эгалари идораларини ёпишганда ва иқтисодий фаолиятини тўхтатганда эришилади.

Эркинлик (сиёсий). Хар бир шахсга танлаш ва ҳаракат қилиш ва шахсларга ва гурухларга жамоат ва сиёсий тузумнинг қарорларида ва бошқарувида иштирок этиш эркинлигини берадиган сиёсий шароит.

Бош стратегия. Тўқнашувда танланган ҳаракат йўналишида мақсад қандай қилиб эришилиши тўғрисида кенг концепция. Бош стратегия тўқнашувда мақсадларга эришиш учун гурухнинг ҳамма керакли ва мавжуд ресурсларини (инсоний, сиёсий, ахлокий ва ҳоказо) мувофиқлаштиришга ва йўналтиришга хизмат қилади. Алоҳида мақсадларга эришиш учун ва бутун курашнинг босқичларини ўзаро боғлаш учун бош стратегияни ичидаги бир неча чекланган стратегиялар бўлиши мумкин.

Норозилар гурухи. Норозиликлари тўқнашувнинг талаш масалалари бўлган ва нозўравон курашчиларнинг томонидан ҳимоя қилинган аҳолининг бош гурухи.

Инсоний ресурслар. Бу ерда бу атама “ҳукмдорларга” (давлат бошидаги ҳукумат гурухи назарда тутилган) бўйсунадиган, улар билан ҳамкорликда ишлайдиган ёки ҳукмдор гурухнинг хоҳишини амалга оширишга ёрдам берадиган шахслар ва гурухлар сонини билдиради. Бунинг ичига бундай шахслар ва гурухларнинг бутун аҳолининг сонига нисбати ва уларнинг ташкилотларини кўплиги, шакллари ва қарамлиги киради. Ҳукмдоринг ҳокимияти бундай инсоний ресурсларнинг борлигига бοғлиқ, ва булар сиёсий ҳокимиятнинг манбаларидан биридир.

Моддий ресурслар. Бу сиёсий ҳокимиятнинг бошқа манбаи. Бу атама мулк, табиий ресурслар, молиявий ресурслар, иқтисодий тизим, мулоқот воситалари ва транспортда ташиб усулларини билдиради. Ҳукмдорнинг назорат қилиш ёки қилмаслик даражаси ҳукмдор ҳокимиятининг куч ва камчиликларини аниқлашга ёрдам беради.

Ўзгариш механизmlари. Бу жараёнлар асосида нозўравон курашнинг муваффақиятли бўлган ҳолларида ўзгаришлар киритилади. Тўртта механизmlар – бу конверсия, аккомодация, нозўравон мажбур қилиш ва дезинтеграция.

Усуллар. Нозўравон ҳаракат доирасидаги маҳсус ҳаракат воситалари. Бугунгача икки юз маҳсус усуллар аниқланган. Улар учта бош синфларга таснифланган: нозўравон норозилик ва ишонтириш, (ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий) ҳамкорликни рад қилиш ва нозўравон аралashiш.

Ҳамкорликни рад қилиш. Маъқул бўлмаган шахс, фаолият, институт ёки режим билан бўлган ижтимоий, иқтисодий ёки сиёсий ҳамкорликни (ёки буларнинг қўшмасини) атайин камайтириш, давом этмаслик ёки тўхтатиш. Ҳамкорликни рад қилиш усуллари ижтимоий, иқтисодий (иктисодий бойкот ва иш ташлаш) ва сиёсий ҳамкорликни рад қилиш тоифаларига таснифланади.

Нозўравон (диний ёки этик). Диний ёки этик сабаблардан зўравонлик ҳаракатларни тақиқлайдиган турли хулқ ва маслаклар. Маълум маслак тизимлари душманларга

ижобий қарашни ва муносабатни, ҳаттоғи душман деган ғояни рад қилишни буюришади. Бундай маслакдаги одамлар прагматик сабабларда нозӯравон курашадиган одамлар билан нозӯравон курашда иштирок этиши мумкин ёки ихтиёрий равищда иштирок этмаслиги мумкин.

Нозӯравон ҳаракат. Норозилик, қаршилик ва аралашишни жисмоний нозӯравон ўтказиш усули. Бундай ҳаракатлар (а) фаолиятсизлик актлари орқали, бунда иштирокчилар кўпинча бажарган фаолиятини, одатдан улардан кутиладиган фаолиятни ёки қонун ёки қоидалар талаб қиласидиган фаолиятни бажаришни рад қилишади; (б) фаолият актлари орқали, бунда иштирокчилар кўпинча бажармайдиган, одатда улардан кутилмайдиган ёки қонун ёки қоидага биноан бажарилиши тақиқланган фаолиятни бажаришади; ёки иккаласининг комбинацияси орқали бажарилади. Бу усул кўп маҳсус усулларни ўз ичига олади ва улар учта бош синфга бўлинади: нозӯравон норозилик ва ишонтириш, ҳамкорликни рад қилиш ва нозӯравон аралашиш.

Нозӯравон мажбур қилиш. Нозӯравон ҳаракатнинг ўзгариш механизми. Бунда ҳамкорликни рад қилиш ва саркашлик кенг ишлатилгани туфайли вазиятнинг самарали назорати душманлар қўлидан олингани учун уларнинг истакларига қарши талаблар қониқтирилади. Аммо душманлар расмий лавозимларида қолишади ва тузум барбод бўлмайди.

Нозӯравон исён. Оммавий ҳамкорликни рад қилишни ва саркашликни ишлатиб золимона режимга қарши ҳалқнинг сиёсий исёни.

Нозӯравон аралашиш. Тўқнашувда душманнинг фаолиятига ва тизимининг ишлашига нозӯравон чоралар ёрдамида аралашадиган нозӯравон ҳаракат усулларининг катта синфи. Бу усуллар рамзий норозилик ва ҳамкорликни рад қилишдан фарқ қиласиди. Бузғун аралашиш кўпинча жисмоний (масалан ўтириш) бўлади, аммо психологик, ижтимоий, иқтисодий ёки сиёсий бўлиши ҳам мумкин.

Нозӯравон норозилик ва ишонтириш. Қарши фикрларни билдирадиган ва ишонтиришга уринадиган (бедорлик, марш ва пикетлар) рамзий актларни қамраб оладиган нозӯравон ҳаракат усулларининг катта синфи. Бу актлар оғзаки иборалар билан чекланмайди, аммо ҳамкорликни рад қилиш (иш ташлаш) ва нозӯравон аралашиш (ўтириб олиш) яқинида тугайди.

нозӯравон кураш. нозӯравон ҳаракатнинг қудратли шакллари ёрдамида жиддий тўқнашувни олиб бориш, айниқса жазолар билан жавоб бера оладиган қатъий ва ресурсларга бой душманга қарши.

нозӯравон қуроллар. Нозӯравон ҳаракатнинг маҳсус усуллари.

Таянч устунлари. Мавжуд режимнинг хукмронлик кучини сақлаб қолиш ва ривожлантириш учун уни керакли ҳокимият манбалари билан таъминлайдиган

институтлар ва жамоат бўлимлари. Бунинг мисоллари жазоларни амалга оширадиган полиция, қамоқхоналар ва ҳарбий кучлар, ваколатни (қонунийликни) таъминлайдиган ахлоқий ва диний етакчилар, иқтисодий ресурслар билан таъминлайдиган ишчилар, ишбилармонлар ва инвесторлар гурухлари, ва айтиб ўтилганларга ўхшаш сиёсий ҳокимият манбалари бўлади.

Сиёсий қаршилик. Диктатурани барбод қилиш ва демократик тизим билан алмаштириш мақсадида нозўравон курашнинг стратегик қўлланилиши. Ҳамкорликни рад қилиш ва бўйсунмаслик орқали олиб борилган кураш диктатура кучининг манбаларини камайтириш ва узуб олиш учун зулм остидаги ахолининг кучини тўплайди. Манбалар “таянч устунлари” деб аталган гуруҳ ва институтлар орқали таъминланади. Сиёсий бўйсунмаслик муваффақиятли ишлатилганида ҳозирги ёки келажақдаги диктатура орқали халқни бошқариш имкониятини йўқ қиласи ва демократик тизимни янги хавф-хатарлардан сақлаб қолади.

Сиёсий жиу-житсу. Нозўравон кураш давомида кучлар нисбатини ўзгартира оладиган маҳсус жараён. Сиёсий жиу-житсуда душманларнинг нозўравон курашчиларга қарши жазоларига салбий реакция сиёсий равишда душманларга қарши айланади ва кучларини камайтиради ва нозўравон курашчиларнинг кучларини кўпайтиради. Бу жараён жазолар зўравонлик ёки тиз чўкиш билан эмас, балким нозўравон бўйсунмаслик давоми билан қарши олингандан ишлаши мумкин. Шунда душманнинг репрессиялари ёмон томондан кўринади. Натижада учинчи томон ичида, бош норозилик билдирган гурухлар ичида ва душманнинг одатдаги таъминлоувчиларнинг ичида нуқтаи назар ўзгариши пайдо бўлади. Бундай ўзгаришлар душманнинг қўллаб-қувватланишини камайиши ва нозўравон курашчилар қўллаб-қувватланишини ўсишини келтириш мумкин. Бунинг натижасида душманни айблаш, душманларнинг ичидаги қаршилик ва курашнинг кучайиши бўлиши мумкин. Бу ўзгаришлар куч нисбатида нозўравон кураш гурухининг фойдасига катта ўзгаришларни келтириш мумкин. Сиёсий жиу-житсу ҳамма нозўравон ҳаракат ҳолларида ишламайди. Йўқ бўлганида куч нисбатининг ўзгариши ҳамкорликни рад қилиш тарқалишига боғлиқ.

Сиёсий ҳокимият. Жамиятда расмий сиёсатни аниқлаш ва амалга ошириш учун ишлатиладиган бор таъсир ва тазииклар тўплами. Сиёсий ҳокимият хукumat институтларида ёки хукumatга қарши чиқсан муртад гуруҳ ва ташкилотларда бўлиши мумкин. Сиёсий ҳокимият тўқнашувда бевосита ишлатилиши мумкин ёки келажақда ишлатилиш учун захира қилиб қўйилиши мумкин.

Санкциялар. Одамлар кутилган ёки исталган ҳолда ҳаракат қилмагани учун ёхуд кутилмаган ёки тақиқланган ҳолда ҳаракат қилганлари учун зўраки ё нозўравон жазолар ёхуд репрессалиялар. Нозўравон санкциялар зўраки жазоларга ўхшаб бўйсунмаслик учун оддий жазо бўлиб қолмай берилган мақсад эришилиши учун ишлатилади. Санкциялар сиёсий ҳокимият манбаидир.

Ўзига ишониш. Ўзининг ишларини ўзи бажаришга, ўзининг қарорларини ўзи чиқаришга ва ўзига, ўз гурухи ё институтига мустақиллик, ўз тақдирини ва ўзига тўқлини таъминлаш қобилияти.

Билим ва қобиляйтлар. Сиёсий ҳокимиятнинг манбаи. Ҳукмдорнинг ҳокимияти жамиятдаги шахс ва гурухлар (инсоний ресурслар) орқали етказиладиган билим, қобиляйт ва маҳорат билан ва шу мавжуд билим, қобиляйт ва маҳорат ҳукмдорнинг талабига нисбати билан таъминланади.

Ҳокимият манбалари. Булар сиёсий ҳокимиятнинг асослари. Улар ўз ичига қўйидагиларни олади: ваколат, инсоний ресурслар, билим ва қобиляйтлар, номоддий омиллар, моддий ресурслар ва санкциялар. Булар жамиятдан келиб чиқади. Бу манбаларнинг хар биттаси аҳоли ва жамият институтларининг эътироф этишига, ҳамкорлигига ва бўйсунишига боғлик. Бу манбалардан қаттиқ таъминот бўлса ҳукмдор жуда кучли бўлади. Таъминот заифлашса ёки узилса ҳукмдорнинг кучи камаяди ё барбод бўлади.

Стратегик нозўравон кураш. Тўқнашув вазиятининг таҳлили, рақиб гурухларнинг куч ва камчиликлари таҳлили, нозўравон ҳаракат усулининг хислати, қобиляти ва талблари ва айниқса бундай кураш турининг стратегик принциплари асосида қўлланадиган нозўравон кураш. Яна кўринг: бош стратегия, стратегия, тактика ва усуllар.

Стратегия. Бутун тўқнашувдаги бош стратегиянинг ичидаги босқич ёки тадбирларнинг ўтказилиш режаси. Стратегия – бу айрим тадбирнинг қандай ривожланишини ва алоҳида қисмлари мақсадларга энг фойдали равишда эришиш учун бир бирига қандай мосланишини аниқлайдиган асосий фикр. Стратегия бош стратегиянинг доирасида ишлайди. Тактика ва маҳсус ҳаракат усуllари кичикроқ доирадаги ҳаракатларда маҳсус тадбирнинг стратегиясини амалга ошириш учун ишлатилади.

Иш ташлаш. Иқтисодий мақсадларда иш берувчиларга ёки баъзан сиёсий мақсадда ҳукуматга тазиик кўрсатиш учун ишлашни одатда вақтинча атайлаб камайтириш ёки тўхтатиш.

Тактика. Тўқнашувнинг чекланган босқичида маҳсус чекланган мақсадга эришиш учун мавжуд ҳаракат воситаларини қандай ишлатиш кераклиги концепцияси асосида ҳаракатларнинг чекланган режаси. Тактикалар бутун тўқнашувнинг босқичида кенгрок стратегияни амалга ошириш учун ишлатилади.

Зўравонлик. Жароҳат ёки ўлим келтирадиган ёхуд бундай зўравонлик хавфини туғдирадиган ёхуд шундай азоб ё хавфга боғлик ҳар қандай фаолиятни билдирадиган инсонларга қарши бўлган жисмоний зўравонлик. Баъзи диний ёки ахлоқий нозўравон назариялари зўравонликни кенгрок таърифлайди. Бу чекланган ифода ўша маслаклар тарафдорларига нозўравон курашни прагматик асосда ишлатишга тайёрланган шахс ва гурухлар билан ҳамкорликда ишлашга рухсат беради.

ИККИНЧИ ИЛОВА

Куч ишлатилмайдиган ҳаракатлар услублари

Ноўравон норозилик ва ишонтириш услублари

(Эслатма: бу иловада келтирилан услубларнинг кўпи Ўзбек халқининг маданияти, урф одатлари, сиёсий қарашларига тўғри келмайди. Шу сабаб 198 услубларни ҳаммасини бажариш шарт деб қабул қилиниши керак эмас.)

Расмий баёнотлар

1. Оммавий чиқишлиар
2. Норозилик ёки қўллаб-кувватлаш хатлари.
3. Ташкилотлар ва муассасалар декларациялари
4. Таниқли одамлар томонидан имзоланган оммавий баёнотлар
5. Айблаш ва мақсадлар декларациялари
6. Гурӯҳ ёки оммавий аризалар

Кенг омма билан мuloқot қилиш

7. Лозунглар, ҳажвий расмлар ва рамзлар
8. Байроқлар, плакатлар ва кўргазмали воситалар
9. Варақалар, памфлетлар ва китоблар
10. Газета ва журналлар
11. Магнитофон ёзувлари, пластиканлар, радио, ТВ
12. Ҳаводаги ва ердаги ёзувлар

Гурӯҳ тадбирлари

13. Депутациялар
14. Ҳажвий мукофотлаш
15. Гурӯҳ-гурӯҳ бўлиб ўзига жалб қилиш
16. Намойишлар уюштириш
17. Сохта сайловлар

Жамоатчиликнинг рамзий тадбирлари

18. Байроқларни осиш, рамзий рангдаги буюмлардан фойдаланиш
19. Рамзларни кўтариб юриш
20. Ибодат қилиш
21. Рамзий объектларни топшириш
22. Норозилик юзасидан кийимларни ечиш
23. Ўз мулкини йўқ қилиш
24. Рамзий оловларни ёқиши (машъала, фонус, шамлар)
25. Портретлар кўргазмаси
26. Норозилик сифатида расм чизиш
27. Янги кўча белгилари ва номларни кўйиш

28. Рамзий овозлар
29. Ерларни «рамзий» ўзлаштириш
30. Кўпол имо-ишоралар

Айрим одамларга босим ўтказиши

31. Айрим шахсларни «изма-из таъқиб қилиш»
32. Расмий шахслар устидан кулиш
33. Аскарлар билан дўстлашиш
34. Бедорлик

Театр ва мусиқа

35. Кулгили тақлид
36. Пьеса ва мусиқали асарларни намойиш этиши
37. Кўшиқ айтишиш

Маросимлар

38. Саф тортиб юришлар
39. Парадлар
40. Диний маросимлар
41. Зиёрат қилиш
42. Автоколонналар

Ўлганларни хотирлаш

43. Сиёсий мотам
44. Рамзий дафнлар
45. Намойишкорона дафнлар
46. Мозорларни ибодат қилиш

Жамоат йиғинлари

47. Норозилик ёки қўллаб-қувватлаш йиғинлари
48. Норозилик митинглари
49. Маскировкланган норозилик митинглари
50. Семинарлар

Кетиши ва рад этиши

51. Намойишкорона кетиши
52. Сукут сақлаш
53. Ҳурматдан воз кечиши
54. Орқаси билан ўгирилиши

Ижтимоий ҳамкорликдан бош тортиш услублари Айрим одамларнинг қувгин қилиниши

55. Ижтимоий бойкот
56. Сайланадиган ижтимоий бойкотлар
57. Эр-хотинлик бурчини бажаришдан бош тортиш
(**«Лисистрат бўйича»**)
58. Гаплашишдан бош тортиш
59. Ибодат қилишни тўхтатиш

Ижтимоий воқеалар, урф-одатлар ва ишда иштирок этишни рад этиш

60. Ижтимоий ва спортдаги фаолиятни тўхтатиш
61. Ижтимоий воқеалар бойкоти
62. Талабаларнинг иш ташлашлари
63. Жамоатчилик томонидан бўйсингаслиқ
64. Жамоат ташкилотларида аъзоликни тўхтатиш

Ижтимоий тизимдан четлашиш

65. Уйдан чиқишдан бош тортиш
66. Ҳамкорлик қилишни шахсан тўлиқ рад этиш
67. Ишчиларнинг қочиб кетиши
68. Пана жойда яшириниш
69. Яшаш жойидан жамоа бўлиб кетиши
70. Норозилик юзасидан бошқа мамлакатга кўчиб кетиши (**«ҳижрат»**)

Иқтисодий ҳамкорликдан воз кечиши услублари 1. Иқтисодий бойкотлар

Истеъмолчилар тадбирлари

71. Истеъмолчилар бойкоти
72. Воз кечилган товарлардан фойдаланмаслиқ
73. Таркидунёчилик сиёсати
74. Ижара ҳақини тўлашдан бош тортиш
75. Ижарага олишни рад этиш
76. Умуммиллий истеъмолчилик бойкоти
77. Халқаро истеъмолчилик бойкоти

Ишчилар ва ишлаб чиқарувчилар тадбирлари

78. Ишчилар бойкоти
79. Ишлаб чиқарувчилар бойкоти

Воситачилар тадбирлари

80. Таъминотчи ва воситачилар бойкотлари

Хўжайнилар ва бошқарувчилар тадбирлари

81. Савдогарлар бойкоти
82. Мулкни ижрага бериш ёки сотишдан бош тортиш
83. Локаут (хўжайнин томонидан ишлаб чиқаришнинг тўхтатилиши)

84. Саноат ёрдамини кўрсатишдан воз кечиш
85. Савдогарларнинг умумий иш ташлашлари

Молиявий ресурслар эгаларининг тадбирлари

86. Банқдаги омонатларни олиш
87. Гонорар, тўловлар, қўйилган маблағларни тўлашдан бош тортиш
88. Қарз ёки фоизларни тўлашни рад этиш
89. Жамғармалар ва кредитларга нисбатан талабчанликни ошириш
90. Даромад келтиришдан бош тортиш
91. Давлат пулинини рад этиш

Хукумат ҳаракатлари

92. Ички эмбарго эълон қилиш
93. Савдогарларнинг «қора рўйхати»
94. Етказиб берувчиларнинг халқаро эмбарго эълон қилиши
95. Сотиб олувчиларнинг халқаро эмбарго эълон қилиши
96. Халқаро савдо эмбаргоси

Рамзий ҳамкорлик қилишдан воз кечиш услублари 2. Иш ташлашлар

Рамзий иш ташлашлар

97. Норозилик юзасидан иш ташлаш
98. Тез тарқаш («яшин тезлигидаги иш ташлаш»)

Қишлоқ хўжалигидаги иш ташлашлар

99. Дехқонларнинг иш ташлашлари
100. Қишлоқ хўжалиги ишчиларининг иш ташлашлари

Айрим гурӯхларнинг иш ташлашлари

101. Мажбурий меҳнатдан бўйин товлаш
102. Маҳбусларнинг норозилик чиқишилари
103. Ҳунармандларнинг иш ташлашлари
104. Профессионал иш ташлашлар

Саноатда оддий иш ташлашлар

105. Истаблишмент иш ташлашлари
106. Саноатда иш ташлашлар
107. Бирдамлик учун иш ташлашлар

Чекланган иш ташлашлар

108. Қисман иш ташлашлар
109. «Бампер» (танланадиган, навбатма-навбат) иш ташлаш
110. Иш суръатини пасайтириш
111. «Кўрсатмага мувофиқ қатъий» ишлаш

112. «Касаллик туфайли» ишга чиқмаслик
113. Ишдан бўшаш йўли билан иш ташлаш
114. Чекланган иш ташлаш
115. Сайланадиган иш ташлаш

Кўп тармоқли иш ташлашлар

116. Кенг тарқаладиган иш ташлашлар
117. Умумий иш ташлашлар

Иш ташлашларнинг корхоналарни иқтисодий ёпиш билан қўшилиши

118. Ишлаш ва савдо қилишни тўхтатиш («хартал»)
119. Бутун иқтисодий фаолиятни тўхтатиш

Сиёсий ҳамкорликдан бош тортиш

Ҳокимиятларни қўллаб-қувватлашни рад этиш

120. Ҳокимиятларга содик бўлишдан бош тортиш
121. Жамоатчилик томонидан қўллаб-қувватлашдан воз кечиши
122. Қаршилик қўрсатишига чорловчи адабиёт ва маърузалар

Фуқароларнинг ҳукумат билан ҳамкорлик қилишдан бош тортиши

123. Қонунчилик органларини бойкоти қилиш
124. Бойкот эълон қилиб, сайловларда иштирок этмаслик
125. Давлат муассасаларида ишлаш ва лавозимларини эгаллаш бойкоти
126. Давлат муассасалари, агентликлари ва бошқа органларига бойкот эълон қилиш
127. Давлат таълим муассасаларидан ишдан кетиш
128. Ҳукумат томонидан қўллаб-қувватланадиган ташкилотларнинг бойкоти
129. Кучларга тартибни сақлашда ёрдам беришдан бош тортиш
130. Шахсий мулк ва кўча белгиларини олиб ташлаш
131. Расмий шахслар тайинланишини рад этиш
132. Мавжуд институтларни тарқатиб юборишдан воз кечиши

Фуқаролар бўйсунишининг муқобили

133. Истар-истамас ва секинлик билан бўйсуниш
134. Бевосита назорат бўлмаганида итоат этмаслик
135. Халқнинг бўйсунмаслиги
136. Яширин итоатсизлик
137. Йиғин ёки митинг пайтида тарқалиш тўғрисидаги буйруқни бажармаслик
138. Ўтирган холда иш ташлаш
139. Армияга хизматдан қилиш ва депортациядан бош тортиш
140. Яширинишлар, қочиш ва сохта хужжатлар тайёрлаш
141. «Адолатсиз» қонунларга фуқароларнинг бўйсинмаслиги

Хукумат ходимларининг тадбирлари

- 142. Хукумат вакилларига ёрдам кўрсатишдан бош тортиш
- 143. Буйруқлар ва ахборот бериши тўсиб қўйиш
- 144. Муассасаларнинг ишлашини кечикириш ва тўсқинлик қилиш
- 145. Маъмурӣ ҳамкорлиқдан умумий воз кечиш
- 146. Судлар билан ҳамкорлиқдан воз кечиш
- 147. Ижроия органларининг атайлаб самарасиз ишлаши ва уларнинг ҳамкорлик қилишдан бўйин товлаши
- 148. Кўзғолон

Хукумат ичидаги тадбирлари

- 149. Сохта-қонуний найранглар ва кечикиришлар
- 150. Майда хукумат органлари билан ҳамкорлик қилишни рад этиш

Хукуматнинг ҳалқаро тадбирлари

- 151. Дипломатик ва бошқа ваколатхоналардаги ўзгаришлар
- 152. Дипломатик тадбирларни кечикириш ва бекор қилиш
- 153. Дипломатик эътироф этишда бетараф бўлиш
- 154. Дипломатик алоқаларни ёмонлаштириш
- 155. Ҳалқаро ташкилотлар таркибидан чиқиш
- 156. Ҳалқаро ташкилотларга аъзо бўлишнини рад этиш
- 157. Ҳалқаро ташкилотлар таркибидан ўчириш

Куч ишлатмасдан аралашиш услублари Руҳий аралашув

- 158. Офатларга ўзини гирифтор қилиш (ўзини ўзи ёкиш, чўқтириш ва ҳоказолар)
- 159. Очлик эълон қилиш
  - а) маънавий тазийк туфайли очлик эълон қилиш б) оч қоринга иш ташлаш
  - в) «сатъяграф» руҳида очлик эълон қилиш
- 160. «Тескари» суд (судланувчи томонидан қораловчини айблаш учун суддан фойдаланиш)
- 161. Мухолифни нозурравон руҳий ҳолдан тойдириш

Жисмоний аралашув

- 162. Ўтириш
- 163. Тик туриш
- 164. Транспортдан тушмаслик
- 165. Ирқий камситишда тақиқланган пляжлардан фойдаланиш
- 166. Турган жойида юриш
- 167. Тақиқланган черковларда сиғиниш
- 168. Мулкни бериш талаби билан зўравонликсиз юриш қилиш
- 169. Мухолиф назорат қилмайдиган ҳудудда куч ишлатмасдан ҳавода парвоз қилиш
- 170. Тақиқланган ҳудудга куч ишлатмасдан кириш (чегарадан чиқиш)
- 171. Мухолифатнинг зўравонлиги ёки бошқа хатти-ҳаракатларига ўз

танаси билан күч ишлатмасдан тұсқынлик қилиш (рухий таъсир үткәзиш)

172. Үз танаси билан күч ишлатмасдан тұсиш (жисмоний таъсир күрсатиши)

173. Нозуравон босиб олиш

Ижтимоий аралашув

174. Янги ижтимоий тартибларни үрнатиши
175. Иншоотларни тұлдириб ташлаш
176. Йүлларни тұсиб қўйиш
177. Тұхтовсиз маъруза қилиш
178. Кўчада ҳаваскорлик томошаларини уюштириш
179. Муқобил ижтимоий институтлар
180. Муқобил коммуникация тизимлари

Иқтисодий аралашув

181. Қарши иш ташлаш
182. Иш тугагандан сўнг ишхонадан чиқмаслик
183. Ерни күч ишлатмасдан эгаллаб олиш
184. Қуршаб олишни бажаришни рад этиш
185. Сохта пул тайёрлашни сиёсий асослаш
186. Стратегик муҳим товарларни эҳтиётдан оммавий сотиб олиш
187. Бойликларни эгаллаб олиш
188. Демпинг
189. Фирмалар ва муассасаларга шафелик қилиш
190. Муқобил бозорлар
191. Муқобил транспорт тизимлари
192. Муқобил иқтисодиёт институтлари

Сиёсий аралашув

193. Маъмурий тизимга ҳаддан зиёд иш юклаш
194. Махфий агентларни фош қилиш
195. Қамоққа тиқишига интилиш
196. Фуқароларнинг «холис қонунларга» бўйсинмаслиги
197. Ҳамкорликсиз ишлаш
198. Икки марта суверинитетга эришиш ва параллель ҳукуматни ташкил этиш

УЧИНЧИ ИЛОВА

Штаб тадқиқотини ишлатиб муаммони ҳал қилиш мисоли

1992 йил ўртасида Бирма оппозиция гурухлари Сиёсий Қаршилик Қўмитасини (СҚҚ) ташкил қилган. Унинг энг биринчи мақсадларидан биттаси ўзгараётган шароитларда демократия учун курашни олиб бориш энг яхши йўлини танлаш учун тадқиқотни ўтказишидир. У штаб тадқиқотини тайёрлаган ва унинг мазмунлари Бирма Иттифоқининг Миллий Кенгашидаги олий даражали мунозараларда қуролли курашни ёки нозўравон курашни танлашда ишлатилган. Шубҳасиз, СҚҚ стратегик нозўравон курашни танлаган ва шунинг билан Онг Сан Суу Кийи Демократия Миллий Бирлашмасининг нозўравон ҳаракатларига йўлдош бўлган, аммо улар объектив бўлишни истаган. Штаб тадқиқоти тартиби ишлатилган. СҚҚнинг штаб тадқиқоти стратегик масалаларни ҳал қилиш учун шу усул қандай ишлатилишининг яхши мисоли бўлиб қолади.

Сиёсий Қаршилик Қўмитасининг Штаб Тадқиқоти

1. МУАММО: Бирмада демократия учун курашда ғалаба қозониш учун фуқароларни иштирок этишга чорлайдиган энг самарали воситани аниқлаш.

2. ТАХМИН: Бирма фуқароларининг кўпчилиги Давлат Конун ва Тартибни Тиклаш Кенгаши (ДҚТТК) хукмронлигига қарши.

3. МУАММОГА ТЕГИШЛИ ФАКТЛАР:

- a. Бирмада тахминан 44 миллион нафар киши яшайди.
- b. Бирма Қуролли Кучларида 400 000 киши бор, демократик кучларинг ҳарбий қисмida эса 10000 киши бор. (ҳозир 4000дан кам)
- c. Демократик ҳаракатнинг Бирмадаги раҳбарияти ДҚТТК томонидан самарали равища ҳибсга олиш ёки қамоққа солиш, ҳайдаш, қўрқитиш ёки қатл қилиш орқали йўқ қилинган.
- d. Ноҳарбий аҳолини қуролли тўқнашувга қуроллантириш ва тайёрлаш ресурслари йўқ.
- e. Бирма Иттифоқининг Миллий Коалиция Ҳукумати (БИМКҲ) ягона ўзи Бирмада демократик ҳаракатни олиб бора олмайди. Унинг стратегик ҳаракатни режалаштириш, ташкил қилиш ва бошқариш учун структураси ёки тайёрланган ходимлари йўқ.
- f. ДҚҚТК Бирмадаги ҳалқа қарши ҳарбий ва сиёсий ҳаракатларни олиб боряпти.
- g. Ўтган 10 йил ичida Сиёсий Қаршилик урушлари бир неча мамлакатларда муваффакиятли ўтган (Озарбайжон, Бангладеш, Филиппин, Россия, Польша, Шарқий Германия, Грузия, Литва, Эстония, Латвия, Гаити ва Таиланд)
- h. Халқаро Жамият аҳолининг катта қисмлари фаол иштирок этаётган сиёсий тўқнашувларда қизиқадиган ва ҳаракат қиладиган бўлди.

4. МУНОЗАРА:

- a. Деярли ярим аср давомида аҳолининг учдан бирини ташкил қиладиган Бирмадаги этник озчиликлар ҳукумат томонидан ҳарбий ва сиёсий тазиикларга учраган. Бу ҳаракатларнинг мақсади этник озчиликларни сиёсий, ижтимоий ва маданий жиҳатдан барбод қилиш бўлган. Шу озчиликларга қарши ишлатилган зўравонликлар тўғрисида аксарият аҳоли билмаган. Фақат 1988 йилдан бошлаб Бирма Армияси уларга қарши зўравонликларни тан олганда аксарият аҳоли этник озчиликларга қарши ўн йиллаб давомида нима қилинаётгани тўғрисида билган. Шу билим туфайли Бирма ва бошқа этник гурухларда умумий душман бўлган, бу Рангундаги ҳарбий диктатура.
- b. Бирмадаги 44 миллионли аҳоли (2003 йилда 50 миллион) 400 000 нафарли ҳарбий ва полиция кучлари орқали террор қилинади ва қарамликда ушланади. Бошқача айтганда Бирма қамоғидаги ҳар 100 кишига биттагина “қамоқ назоратчиси” бор. Шу назоратчиларнинг 100:1 нисбати (2003 йилда 125:1) режимнинг террорчиликни ва

кўрқитишини оқилона ишлатишининг ва демократия тарафдорларининг бўлинишга берилганлигининг меъериdir. Бу нисбат халқ томонида етакчилар ва стратегик режалашнинг йўқлигини акс эттиради.

с. Диктатуранинг террорчиликни ва тазийкининг бошқа шаклларини ишлатиши туфайли демократик етакчиларнинг биринчи, иккинчи ва ҳатточи учинчи сафлари Бирма жамиятидан четланган. Демократия кучлари учун Бирма етакчиларини чорлаш лозим ва курашдаги вазифаларни бажариш учун янги етакчиларни тайёрлаш керак.

d. Чегарадаги катта дўконларни Бирма Армияси қўлга олган. Бу далил қурол ва жиҳозларни сотиб олиш учун маблағларнинг кучли равишда камайганлигини билдиради. Бунинг устига хорижий ҳарбий ёрдам йўқ. Шунинг учун демократик курашнинг ҳарбий қисмини кенгайтириш учун ресурслар йўқ. Аммо шуни билиш муҳимки, агар ресурслар бор бўлса, кучайган қисмлар катта ва яхши жиҳозланган ДҚТК армиясини енгиб оладиган кучга айланиши шубҳали.

е. БИМКХ 1990 йил майда сайланган Демократия Миллий Бирлашмаси (ДМБ) ҳукуматининг асосида ташкил топган. Овоз бериш тақиқланган жойларда ҳам Доу Онг Сан Суу Кийининг бошчилиги қабул қилинган. Шунинг учун БИМКХ Бирма халқи эътироф қилган етакчиларни ифодалайди. Бирма Иттифоқининг Миллий Кенгашининг ёрдамисиз БИМКХ оламга реал параллел ҳукумат борлигининг ишончли тасаввурини етказа олмайди.

f. Ҳарбий кучларининг қўплиги ва душманларида бирлик йўқлиги туфайли ДҚТК ҳоҳлаган жой ва вақтларда ҳарбий ва сиёсий ҳужумларни ўтказган. Оппозиция гурухлари орасида ўсаётган сиёсий бирдамлик давом этса демократик кучлар сиёсий кучни қўлга киритиши мумкин.

g. Оммавий нозӯравон кураш тарихи, айниқса охирги ўн йиллиқда, ноҳарбий аҳолига қарши қаттиқ ҳарбий кучлари ишлатилиш вазиятларида курашнинг шу турини ишлатиш фойдасини тасдиқлаган. “Сиёсий Қаршилик” қобилияти, масалан ҳарбий қобилиятлар, айrim миллат, маданий гурухлар ёки зулмнинг маҳсус даражалари билан чекланмайди.

h. Олам матбуотлари 1988 йил исёнлари ва Бирма Армиясининг бошланғич шафқатсиз таъқиблари тўғрисида маълумот берди. Бирма ичидаги оммавий халқ амаллари туфайли ҳукуматлар ҳарбий диктатурага қарши санкцияларни ўрнатган. Бутун халқ иштироки бўлмаган жойларда халқаро тазииклар йўқ бўлади.

5. ХУЛОСАЛАР:

а. Рангун режимини енгиш учун Бирма ахолисида ДҚТКга 1988 йилга ўхшаб қарши чиқиши, интилишларини демократик ҳарбий ва халқаро қисмлар билан мувофиқлаштириш ва бор ресурсларни бирлаштириб ишлатиш учун стратегик режани ишлаб чиқиши қобилиятлари бўлиши керак.

б. Халқ ДҚТКга қарши курашда самарали ишлатилса ҳокимият мувозанати Бирма фуқаролари фойдасига ўзгариши мумкин.

с. Сиёсий бирдамлик ўрнатилаётган бўлса БИМК ва БИМКХ орасида ўзаро ёрдам бўлиши керак.

д. Сиёсий Қаршилик ҳарбий диктатурага қарши стратегик сиёсий курашни олиб бориш учун имконият очиб беряпти.

6. МАСЛАҲАТЛАР:

а. Бирма Иттифоқи Миллий Кенгашининг (БИМК) президиумига бевосита ҳисоб берувчи Сиёсий Қаршилик Идорасини ўрнатиш керак. Бу идора стратегик режаларни ишлаб чиқиши, талаб қилинадиган ресурсларни аниқлаш, Сиёсий Қаршиликдаги таълимот ва тайёрлашни кўзлаш ва бутун стратегик операцион режалаштиришни мувофиқлаштириш учун жавобгар бўлади.

- б. Ҳужум амалларини бажариш учун керак Сиёсий Қаршилик бирликларини қабул қилиш, ўргатиш ва ташкил қилишга Бирмага тез равища қайтадиган ходимларни тайёрлаш учун дарҳол Сиёсий Қаршилик курсларини ташкил қилиш керак.
с. Яшириш ресурсларга Сиёсий Қаршилик бирликларига ёрдам бериш вазифасини бериш.

ТҮРТИНЧИ ИЛОВА

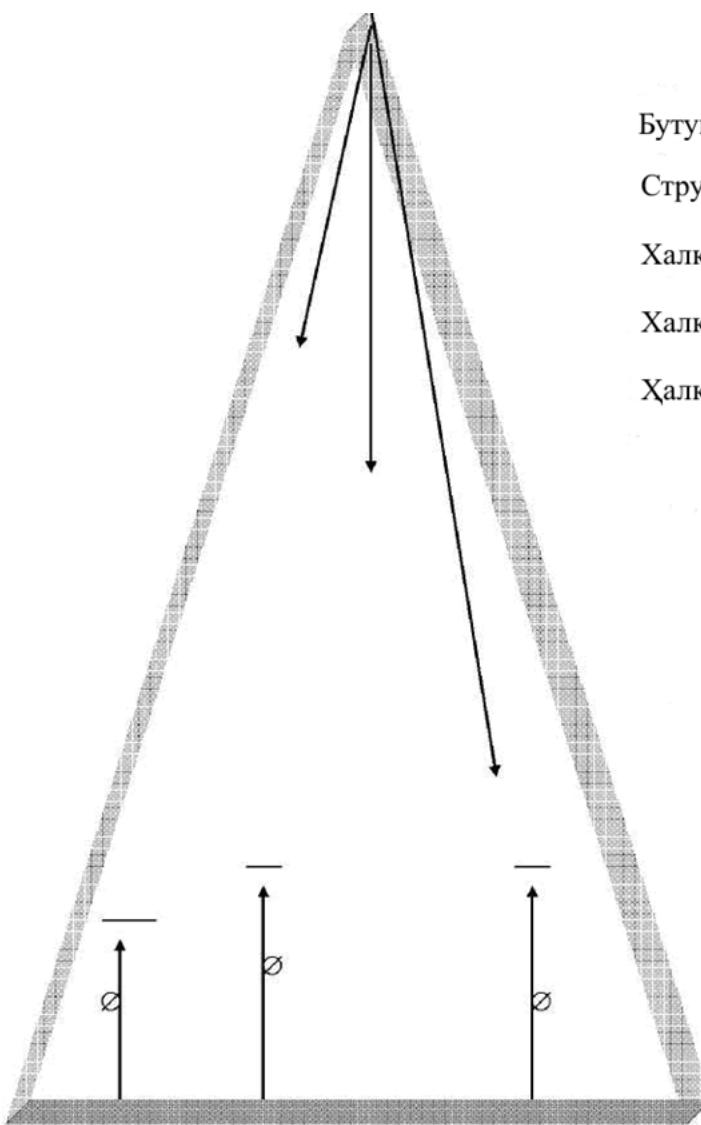
Стратегик баҳолашни тайёрлаш учун таклиф қилинган тартиб

ВАЗИЯТНИНГ БАҲОЛАНИШИ

1. ВАЗИФА
2. ВАЗИЯТ ВА АМАЛЛАР ЙЎНАЛИШИ
  - А. МУМКИН БЎЛГАН АМАЛЛАР ЙЎНАЛИШИГА ТАЪСИР
ҚИЛАДИГАН ФИКРЛАР
    - (1) Амаллар майдонининг хусусиятлари.
      - (а) Ҳарбий география.
        1. Топография
        2. Гидрография
        3. Иқлим ва об-ҳаво
      - (б) Транспорт
      - (с) Телекоммуникациялар
      - (д) Сиёсат
    - (2) Нисбий жанговар куч
      - (а) Душман ҳарбий кучлари
        1. Куч
        2. Жанг қоидалари
        3. Ўрнашув ва жойлашув
        4. Кучайтириш
        5. Логистика
        6. Жанговар самарадорлик
        7. Ҳарбийларнинг търифи
      - (б) Дўстона ҳарбий кучлар (юқоридагига ўхшаш)
      - (с) Душман Сиёсий Қаршилиги
        1. Куч
        2. Камчиликлар
        3. Таянч устунлари
        4. Демография ҳақидаги фикрлар
          - а. Аҳолининг зичлиги
          - б. Колледж битирувчиларининг

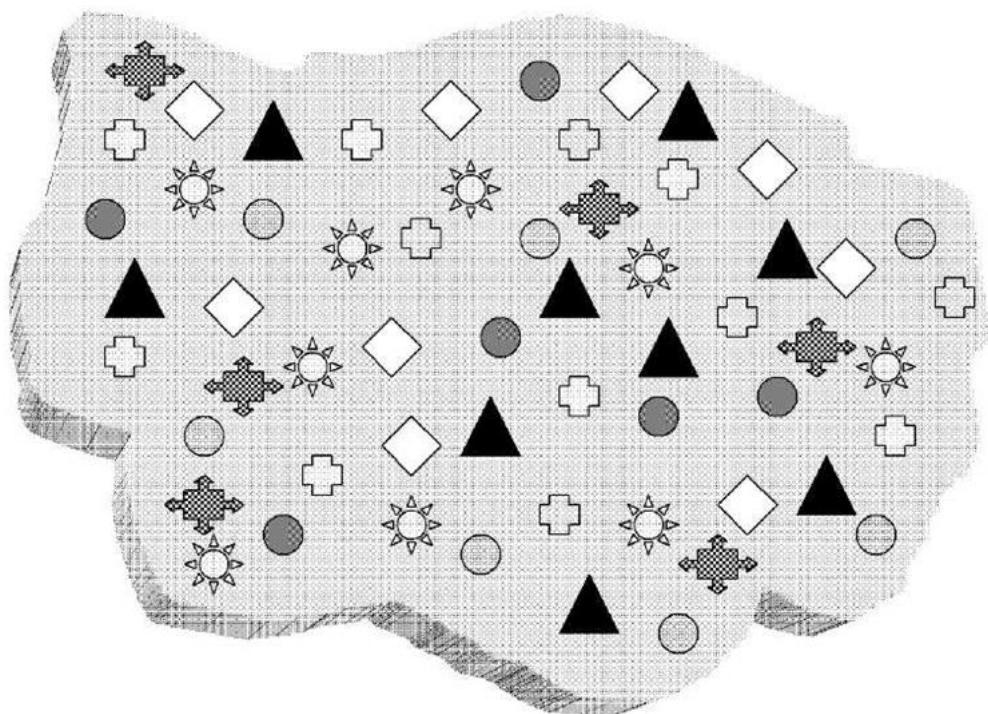
- таксимланиши
  - с. Тарафдорларнинг саводхонлик даражалари
  - д. Этник ва диний зичлик
  - е. Яшаш стандартлари (тарафдорлар)
5. Сиёsat түғрисидаги фикрлар
- а. “Табиий иттифоқдошлар”
  - б. Ташкилотлар
  - с. Сиёсий келишмовчиликлар
6. Хавфсизлик масалалари
- а. Контрразведка самарадорлиги
  - б. Ҳарбий хизматга чақириш учун заиф жойлар
  - с. Коммуникация
  - д. Маълумот ва ҳужжат хавфсизлиги
- (d) Дўстона Сиёсий Қаршилик (юқоридагига ўхшаш)
- (3) Тахминлар
- В. ДУШМАН ҚОБИЛИЯТЛАРИ
- С. ЎЗ АМАЛЛАР ЙЎНАЛИШИ
- 3. Душман амаллар йўналишининг таҳлиллари
  - 4. Ўз амал йўналишларини солиштириш
  - 5. Карор

Хокимиятнинг монолит назарияси
1-тасвир

Бутун ҳокимият чўққида жойлашган
Структура ўзгармайди
Халқ аралашмайди
Халқ бўйсуниш керак
Халқ хукмдорнинг қарамида

Ҳокимиятнинг плюралистик модели
2-тасвир

Конунлик

Сонлар

Билим ва қобилиятлар

Номоддий омиллар

Моддий бойлик

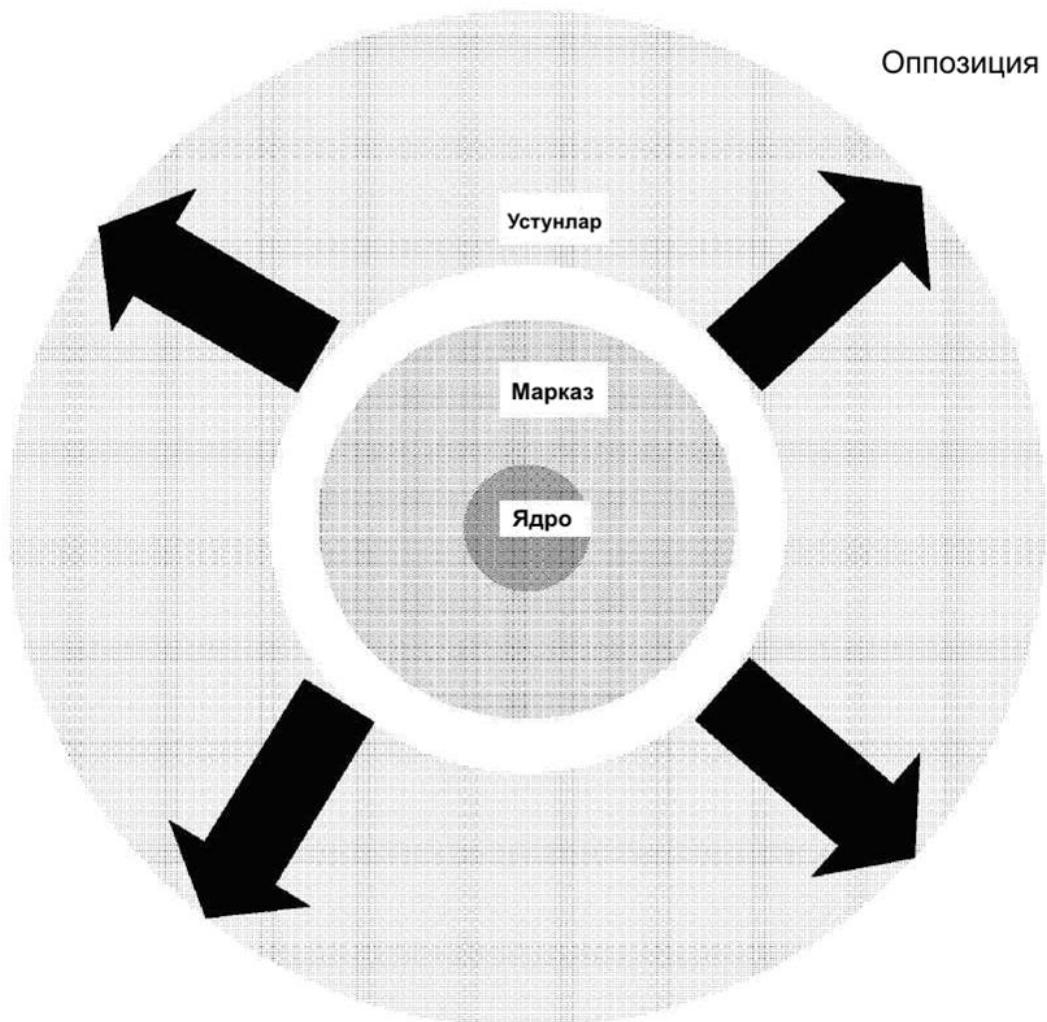

Санкциялар

**Таянч устунлари
3- тасвир**

**Таянч устунларини тортиш ва босиш
4-тасвир**

Садоқат пироги
5- тасвир

